

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

1. TEMEL, PRATİK BİLGİLER

- 1.1 Bazı benzerlikler ve önyargılar
- 1.2 İran'ın zenginlikleri
- 1.3 Farsça
- 1.4 İran'ın tarihi şeması
- 1.5 Tarihten faydalı notlar
- 1.6 İran'da dinler
 - 1.6.1 Zerdüştlük
 - 1.6.2 Maniheizm (Manicilik)
 - 1.6.3 Mazdekizm
 - 1.6.4 Yahudilik
 - 1.6.5 Budizm
 - 1.6.6 Hristiyanlık
 - 1.6.7 Zervanizm
 - 1.6.8 Mitraizm
- 1.7 Şiilik
- 1.8 Takvim
- 1.9 Devlet yapısı ve kurumları
 - 1.9.1 Direniş ekonomisi doktrini
 - 1.9.2 Devrim Rehberi ve Cumhurbaşkanı
 - 1.9.3 Meclis
 - 1.9.4 Yargı
 - 1.9.5 Yürütme
 - 1.9.6 Coğrafi ve idari yapı
- 1.10 İran bayrağı ve milli marşı

2. GÜNLÜK HAYAT, TOPLUMSAL YAŞAM VE KÜLTÜR

- 2.1 Çalışma hayatı, uygulamalar, piyasa kuralları, alışveriş
 - 2.1.1 Çalışma gün ve saatleri
 - 2.1.2 Resmi tatiller
 - 2.1.3 Abartma, koordinasyon eksikliği ve doğrulama
 - 2.1.4 Alışverişte pazarlık
 - 2.1.5 Para üstü konusu

- 2.1.6 Mütakabiliyet
- 2.1.7 Akaryakıt fiyatlarının ekonomideki önemi
- 2.1.8 Vergiye bakış
- 2.1.9 Kira
- 2.1.10 Sabır unsuru ve zaman kavramı

2.2 Giyim kuşam

- 2.2.1 Giyim ve makyaj
- 2.2.2 Estetik cerrahi

2.3 İletişimde öne çıkan hususlar

- 2.3.1 Hitap şekli
- 2.3.2 Hediyeleşme
- 2.3.3 İletişimde üç prensip
- 2.3.4 Selamlaşma
- 2.3.5 Acem tabiri
- 2.3.6 Yol verme

2.4 Eğlence, sosyalleşme, yemek kültürü

- 2.4.1 Eğlence ve sosyalleşme
- 2.4.2 Yemek alışkanlıkları ve İran mutfağı

2.5 Tarihten gelen bazı davranış ve kurumlar

- 2.5.1 Taarof
- 2.5.2 Civanmertlik ve zorhaneler
- 2.5.3 Park ve bahçe kültürü
- 2.5.4 Arkası olmak (Referans)
- 2.5.5 Hayırseverlik ve bağış kültürü
- 2.5.6 Aile, çocuklar ve yaşlılar
- 2.5.7 Hums ve zekât
- 2.5.8 Okuma alışkanlığı
- 2.5.9 Ölüm sonrası ritüeller

2.6 Bazı özel günlerin tarihi anlamı

- 2.6.1 Haft seen (7S) sofrası
- 2.6.2 Çarşambe suri
- 2.6.3 Seezdah bedar

3. MÜZAKERELER VE TOPLANTILAR

- 3.1 Görüşme saatlerine uyum ve profesyonellik
- 3.2 Görüşme lisanı

- 3.3 Toplantılardaki tavırlar, toplantı mekânları ve ikram
- 3.4 İranlılar ile müzakere

4. TİCARET VE PİYASA

- 4.1 Sözleşmeler
- 4.2 Kafa karıştıran para birimi ve döviz piyasası
- 4.3 Ticarete ödeme yöntemleri
- 4.4 Gümrük işlemleri
- 4.5 Firma kuruluşu, işçi çalıştırma, vergi ve diğer yükümlülükler
- 4.6 Marka tescil
- 4.7 Fiyat ve kâr sınırlamaları
- 4.8 Vakıflar, bankalar, diğer finansman mekanizmaları
- 4.9 Tipik İran pazarları
- 4.10 Bebek adımları (baby steps)

5. YABANCILARA BAKIŞ VE YATIRIM

- 5.1 Genel olarak yatırım ortamını etkileyen faktörler
- 5.2 Yabancılara bakış ve bu bakışın turizm, ticaret ve yatırımlardaki yansıması
- 5.3 Yabancı yatırımlar
- 5.4 FIPPA
- 5.5 Oturma izni, çalışma izni ve ehliyet
- 5.6 Türkiye'deki aracı İranlılar

6. DİĞER KONULAR

- 6.1 İletişim
 - 6.1.1 Sosyal medya
 - 6.1.2 Cep telefonu bağımlılığı
 - 6.1.3 Uydu yayınları ve Türkiye'ye bakış
- 6.2 Toplumsal yaşam
 - 6.2.1 Evlilik kurumu ve mihir
 - 6.2.2 Beyaz evlilikler ve Aryan nikâhı
 - 6.2.3 Kuralların uygulanmasında keyfilik
 - 6.2.4 Tevellodet mobarak
 - 6.2.5 Sanat
 - 6.2.6 En sevilen sporlar ve Traktör Sazi gerçeği
- 6.3 Şehirler
 - 6.3.1 Balkonlar
 - 6.3.2 Meşhur Tahran trafiği

- 6.3.3 Meşhur hava kirliliği
- 6.3.4 Çelik konstrüksiyonun önemi
- 6.3.5 Şehir makyajı
- 6.3.6 Trafik lambaları
- 6.3.7 Site hayatı

6.4 Dikkat çeken bazı sembolik değerler ve diğer detaylar

- 6.4.1 Narın önemi
- 6.4.2 Tavla
- 6.4.3 En popüler efsaneler
- 6.4.4 Safran
- 6.4.5 Süt ürünleri
- 6.4.6 Nargile ve dem ve derman
- 6.4.7 Pars
- 6.4.8 Firuze taşı

BAĞLANTILAR

KAYNAKLAR

ÖNSÖZ

İran ile ilgili konuşmaların “derin bir tarihe sahip kadim medeniyet” ya da “köklü bürokrasi” girişleri ile başlaması ve sonunda yine bu tabirlerle bitirilmesi adettendir. İran’dan bahsederken bu özelliklerini görmezden gelmek elbette mümkün değil ama İran’ı bizzat yaşayarak tanımının onu anlamak bakımından çok daha ayrıcalıklı bir imkân olduğuna inanıyorum. Şüphesiz, bunu her ülke için doğru kabul edebiliriz. Ancak, kitle iletişim araçlarının tamamen küreselleştiği ve hızlandığı günümüzde başta Batı dünyası olmak üzere sayısız ülke hakkında daha seyahat başlamadan beklediğinizden bile fazla bilgi sahibi olabilirken, bu imkândan sınırlı olarak yararlanabildiğiniz az sayıdaki içe kapalı ülkelere birisi İran’dır. Bu yüzden İran’ı, İran’da yaşamış olanlardan dinlemenin fark yaratacağını İran’da bizzat kendim deneyimledim ve bu derlemeyi yapmaya karar verdim.

Çalışmayı yapma kararımın arkasındaki bir diğer önemli neden de İran ile ilgili bilgilerin genelde sınırlı ve/veya yanlış olduğunu fark etmek oldu. Hatta İranlıların Türkleri, bizim onları tanıdığımızdan daha iyi ve doğru tanıdığını söyleyebilirim. Bu, İran’a uzak ülkelerin vatandaşları için normal karşılanabilir belki ama İran ile asırlardır içiçe, yanyana yaşayan biz Türkler için çok da kabul edilebilir bir durum olmasa gerek.

2016 yılında, tayinim Tahran’a çıktığında ben de pek çok kişi gibi bu ülke ile ilgili yüzeysel bilgilere sahiptim. Bunun öncelikle kendi eksikliğim olduğunu kabul etmekle birlikte çok geçmeden sanki aramızda uzun süredir birbirimizi tanımamıza engel suni bir perde varmış gibi hissetmeye başladım. Durum o kadar da vahim değildi aslında. Örneğin İran’a, çevremde sıklıkla rastladığım Arap ülkesi değerlendirmesini yapacak kadar uzak değilsem de anlatacaklarım zengin enerji kaynakları, kadim medeniyet, köklü bürokrasi, Osmanlı İmparatorluğu döneminden gelip halen devam eden Türklerle tarihi rekabet gibi bazı köşebaşı bilgilerle sınırlı idi. Açıkçası İran’a ayak bastığımda karşılaşacağım ortamın insana nefes aldirtmayacak kadar baskıcı bir düzenden ibaret olacağını sanıyordum. Bu şekilde düşünene içerlemek de haksızlık olur. Zira geldiğimde anladım ki, uluslararası toplumla olabildiğince mesafeli, dünyaya mümkün kalabildiği kadar kapalı görüntüsü İran’ın kendi tercihi.

Önyargılarımı aşmam uzun sürmedi. Kısa zaman içinde yanıldığımı ve aslında çok renkli, samimi, kapasiteli, bu coğrafyanın sorunlarından da nimetlerinden de nasibini almış insanlardan oluşan, dinamik bir toplumun ortasında olduğumu gördüm. İran’da dört yıl yaşamak insana sadece tarih öğretmiyor, aynı zamanda birçok başlıkta kendi ülkeniz için de yol gösterici olabilecek detayları algılama ve yorumlama şansına erişiyorsunuz. İran’ın özellikle Devrim’den bu yana geçen son kırkbir yıl içerisinde birçok konuda adeta bir laboratuvar ortamında elde edilmiş gibi çarpıcı bilgiler sunduğunu bugün uzmanlar da kabul ediyor olmalı ki, bu ülkenin takip ettiği ekonomik modelden siyasetine, toplumsal psikolojisinden geleneklerine kadar birçok alanda çok sayıda çalışma yapılıyor.

Bu çalışmada, 2016-2020 arasında Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği görevim sırasında elde edilen bilgileri ve yapılan gözlemleri, İran ile ilgili çalışan veya çalışma arzusunda olan iş çevrelerimizin faydalanabilmesini teminen mümkün olduğunca özet halinde derlemeye gayret ettim. İran konu olduğunda laf lafı açtığı için bazısı saatlerce süren firma görüşmelerinde sıklıkla dile getirilen konulara yer vermeye özen gösterdim.

Çalışmayı kaleme alırken temel amacım, İran'a iş yapmaya gelen bir kişinin iş ortamının yanı sıra diğer bazı temel konularda ve İranlıların davranış biçimleri hakkında da fikir sahibi olmalarını sağlamaktı. Zira, her ülke gibi İran'da da iş yapılırken dikkat edilmesi gerekenler, İranlıların dünyayı algılayışı, toplumsal psikolojileri, gelenekleri ve görenekleri, yeme içme alışkanlıkları, ülkenin tarihsel gelişimi, dini yaklaşımları, yabancılara bakışları ve yaşam tarzları çerçevesinde şekillenmektedir.

Ayrıca siyasetin, ekonominin ve ticaretin seyrini çok büyük oranda etkilediği İran iş ortamının yalnızca ticaretle ilgili konularla sınırlı bir bakış açısıyla anlaşılması mümkün olmayacaktır. İran'da ticaret, yatırım, önde gelen sektörler gibi pek çok konuda Tahran Ticaret Müşavirliği olarak teknik detaylarla güçlendirilmiş raporlar ve bilgi notları hazırlanmış ve ilgililerin kullanımına sunulmuştur. Ancak, ister ticaret ister yatırım amaçlı olsun, yabancı bir toplum ile iş ilişkisi içine girince o toplumu tüm yönleri ile tanımanın avantajına inanıyor ve aslında o topluma şekil ve yön veren hususların yapılan işi de etkilediğini düşünüyorum. Bu nedenle çalışmada, birbiri ile doğrudan alakalı konulardan ziyade genel bir çerçevede ticaret ve yatırım konularının yanı sıra temel olarak İran toplumunu, idari ve siyasi yapılanmasını ve geleneklerini tanıtmaya yönelik detaylı ama önemli gözlem ve özet bilgilere yer verildiği dikkat çekecektir.

Kuşkusuz, hızla kabuk değiştiren günümüz dünyasında çalışmada yer alan bazı bilgilerin, zaman içerisinde değişmesi söz konusu olabileceğinden pazara giriş öncesinde güncellenmesi ya da kaynağından teyit edilmesi büyük önem arz etmektedir.

Sadece İran değil, herhangi bir ülkenin tüm yönleri ile tanınabilmesinin çok daha kapsamlı çalışmalarla mümkün olabileceğinin farkında olmakla birlikte, temel mantığı, İran pazarına giriş öncesinde bu ülke ile ilgili farkındalığın artırılması, bilgilerin biraz daha zenginleştirilmesi üzerine kurulmuş, araştırmalar ile gözlem ve deneyimlerin karışımı olan çalışmanın okuyanlara faydalı olması dileklerimle.

**Cengiz GÜRSEL
Tahran, 2020**

1.TEMEL, PRATİK BİLGİLER

1.1 Bazı benzerlikler ve önyargılar

Coğrafi konum, nüfus, tarih ve köklü bürokrasi bakımından Türkiye ile İran arasında dikkat çekici benzerlikler bulunmaktadır. Türkiye gibi İran da insanlık tarihinin son birkaç bin yıllık bölümünün en hareketli noktalarından birisindedir. Her iki ülkenin nüfusu da neredeyse aynı olup (2020 tahminlerine göre İran 84,9 milyon, Türkiye 84,1 milyon), ikisinde de halen genç sayılabilecek bir ortalama yaş seviyesi (İran 32, Türkiye 31,5) söz konusudur.

Diğer taraftan, iki ülke de ekonomik ve siyasi bakımdan günümüze kadar gelen stratejik konum avantajına sahiptir. Bu açıdan bakıldığında İran'ın da ticaretin aktığı Doğu-Batı, Kuzey-Güney akslarında yer aldığını, Orta Doğu, Kafkasya, Orta Asya ve hatta Güney Asya'ya olan yakınlığı ile tıpkı Türkiye gibi stratejik bir alanı kapladığını görmekteyiz. Türkiye ve İran konumları, ekonomileri ve nüfus yapıları itibarı ile Orta Doğu'da bulunan tüm ülkelerden ayrılmaktadırlar.

Bu noktada akla, birçok benzerlikleri olan iki komşu ülkenin birbirini ne kadar tanıdığı, nasıl algıladığı sorusu gelmektedir. Konuya, İran'ı hiç tanımayan, bu ülkeye hiç gelmemiş bir kişinin kısa zamanda oldukça şaşıracağını belirterek girmekte fayda vardır. İran'ın Türkiye'den algılanışı ile gerçek İran arasında önemli farklar mevcuttur. İtiraf etmek gerekir ki, İranlılar Türkiye'yi, Türklerin İran'ı tanıdıklarından daha doğru ve kapsamlı tanımaktadırlar.

İran'ın tanınan ve tanınmayan özellikleri olduğunu söylemeliyiz. Yaygın kanaatin aksine ülkede modern yaşamı seçmiş, dünyaya açık, dış gelişmeleri izleyen, dinamik nüfusun fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu kesim, sosyalleşmekten çalışma hayatına kadar günlük yaşamına dair birçok detayda dünya ile bütünleşmiş bir hayat sürdürmektedir.

Diğer taraftan, rejimin baskısını en çok hisseden ve birçok haktan mahrum bırakılan kadınlar sanılanın aksine sosyal ve ekonomik hayatın içinde geniş yer tutmaktadırlar. Aile içerisinde Türkiye'ye kıyasla daha kadın egemen bir yapı mevcut olup, bu durum günlük yaşamda da hissedilmektedir.

İran'daki asıl çekişme, Devrim sonrası lehlerine oluşan ekonomik ve sosyal statükonun korunmasını sağlamaya çalışan aşırı muhafazakârlar ile dünyaya açık yaşamaya çalışan ılımlı kesim arasında cereyan etmektedir. Ülkeye hatırı sayılır bir enerji ve zaman kaybettiği düşünülen bu çekişmeyi sosyal ve kültürel konulardan ekonomi, ticaret, yatırım gibi iş dünyasını ilgilendiren konulara kadar birçok alanda yaşanan tartışma ve uygulamalardan anlamak mümkündür. Bu yönü ile İran'ı gelenekle modernite arasına sıkışmış ülkeler arasında konumlandırmak yanlış olmayacaktır.

1.2 İran'ın zenginlikleri

Birçok kişiye İran hakkında genel fikrini sorduğunuzda alacağınız yanıt köklü bir medeniyet, tarihi ve kültürel zenginlik, stratejik coğrafi konum, zengin enerji kaynakları olacaktır. Gerçekten de İran'da yaşadığımızda ilk fark edeceğimiz husus, tarihten süzülüp gelen birçok medeniyetin bırakmış olduğu zenginliktir. Bunun yanı sıra ülkede dil ve edebiyattan mutfağa, bürokratik gelenekten dünya görüşüne kadar hemen her şeyin bu derinlikten etkilendiğini gözlemleyebilirsiniz.

Diğer taraftan, İran'ın dünyanın kanıtlanmış en zengin birinci doğalgaz, dördüncü petrol rezervlerine sahip olduğu (2019'da keşfedilen yeni rezervler ile sıralamada üçüncü sıraya çıkmıştır), bu ikisinin toplamında dünyada birinci sırada yer aldığı, ülkede birçok kıymetli madenin mevcut bulunduğu bilinmektedir. Bu gerçek bir taraftan İran'ı potansiyel bir enerji süpergücü, diğer taraftan ise zengin petrol yataklarının ilk keşfedildiği 1908 yılından bu yana bir mücadele alanı haline getirmektedir.

Doğal kaynakların temsil ettiği güç ve sorun yaratma potansiyeli doğru olmakla birlikte İran'ın en önemli gücünün beşeri sermaye olduğu vurgulanmalıdır. Devrimden sonra yaşanan beyin göçüne, yıllar içinde yaşanan beşeri erozyona ve içinde bulunduğumuz yeni ambargo döneminde hayattan çok daha farklı beklentileri olan genç ve eğitimli kesimin ülkeden ayrılma konusundaki istekliliğine rağmen İran halen dinamik ve yeniliğe açık nüfusu, halk arasındaki yüksek düzeydeki okuma alışkanlığı, eğitime önem verilmesi gibi nedenlerle beşeri sermaye bakımından bölge ülkeleri arasında yukarıya doğru sıyrılmaktadır.

Bugün birçok ülkede her meslekten, iyi eğitimli çok sayıda İranlının bulunduğu bilinmektedir. Bu büyük nüfusun ülkeleri ile dolaylı da olsa ilişkisi maddi ve manevi anlamda devam etmekte olduğundan, gelecekte ülkenin potansiyelini besleyebilecek bir güç olarak değerlendirilmeleri gerektiği unutulmamalıdır.

1.3 Farsça

İran'ın resmi dili Farsça'dır. Ülkede ayrıca, güneybatı eyaletlerde Arapça, batısında Kürtçe, kuzeybatısında Azeri Türkçesi de konuşulmaktadır. Farsça, M.Ö 550-330 yılları arasında İran'da hüküm süren Pers halkının konuştuğu dil olup, Arap alfabesinden karakterlerin çokluğu nedeniyle sıklıkla Arapça ile karıştırılmaktadır. Ancak, Hint-Avrupa dil ailesine bağlı bir lisandır. Bu ailedeki diğer diller İngilizce, Almanca, İspanyolca, İtalyanca, Fransızca, Keltçe ve Yunanca'dır.

Farsça üzerinde 7. yy'daki Arap istilasının ardından Arapça'nın etkisi görülür. O dönemde İslâm dünyasının ticari ağların merkezinde olması Arapça'yı ortak dil (lingua franca) yapmıştır (Batı'daki dillerde halkın konuştuğu kelimelerin benzerlerinin Latince kökenli kelimelerden türetilerek elitler tarafından kullanılması, Farsça ile Arapça arasındaki ilişkiye benzetilmektedir). Arapların, fethettikleri bölgelerde yerleşik olan Sasani İmparatorluğu'nun devlet yönetim tarzından yoğun bir şekilde etkilendikleri ve Farsça'nın divan dili olarak etkisini sürdürmeye devam ettiği görülür. Sonrasında ise İslâm dünyasında Arap-Arap olmayan Müslümanlar arasındaki çekişmeler Farslılarda tepkiye yol açmıştır. İran kimliğinin olmazsa olmazı sayılabilecek Ferdovsi'nin ünlü eseri Şehname'de Farsça'nın kutsanması buna örnektir.

10. yy'dan itibaren Arapların İran üzerindeki etkisi kırılmaya ve kuzeyden gelen Türk Hanedanların etkisi artmaya başlar. Türklerin askeri alandaki becerileri nedeniyle askerlikle ilgili terimlerin Farsça'da yoğun bir şekilde Türkçe'den geldiği görülür. Farsça ve Türkçe bin yıl boyunca yoğun etkileşime girmiştir.

Modern İran'ın kurucu babası sayılan Rıza Şah zamanında bizdeki Türk Dil Kurumu'na benzer bir yapının kurulması ve dilde sadeleşme hareketine benzer çok yoğun bir kampanya yapılmıştır. Bugün de İran'da küreselleşmenin etkisi ile ilk başta ülkemizdekine benzer şekilde Fransızca, sonrasında da İngilizce kökenli birçok yabancı kelimenin Farsça'ya yerleşmesinin önüne geçilmeye çalışılmaktadır.

Farsça, İran'ın dışında Afganistan, Tacikistan, Özbekistan ve Basra Körfezi ülkelerinde konuşulmaktadır. İran, Afganistan ve Tacikistan'da resmi dil statüsündedir. Hindistan ve Pakistan'da da yüz milyon civarında kişinin Farsça konuştuğu tahmin edilmektedir. Hindistan'da hüküm süren ve 1856 yılında yıkılan Babür Devleti'nin de hukuk dili Farsça olmuştur.

Farsça'nın lehçeleri konuşulduğu yerlere göre şöyle sınıflandırılmaktadır: Batı Farsçası veya İranca (İran), Doğu Farsçası (Afganistan), Tacikçe (Tacikistan, Özbekistan), Hazaragi (Afganistan), Aimaq (Afganistan), Buharice (İsrail, Özbekistan), Darwazi (Afganistan, Tacikistan), Dzhidi (İsrail, İran), Pahlavani (Sistan Eyaleti'nin bazı yerleri ve Afganistan).

Çağdaş İran'da veya sınıra yakın bazı yerlerde etnik grupların konuştuğu bağlantılı diller ise şunlardır: Lori (İran'ın güneybatısında Lorestan ve Khuzestan Eyaletlerinde), Taliş veya Talişi (Kuzey İran ve Azerbaycan'ın güney bölgelerinde), Tat veya Tati veya Eştehardi (Doğu Azerbaycan, Zencan ve Qazvin'de, ayrıca Azerbaycan ve Rusya'nın bazı yerlerinde), Darice veya Gabri (İran'ın Yazd ve Kerman bölgelerinde bazı Zerdüştlar tarafından, Yazdi olarak da adlandırılır).

Farsça'nın Türkçe ile yoğun ilişkide bulunmasının sonucu olarak bu iki lisanın çok sayıda ortak kelimeyi barındırdığı bilinmektedir. Üstelik bunların birçoğu günlük kullanımda çok sık yer alan kelimelerdendir (ateş, feryat, rüzgâr, çadır, sebze, keşke, pamuk, leblebi, bahar, zımba, turuncu, çünkü, ama vb.). Ayrıca, iki lisan da Arapça ile yoğun etkileşime girmiştir.

Ancak, bazı kelime ya da deyişler iki toplumda farklı anlamlarda kullanılabilir. Örneğin, “fakat” kelimesi Farsça’da “sadece” anlamındadır. Bir başka örnek ise “afiyet olsun” deyişidir. Bizde "afiyet olsun" yemekle ilgili söylenirken İran'da banyodan sonra denmektedir (“Afiyet” Arapça’da ve bizde “sağlık, esenlik” anlamında olmakta ve bizdeki “sıhhatler olsun” bu anlama denk gelmektedir).

Farsça ile ilgili bölümü, konuşma esnasında dikkat çekebilecek bir iki detay ile bitirelim. “E” sesi Farsça’da en sık kullanılan seslerdendir ve tamlamalarda Türkçe’nin tersine sıfat isimden sonra gelmektedir. Örneğin, ileride de göreceğimiz “şeb-e yelda” (“şeb” gece, “yelda” ise Aralık ayındaki en uzun gecelere verilen ad) “en uzun gece” anlamına gelmektedir.

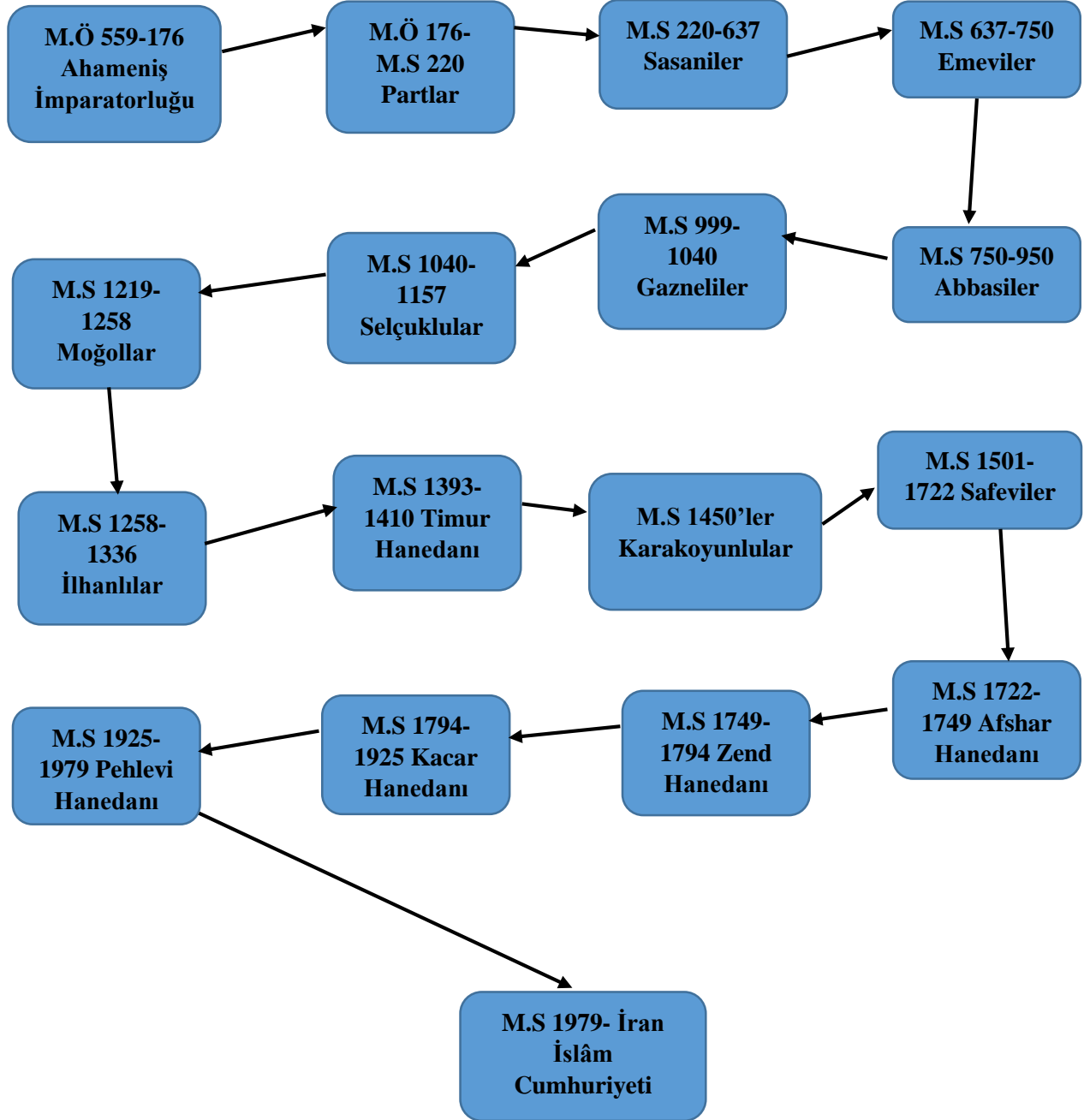
Son olarak günlük hayattan, konuşma dilinden bir detaya da değinelim. İranlılar İngilizce kökenli kelimeleri kullanırken baş harfi “s” olan kelimeleri “es” ile telaffuz ederler. Örneğin, “statistics” yerine “estatistics”, “star” yerine “estar” gibi... Bu itibarla, İngilizce konuşurken böyle telaffuzlar duyabilirsiniz.

1.4 İran tarihinin şeması

Tarihi kayıtlara göre, İran havzasında ilk yerleşim bundan 10 bin yıl öncesine dayanmaktadır. Bugünkü İran topraklarında kurulmuş ilk büyük imparatorluk Perslere ait olmakla birlikte, M.Ö üçüncü bin yılda Güneybatı İran’ı da içine alan Elam İmparatorluğu İran’da tarihi bilinen ilk siyasal ve kültürel oluşumdur. Elamların M.Ö 640’a kadar süren devri yerini M.Ö 7. yy’da Medlere bırakmıştır. 151 yıl süren Med dönemi Pers İmparatorluğu’nun oluşmasına zemin hazırlayan bir dönem olarak değerlendirilmektedir.

M.Ö 2800 civarında İran’a gelen Perslerin ataları İndo-Aryan ırkındandır. İran’ın yazılı tarihi ise M.Ö 559 yılında başlar. Bu tarihten itibaren İran’da kurulan devletleri ve dönemlerini aşağıdaki şemada görebilirsiniz.

İran'da Hüküm Süren Uygarlık ya da Devletler

1.5 Tarihten faydalı notlar (kronolojik sırayla)

- ✓ Başkenti Persepolis olan Ahameniş İmparatorluğu, büyük bir uygarlık kurmuş ve sınırlarını Yunanistan ile Mısır'a kadar genişletmiştir. İmparatorluk M.Ö 330'da Büyük İskender tarafından fethedilmiştir. Ancak, Perslerin asıl Başkenti Şuş'tur. Persepolis veya kendi dillerinde "Parse" İmparatorluğun yazlık başkenti olarak kullanılırdı. Persepolis'te kent kalıntıları pek bulunmamakla birlikte, Şuş'ta kent tesislerinin kalıntıları mevcuttur.
-
- ✓ İran'da çok eskiden beri var olan Zerdüştlük, Sasaniler (220-637) döneminde devlet dinine dönüşmüş ve din adamları devlet yapısında belli bir konuma sahip olmuştur. Bundan önce Mitraizm etkili idi.
 - ✓ İran tarihinde etkileri derin olan iki büyük istiladan ilki 633 yılında başlayan ve etkileri iki yüzyıl süren Arap istilasidir. Bu istila ile İran'da Zerdüştlük yerini İslâm'a bırakmıştır. İran bu dönemden sonra hızlı şekilde İslâmlaşmış ve Fars dili ile edebiyatı yerini Arapça ve Arap kültürüne bırakmaya başlamıştır.
 - ✓ Farsça'nın uyanışı Samaniler (874-1004) döneminden başlar. Samaniler Horasan'da (bugünkü Tacikistan, Afganistan ve İran'daki Horasan eyaletlerinde) devlet kurmuşlardır. Samaniler ilk kez Farsçayı divan dili olarak kullanmışlardır ve bu dönemde Rudeki isimli şair ilk Farsça şiirlerini yazmıştır. Samanilerin geleneği sonraları diğer devletler tarafından devam ettirilmiştir. Selçuklular ve Osmanlılar da Farsça'dan büyük ölçüde etkilenmiştir. Güneybatı Asya'da kurulan devletlerin çoğu Farsça'yı divan dili olarak kullanmıştır.
 - ✓ 11. yy ise Fars uyanışı bakımından önemli bir dönemdir. Bu dönemde ortaya çıkan Ferdovsi, Hafız, Sadi, Ömer Hayyam, Nizam-ül Mülk, Abu Rayhanal-Biruni, Razi, İbni Sina, Bu-Ali Sina gibi şair ve düşünürler Fars uyanışında büyük rol oynamıştır. Bu yüzyılda Ferdovsi'nin İslâmiyet öncesi rivayet ve hikâyeleri şiir kalıbına döktüğü "Şahname" adlı eser İran edebiyatının en önemli eserlerindedir. Şahname, 977-1010 yılları arasında yazılmış olup, 60.000 beyit civarında hacme sahiptir. Tek şair tarafından yazılan en uzun epik şiirlerdendir.
-

- ✓ İran'daki Türk varlığı 10. yy'dan itibaren başlamıştır. Bu süreç, Orta Asya'dan gelen Türklerin askeri yeteneklerinden ötürü İran'da kurulan küçük büyük devletlerde etkin rol almaları ve kademeli olarak yönetici konuma gelmeleri şeklinde gelişmiştir. Türklerin hükmü, 1501'de Şah İsmail'in İran birliğini yeniden kurarak Safevi Hanedanı dönemini başlatmasına kadar çeşitli devletler halinde geçmiştir.
- ✓ İran tarihinin ikinci büyük istilası olan Moğol istilası da bu döneme denk gelir. Moğol istilâlarına maruz kalan İran, Cengiz Han ve Timurlenk zamanında etkisi yüzyıllar süren bir tahribata uğramıştır.
- ✓ Başlarda Güney İran, Lübnan, Yemen gibi ülkelerde yayılmaya başlayan Şiilik mezhebini Şah İsmail tarafından İran'da hakim ideoloji haline getirilmesi Safeviler dönemine (1501-1722) rastlar. Ancak, bunun öncesinde 909-1171 arasında Mısır'da hüküm süren Fatımiler tarafından çok sayıda misyonerin İran'da Şiiliği yaymaya gönderildiği bilinmektedir.
- ✓ İran ile Rusya arasında yapılan Gülistan Anlaşması (1813) ve Türkmençay Anlaşması (1828) İran tarihinde büyük önem taşır. İran, Türkmençay Anlaşmasıyla Revan ve Nahçıvan'ın da Rusya'nın hâkimiyetine girmesini kabul etmiştir. Türkmençay Anlaşması sonuçları itibariyle bugün de güncelliğini korumaktadır. Yapılan bu anlaşmayla, Azerbaycan Türkleri ikiye bölünmüş olup, bu sorun halen devam etmektedir. Bu Anlaşma'nın bir diğer sonucu da Rusya'nın Aras Nehri'nin kuzeyine, İran'da, Osmanlı Devleti'nde ve kendi topraklarında yaşayan Ermenileri göç ettirmesi olmuştur ki böylece Ermenistan Devleti'nin temelleri atılmıştır. Bu Anlaşma'nın ulusal bilinçte yarattığı olumsuz etki Türkiye için Sevr Anlaşması'na benzetilmekte, İran'da siyasetçiler Anlaşma'ya sıkça atıf yapmaktadır. İki anlaşmanın önemli sonucu, İran'ın Kafkasya'da Gürcistan ve Azerbaycan'ı kaybetmesidir. Bu bölgeler, anlaşmaların yapıldığı dönemde İran ekonomisinin dayandığı en verimli alanlardır.
- ✓ Bugün İran'ın toplum olarak sosyal disiplin bakımından Türkiye'den daha geride olmasının önemli nedenlerinden birisinin de modernleşmenin zamanlaması olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim, İran ile aramızdaki bir fark modernleşme çabalarının İran'da daha geç başlamış olmasıdır. Tarih boyunca iki toplumda da modernleşmenin önce ordudan başladığı gözlenmektedir. Bu açıdan bakıldığında, bizde sonradan dağıtılmayan ilk ordu olan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin 1826 yılında kurulduğu, İran'da ise bunun ancak 1878 yılında sonradan Rıza Şah'ı da çıkaran ve Rus desteğiyle kurulan Kazak Tugayları olduğu bilinmektedir. Tarihçilere göre bir diğer etken de, Batı'nın teknolojiye öne geçmesi gerçeği ile coğrafi konumundan dolayı önce Osmanlı Devleti'nin karşılaşması ve Batı'nın yıkıcı gücünün önemli bölümünü topraklarının hatırı sayılır bir kısmını kaybederek azaltması ve modernleşme ile daha yoğun karşı karşıya kalmasıdır.

- ✓ 20. yy başında Rusya ve Hindistan’da bulunan Birleşik Krallık İdaresi lehine büyük toprak kayıplarına uğramaya başlayan İran’da petrol ilk olarak 1908 yılında bulunmuştur. O dönemde İran üzerinde Rus-İngiliz çekişmesi söz konusudur ve 1907 yılında İran, güneyde İngiltere ve kuzeyde Rusya olmak üzere iki nüfuz bölgesine ayrılmış, ortada tarafsız bölge bırakılmıştır.
- ✓ Yönetime karşı yoğunlaşan halk hareketi, büyük bir meşrutiyet mücadelesinin sonucunda 1906 yılında İran’da ilk Meclis’in toplanması ve ilk Anayasa’nın kabulüne yol açmıştır. Ancak, Anayasa’nın kabul edilmesinin kısa süre sonrasında Şah’ın vefatının ardından Meclis, tahta geçen oğlu Muhammed Ali Şah’ın fermanıyla ve Rus ordusunun Meclis’e saldırısıyla kapatılmıştır. Bu dönemde, halk ayaklanması yaşanmış ve başkent Meşrutiyetçiler tarafından işgal edilmiş, Meclis yeniden kurulmuştur. Bu dönem İran’ın tarihinde bir dönüm noktası olarak bilinmektedir ve Meşrutiyet Devrimi İran’ın çağdaş tarihinin başlangıcı olarak algılanmaktadır. Nitekim bu hareket, 20. yy boyunca çeşitli halk hareketlerine ilham kaynağı olmuştur ve etkisi halen devam etmektedir. Öyle ki, bugün İran’da temel hak ve özgürlüklere ilişkin tüm tartışmalarda ilk dönüp bakılan yer Meşrutiyet Anayasası’dır.
- ✓ Birinci Dünya Savaşı’nı izleyen istikrarsızlık döneminde General Rıza Han tarafından gerçekleştirilen bir darbe ile Pehlevi Hanedanı kurulmuştur. Rıza Han 1921’deki darbe ile iktidara Başbakan olarak gelmiştir. Ardından 1925’te anayasayı değiştirerek Kacar Hanedanı’nı kaldırmış ve kendisi tahta geçmiştir. Böylece Şah Rıza Pehlevi dönemi başlamıştır. O dönem, özellikle 1926 yılında Türkiye ve İran arasında imzalanan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması’ndan sonra iki ülke arasındaki yakınlaşma artmıştır. Rıza Han ilk ve tek dış gezisini 1934 senesinde Mustafa Kemal Atatürk’ün konuğu olarak Türkiye’ye yapmış, bu gezisi sırasında Türkiye’de kaydedilen ve bizzat gözlemlediği gelişmeleri ülkesinde model olarak uygulamak istemiştir.
- ✓ İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz ve Sovyet kuvvetleri Alman tehdidine karşı koymak gerekçesi ile 1941 yılında İran’ı yeniden işgal etmiştir. İşgalin gerçekleştiği günlerde Rıza Şah tahtını oğluna devrederek sürgüne gönderilmiştir. 1945’te İran’ın Azerbaycan ve Kürdistan Eyaletlerinde Sovyet yanlısı rejimler kurulmuştur. Bu durum 1946 yılında Sovyetlerin çekilmesiyle son bulmuştur.
- ✓ 1951–1953 yılları arasında Başbakan Dr. Musaddık, Dışişleri Bakanı Dr. Fatemi’nin önerisi ile petrol endüstrisini millileştirmiş ve İngiliz Hükümeti ile büyük bir kriz yaşamış, uluslararası alanda “Anglo-Iranian Petrol Şirketi davası” olarak adlandırılan hukuksal süreç başlamıştır. Dr. Musaddık, İngilizlerin tehditlerine boyun eğmeden, İran petrolünü ellinde tutan Anglo-Iranian Oil Company’i tasfiye ederek İngiliz teknisyenleri yurt dışına çıkarmıştır. Ayrıca, BMGK ile Lahey Adalet Divanı’nda bu icraatını savunan konuşmalar yapmış, mahkeme heyetini ikna ederek petrolün millileşmesinin uluslararası platformda onaylanmasını sağlamıştır. Petrol imtiyazlarını kaybeden İngiltere, gizli servis tarafından

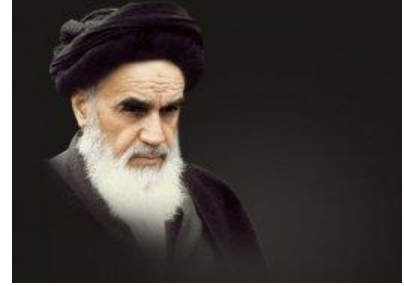
planlanan ve Amerikalı ajan Kermit Roosevelt'in uygulamaya koyduğu bir darbeyle 1953'te Musaddık'ı devirmiştir (Amerika ve İngiltere destekli bu darbenin adı tarihte "AJAX Operasyonu" olarak bilinir). Operasyonun ardından İran'dan ayrılmış bulunan

Muhammed Rıza Şah (Rıza Şah'ın oğlu) ülkeye geri döner. 1953 yılından sonra kurduğu SAVAK adlı istihbarat örgütü ile kontrolü hızla eline geçiren Şah, 1960'lı yılların başlarından itibaren Beyaz Devrimi başlatarak toprak reformuna gitmiştir. Şah'ın diktatör ve baskıcı yönetimine karşı halkta huzursuzluk başlamış, rejim aleyhine direniş ve gösteriler baş göstermiştir. 1970'li yılların başında ekonomik göstergeler petrol piyasalarının yükselişi nedeniyle olumlu seyretmiş

ancak, baskıcı yönetim karşısında halktaki huzursuzluk artış göstermiştir. 1970'lerin ikinci yarısında ise dünyada yaşanan petrol şoku ekonomiyi bozmaya başlamış, gelirler yüksek iken elde edilen kaynakların tabana yayılacak ve sınai dönüşümü gerçekleştirecek rasyonellikte kullanılamaması ekonomideki yapısal sorunların da etkisiyle huzursuzluğu daha da artırmıştır.

- ✓ Muhalefet sürgündeki Ayetullah Ruhollah Humeyni'nin liderliğinde, 1963 yılında uzun soluklu bir ayaklanma başlatmış ve 1979 yılında Şah'ın ülkeyi terk etmesiyle Pehlevi Hanedanı sona ererek yerine İran İslâm Cumhuriyeti kurulmuştur. 4 Temmuz 1989 yılında Devrim Rehberi Ayetullah Humeyni'nin vefat etmesi üzerine yerine Ayetullah Ali Hameney ömür boyu görev süresi ile Dini Lider olarak seçilmiştir.

- ✓ 1980 yılında Şattul Arap suyolu üzerindeki egemenlik haklarına ilişkin olarak Irak'ın İran'a saldırması üzerine 8 yıl süren İran-İrak Savaşı başlamış, İran'ın 18 Temmuz 1988 tarihinde 598 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararı'nı kabul etmesiyle savaş, iki ülkenin savaş öncesi statükoyu kabul etmesiyle sona ermiştir. İran-İrak Savaşı halen İran İslam Cumhuriyeti'nin kurucu mitlerinin inşa edilmesinde önemli rol oynamaktadır.
- ✓ **İran İslâm Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanları:** İran'da Devrim'in ardından hemen başlayan Irak savaşının da etkisiyle ilk yıllarda Cumhurbaşkanlığı makamının sıkça el değiştirdiği görülmüş, ancak 1981 yılından itibaren ikişer dönem için görev yapan Cumhurbaşkanları düzenli olarak 8 yılda bir değişmiştir. Bugüne kadar görevde bulunan Cumhurbaşkanları şöyledir: Ebu'l Hasan Beni Sadr (1980-1981), Geçici Cumhurbaşkanlığı Konseyi (1981), Muhammed Ali Recai (1981), Geçici Cumhurbaşkanlığı Konseyi (1981), Ali Hamaney (1981-1989), Ali Ekber Haşimi Rafsancani (1989-1997), Muhammed Hatemi (1997-2005), Mahmud Ahmedinejad (2005-2013), Hasan Rouhani (2013-).

1.6 İran'da dinler

İran, tarih boyunca geniş Avrasya coğrafyasının ortasında, ticaret yolları üzerinde birçok dinin ve felsefi akımın kavşağında yer almıştır.

İran'da dinin ortaya çıkmasını ve dinsel yönelişlerin başlangıcını Aryaların bu ülke topraklarına gelip yerleşmesi ile eş zamanlı ele alıp değerlendirmek gerekir. Aryalar çok tanrılı dinsel inanca sahip olmakla birlikte, yüce gök tanrıları da vardır. Aryaların İran platosuna irili ufaklı gruplar halinde girişleri yaklaşık bin yıl kadar devam etmiş, M.Ö birinci binyılın başlarında İran coğrafyasında yerleşme ve bu coğrafyanın değişik merkezlerinde egemenlik devreleri başlamıştır.

1.6.1 Zerdüştlük

İran dinleri içerisinde, tek tanrı inancına yer vermesi bakımından en dikkat çekicisinin Zerdüştlük olduğu belirtilmekle birlikte, burada bir yanlış anlamının önüne geçmek gerekmektedir. Zira, Zerdüştlük aslında iki tanrılı ve dualistik bir dindir. Zerdüştlük sadece İyilik Tanrısı Ahura Mazda'ya ibadet ederler ve Kötülük Tanrısı Ehrimen'e karşı savaşta ona destek vermeye çalışırlar. Bu dualistik düşünce İran kültürünün derin kavramlarından birisidir ve İran kültürünü her anlamda etkilemiştir.

Bu din, adını kurucusundan alır. Dayandığı tek tanrı Ahura Mazda'ya atfen "Mazdeizm" de denir. Zerdüş'tün doğumu, M.Ö 570 olarak tahmin edilmektedir. Zerdüş't, İran dinleri üzerinde önemli bir etki bırakmıştır. Zerdüş't, "Yüce Tanrı" olarak telkin ettiği Ahura Mazda ile yakın irtibatı bulunduğunu ilan etmiştir. Ona göre alemlerde mücadele eden, iyilik ve kötülük diye adlandırılan iki asli ruh (ilkine "Spenta Mainyu", ikincisine "Angra Mainyu" denilir) var idi. Ahura Mazda'nın bu iki ruhla alakasını bugün pek iyi bilemesek de, o iyilikle beraberdir. İnsanoğlu, bu iki ruh arasından birini seçmeye mecburdur ve seçimi onun kaderini etkileyecektir. Avesta, eski İran'ın ve bugün Hindistan'da yaşayan İran asıllı Parsilerin ve diğer Zerdüş't inancını kabul edenlerin kutsal kitabıdır.

Günümüzde Zerdüş'tlük, Parsiler ve Geberler (dilimizdeki "gavur" kelimesinin köküdür) olarak iki ana kol halinde varlığını devam ettirmektedir. Günümüzde Parsilerin büyük bir bölümü

Hindistan'da yaşamaktadır. Zerdüş'tler "Dünya Zerdüş'tler Birliği" adı altında örgütlenmiştir. Hindistan, ABD, Pakistan, İngiltere, Kanada gibi ülkelerde yerel toplulukları bir araya getiren örgütlenmelere de gitmişlerdir ve bu ülkelerde tapınakları da mevcuttur. Zerdüş'tlerin sayısı bugün 40.000'i İran, 100.000'i Hindistan'da olmak üzere yaklaşık 200.000 kadar olup, geriye kalan büyük bölümü İngiltere, ABD, Pakistan, Kanada'da yaşamaktadır.

Dikkate değer bir husus da, Zerdüştlüğün İran Anayasasında Yahudilik ve Hristiyanlıkla birlikte Kitap Ehli dinlerden görülmesidir. Hatta siyasilere günümüzde de Zerdüş Peygamber'in doğum gününü kutladıkları görülmektedir.

1.6.2 Maniheizm (Manicilik)

Mani ve dininin ortaya çıkışı, Sasaniler döneminin en büyük ve en önemli dinsel gelişmeleri arasında yer alır. Bu dinin kurucusu Mani, Arsak Hanedanı'na mensup soylu bir ailenin çocuğudur. 216 yılında Babil'in kuzeyinde bir köyde doğmuştur. Zerdüştlük, Gnostisizm, Budizm ve Hristiyanlığın etkileşiminden ortaya çıkan Mani inancı, 3. yy'ın ilk yarısında taraftar toplamaya ve genişlemeye başlamıştır. Daha çok Orta Asya'da kabul gören Mani dini Çin'e kadar yayılmıştır. Mani'nin kitabı Erjeng güzel resimleriyle bilinir ve aslında Mani, ressamlığı kendi mucizesi olarak tanıtmıştır. İslâmiyet öncesinde bazı Uygur Türkleri de Mani inancını kabul etmiştir.

1.6.3 Mazdekizm

Mazdekizm, Zerdüştlük'e mensup İranlı din adamı Mazdek'in düşünce felsefesine verilen isimdir. Mazdekizm, M.S 5. yy'ın sonlarına doğru ortaya çıkan, insan eşitliği ve mal ortaklığını savunan bir akım olarak bilinmektedir. Mazdek, hava ve su gibi, para, mal ve mülkün de insanlar arasında eşit olarak paylaşılmasını savunuyordu. Bundan da öteye giden görüşü, kadınları toplumun ortak malı sayması, dolayısıyla evlilik bağlarını ortadan kaldırmasıdır. Bu mezhebe göre evlenmek ve aile bağları kurmak diye bir şey yoktur. Mazdeki inancının halen İran toplumunda "ayyar" (toplumu ayarlayan eşitleyen) ve "lut'i" (toplumsal eşitlik için çalışan kabadayılar) gibi kültürlerle yaşadığı belirtilmektedir.

1.6.4 Yahudilik

Yahudiler, Babil Şehri'nin Pers İmparatoru Kuroş tarafından fethedilmesinin ardından Babil iktidarından kurtulmuşlar ve Kuroş tarafından onlara din özgürlüğü tanınmıştır. Bu nedenle, Yahudilerin kutsal kitabında Kuroş'un adı anılmıştır ve Pers döneminde İran'da önemli konuma sahip olmuşlardır. Nitekim, Yahudilerin kayda değer sayıda kutsal mekânları (Danyal Peygamber ve Habakkuk Peygamber'in mezarları da) İran'ın Şuş ve Hamedan şehirlerinde bulunmaktadır.

Sasaniler döneminde İran'da yaşayan Yahudiler Babil, Fırat'ın doğu bölgeleri ve mücavir bölgelerde daha çok tarım ve ticaretle uğraşıyorlardı. Yahudiler görünürde Zerdüş inancı açısından bir tehdit oluşturmasalar da, Sasani yönetiminin ilk dönemlerinde vergileri ödeme konusunda isteksiz oluşları, zaman zaman vatandaşlık yükümlülüklerini yerine getirmemeleri cezalandırılmalarına ve gözetim altında tutulmalarına neden olmuştur. Özellikle Ahamenişler döneminde sahip oldukları birtakım hak ve özgürlüklerden Sasaniler döneminde yoksun kalmışlardır. İran'ın doğu bölgelerinde yaşadıkları tahmin edilmektedir. Nitekim, Belh şehrinin ünlü kapılarından birinin adı Arap fetihlerinden sonra da uzun zaman "Dervaze-yi Yehûd: Yahudi Kapısı" adıyla bilinmekteydi. O dönemler özellikle ticaret ve tarımla uğraşarak önemli ölçüde ekonomik refah düzeylerini yükseltmiş olan Yahudiler, servet biriktirme konusunda diğer milletler tarafından örnek olarak gösterilmişlerdir.

Pers İmparatorluğu fethettiği topraklarda dini özgürlüklere de büyük saygı göstermiştir. Örneğin, Babil'in fethinde esir ve köle durumunda yaşayan Yahudileri serbest bırakmıştır. Babil şehrinin kendi tanrısına da Yahudi tanrısına da saygı gösterip, dinlerini özgürce yaşayabilecekleri hüküm altına alınmıştır. Bu özgürlüklerin kayıt altına alındığı "Kuroş Silindiri" adı verilen taş, İranlılar tarafından dünyadaki ilk insan hakları bildirisini kabul edilmekte ve sık sık bu yönü vurgulanmaktadır. Yahudi halkının serbest bırakılması ve dinlerine karışılmaması, bir kısmının ise İran içlerine göç ettirilmesi gibi bu dönemin uygulamaları Yahudilerin Eski Ahit-dini kitabında bile yer almaktadır.

1.6.5 Budizm

Budizm, Hristiyanlıktan daha önce İran coğrafyasına girmiş ve belli kesimler arasında yaygınlaşmıştır. Partlar (Eşkaniler) döneminden öncelerde İran topraklarına girmiş olan bu dini inanış, Belh bölgesinde yaygınlaşmıştır.

Sasaniler döneminde de İran topraklarında yine aynı bölgelerde varlığını sürdürmüştür. Halk arasında belli ölçüde taraftarı olan bu din, yaklaşık olarak Zerdüşt inanışının İran'da yaygınlaştığı dönemlerle eş zamanlı olarak ünlü tapınağı Nevbehar'ın varlığıyla da İran'ın doğu kesimlerine yayılmıştır. Bazı araştırmacılara göre, Yunanlıların İran'da egemenlik kurdukları dönemlerde Budizm inanışı Doğu İran'da yaygınlaşmış, daha sonraları da değişik dönemlerde varlığını sürdürmüştür. Öyle ki, M.S 624-625 yıllarında İran'ı da içerisine alan değişik ülkeleri gezen ünlü Çinli Budist gezgin Hayun Teseng'in izlenimlerine göre, bu inanış İran topraklarında inananları ve yüz civarında önemli tapınağı, aktif merkezleri bulunan inanışlar arasında yer almaktadır. Ancak, İran'ın değişik bölgelerinde bu din zamanla Zerdüşt inanışı karşısında ağır yenilgilere uğramıştır.

1.6.6 Hristiyanlık

Partlar (Eşkaniler) döneminde İran'da yaygınlaşan Hristiyanlık, öncelikle Batı İran'da yaşayan halk kesimleri tarafından kabul görmüştür. Söz konusu bölgelerde, Fırat'ın doğusu ve batısındaki coğrafyalarda çok sayıda büyük kilise kurulmuş, bu inanış geniş kitlelerce kabul edilmiştir (Aslında o dönem İran ile Roma İmparatorluğu arasında çatışma vardır ve Hristiyanlar Roma İmparatorluğu'nda istenmediklerinde İran'a sığınmışlar, kendilerine kilise kurma izni verilmiştir. Bu yüzden en eski kiliseler İran'ın kuzeybatısında, Kafkaslar'da ve Anadolu'da bulunmaktadır).

Bu dini inanışı halk kitlelerine ulaştırmak için Nasturi Tarikatı adıyla bilinen bir sistem oluşturulmuştur. Zamanla İran içlerinde etkili olmaya başlayan bu inanç sistemi İran'ın en uç noktalarına, Maverünnehir'e kadar ulaşmış ve oradan da Çin'e uzanmıştır. Sasanilerin son dönemlerinde içlerinde Zerdüşt inancına sahip köklü ve asil ailelerin de yer aldığı birçok kişi gizlice Hristiyanlığı kabul etmişlerdir.

Hristiyanlık, Zerdüşt inanç sisteminin en güçlü rakibi ve Sasani İmparatorluğu döneminde milli birliği tehdit eden en önemli etkenler arasında ele alınmaktadır. Bu inanış daha ilk yüzyıllarda Bizans sınırlarından yol bularak İran topraklarına sızmayı başarmıştır.

Genel olarak Hristiyanlığın Bizans İmparatorluğu'nun resmî dini olarak ilan edilmesine kadar Hristiyanlar İran'da göreceli olarak bir huzur ve refah ortamında yaşamlarını sürdürmüş ve varlıklarını devam ettirmişlerdir. Ancak, Bizans imparatoru Konstantin'in bu dini kabul etmesiyle birlikte İran Hristiyanları da Bizans yanlısı olmaya başlamışlardır. Sayıları azımsanmayacak kadar olduğu için Sasani yöneticileri Hristiyanlara birtakım kısıtlamalar getirmiş ve onları sürekli gözetim altında tutmaya başlamıştır. Bunun üzerine İran'da sürekli gözetimden kurtulmak ve işkenceye maruz kalmamak için Sasani yönetimiyle iyi geçinmeyi hedef alan yeni bir Hristiyan grup ortaya çıkmıştır. Bütün bunların ardından İran Hristiyanları İran'da yeni bir kilise kurmuşlardır. Bu gelişmeler Hristiyanlığın İran'da gelişmesini ve yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Hristiyan kesimler fetih çağlarında Fars, Ahvaz, Cibal, Taberistan (bugünkü Mazanderan ve Gülistan Eyaletleri) ve Horasan bölgelerinde dikkate değer bir inanan kitlesine sahip olmuştur. Fars bölgesinde sayıları Yahudilerden de fazladır. Yine o günlerde Kum şehrinde de önemli sayıda takipçisi bulunmaktaydı. Hristiyanlar tarih boyunca muhtelif devletlerin bürokrasilerinde de önemli yerlere gelmiş ve devlet yönetiminde rol almışlardır.

1.6.7 Zervanizm

Sasaniler döneminde İran coğrafyasında taraftar bulan inanç sistemlerinden biri de Zervanizm'dir. Bu inanç sistemi de Mazdeist inancının kollarından biri ve bir bakıma Zerdüş inancının mezhebi olarak ortaya çıkmış inanışlardan olduğu söylenmekle birlikte, aslında Zerdüşlükten daha eski bir inançtır. Zervanizm inananları ibadetleri açısından Zerdüşlerle önemli ölçüde ortak olmalarına rağmen birtakım inançlarında onlardan ayrılmaktadır. “Zervan/Ezeli Zaman” diye adlandırdıkları, Ahura Mazda ve Ehrimen'den daha üstün olan, dünyanın egemenliğini elinde tutan bir varlığa inanırlardı.

Zervanizm, Sasaniler döneminde devlet ileri gelenleri ve yönetimde etkili birtakım çevreler tarafından da kabul edilmiştir. “Zarvan” ya da “Zurvan” olarak da telaffuz edilen “zaman” anlamı bu kelime, İran inanışlarında belirsiz ve uzun bir geçmişe sahiptir. M.Ö 15. yy'a ait Babil kalıntılarındaki birtakım yazıtlarda “Zervan” adında bir tanrıdan söz edilir. Avesta'da da özet olarak bu tanrıyla ilgili bazı bilgilere yer verilir. Aslında “zaman meleşinin adı” olan “Zervan”, “ekrene/bikerane” nitelemesiyle de anılmaktadır. Taşdığı birtakım özelliklerden hareketle zaman kavramının başlangıç ve son noktaları bilinmemektedir. Bilim adamlarına göre zaman, her zaman aynı kalan, hiç değişmeyen, başlangıcı olmayan, sonsuz bir kavram olarak bilinmektedir. Sınırsız olarak yaratılmıştır. Zamanın sürekliliği esastır. Yaratılmış varlıkların devamlılığı da doğum yoluyla nesillerini daha sonraki dönemlere aktarmaları sebebiyle gerçekleşmektedir.

Sonsuz zamanın kutsandığı bir din olan Zervanizm'e göre Ahura Mazda ve Ehrimen'in ikisi de ondan doğmuşlardır. Ahura Mazda ile Ehrimen arasındaki mücadele bu inanışta temel öğelerden birini oluşturur. Zervan iyilik ve kötülüğün her ikisine de egemendir.

1.6.8 Mitraizm

Hint-İran müşterek düşünce sisteminin ürünü olan Mitraizm, Zerdüştlük yanında diğer bir inanç kültürüdür. Kaynağını güneş ve ışık olan Mitra'dan almıştır. Mitra, tanrı ile insanlar arasında aracı ve ruhların kurtarıcısıdır. Yerel halkların, bütün canlı varlıkların Mitra'nın kurban ettiği bir boğanın kanından doğduğu efsanesine inandığı Mitraizm, Perslerin Ege'ye kadar genişlemiş egemenlik alanlarında inanç sistemi olarak devam etmiştir.

Mitraizm'in en büyük özelliği halka açık hiçbir kutsal töreninin olmamasıdır. Bu inanış, sadece kabul edilenlere açıktır; başka dini inancı olanlar bu dine katılamazlar. Törenlerine yalnız erkeklerin girmesine izin verilir; kadınlar yer alamaz. Aslında bu yönü ile Mitraizm Hristiyanlıktan önce bölgeye yayılan Yahudilikten daha çok etkilenmiştir.

Hintliler ve İranlıların ataları olan Aryalar'ın ortak tanrıları Mitra'nın bu iki kavim ve diğer bazı milletler arasında da çok sayıda inananı bulunmaktadır. Mitra, söz konusu milletler tarafından aydınlık tanrısı, dünyanın düzenini koruyan güç, hak ve hukuku sağlayan, sözleşmeler ve yeminlerin kefilisi olarak inanılan güçlerden biridir. Bu özellikleriyle Mitra, Zerdüş'tün ortaya çıkışından asırlar önce tapılan bir tanrıdır. Avesta'da da onunla ilgili birtakım konulara yer verilmektedir.

Mitraizm o dönemlerde bilinen tüm dünyaya yayılmış bir dindir ve bölgesel olarak farklılıklar göstermektedir. Bunlar arasında Pers Mitraizmi ve Roma Mitraizmi en önemlileridir. Mitraizmde yer alan, boğa veya koç kanı ile yıkanma, Hristiyan inancı içerisinde de görülmektedir. Mitra'ya tapanlar, bir parça ekmek ve bir tas su alarak gerçekleştirdikleri ayinlerde tanrılarını sembolik olarak yerlerdi. Böylece tanrıları ile bedenleştiklerine inanan Mitraizm mensupları temizlendiklerine inanırlardı. Kutsal günü Pazar, Hristiyanlıktan çok daha önce, aynı şekilde addediliyor ve kutlanıyordu. 25 Aralık günü Mitraizm inancında Mitra'nın doğum günüydü ve bu inanç da Kilise tarafından 4. yy'da Hristiyanlığa adapte edilerek İsa'nın doğum günü haline getirilmiştir.

Bir başka örnek, İran'da halen devam eden "Yelda Gecesi" geleneği ve dünyada Hristiyanlar dışında diğer halklar tarafından da kutlanan "Noel Bayramı"dır. Bunlar aslında Mitraizm inancından kaynaklanmaktadır.

Mitraizm ile ilgili bir diğer ilginç nokta da, Nazilerin simgesi olan Svastika'nın aslında Güneş Tanrıçası Mitra'nın simgesi olmasıdır. Bu simge İslâmiyet sonrasında camiler içinde işlenen birçok seramikte bulunmaktadır. Öte yandan, Fransa tarafından Amerika'ya hediye edilen Özgürlük Heykeli de Roma İmparatorluğu'nda yapılan Güneş Tanrıçası Mitra'nın heykelinden ilham almıştır. Nitekim başında güneşi simgeleyen taç vardır.

1.7 Şiilik

İran, dünyada tüm Müslümanların %10 civarını (yaklaşık 170 milyon) oluşturan Şiilik mezhebi (Şia, Arapça'da Şii kelimesinin çoğulu) üzerine kurulmuş bir İslâm Devleti'dir. Şia kelime olarak "takipçi" anlamına gelmektedir (Hz. Ali'nin takipçileri). İran, Irak, Azerbaycan, Yemen, Bahreyn, Katar, Türkmenistan ve Lübnan'da yaygındır. Ayrıca Suudi Arabistan'ın %15'i,

Pakistan'ın %25'i ve Afganistan'ın %27'si Şii'dir. Nijerya'da ise 1979 İran Devrimi sonrasında kabul edilen ve hızla yayılan mezhebe sahip sayıları milyonlarla ifade edilen Şii nüfus bulunmaktadır.

Şiilik beş temel prensibe dayanır: Allah'ın Birliği; Allah'ın Adaleti; Peygamberlik; Peygamber'in İmamlığı ve Vekâleti; Kıyamet Günü. Bir başka deyişle Şiilik'te, Sünnilik ile ortak olan Allah'ın Birliği (Tevhit), Allah'ın adaleti, Hz. Muhammed'in Peygamberliği (Nebüvvet), Kıyamet Günü'ne inanma (Maad) dışında Peygamberden sonra İmamların velayetine ve vesayetine inanma prensibi de temel alınmaktadır.

Şii inancına göre Hazreti Muhammed kendisinden sonra İslâm alemine liderlik etmesi için damadı olan İmam Ali'yi işaret etmiştir. Bu da, Peygamber'in 632 yılında yaptığı bir konuşmada kendisini sevenlerin İmam Ali'yi de sevmesi gerektiğini söylediği ve İmam Ali'nin elini havaya kaldırdığı konuşmasından kaynaklanmaktadır. Sünniler ise anlatılanların gerçekliğine katılmakla birlikte bunun liderlik olarak yorumlanmaması gerektiğini ifade etmişler ve iki yorum arasındaki fark bugünkü duruma kadar gelmiştir (Bu hadisin Arapçasında “mevla” kelimesi kullanılmıştır. Türkçesi “Ben kimin mevlasıysam Ali de onun mevlasıdır.” olmaktadır. Arapçada mevlanın iki anlamı vardır. Velayeti olan kişi ve dost. Sünni rivayetlerde bu kelime “dost” anlamında çevirilmiştir. Şii rivayetlerde ise “velayeti olan kişi” anlamında çevrilmektedir).

Hz. Muhammed'den sonra Hz. Ebu Bekir'in başa geçmesi ayrılığın başlangıcı olmuştur. Şiiler, İslâm alemine İmam Ali ve onun soyundan gelenlerin liderlik etmesi (Halifelik) gerektiğini savunmuşlardır. Buna “İmamet” denir.

İmam Ali ve onun soyundan gelen 11 İmam Şiilikteki 12 İmam'ı oluşturur (isimleri sırası ile Ali, Hasan ibn Ali, Hüseyin ibn Ali, Ali bin Hüseyin, Muhammed el-Bakır, Cafer-i Sadık, Musa el-Kazım, Ali er-Rıza, Muhammed el-Cevad, Ali Naki, Hasan ul-Askeri ve Muhammed Mehdi'dir). Bu İmamların sonuncusu hariç hepsi siyasi rakiplerince öldürülmüştür. Sonuncu (onikinci) İmam Mehdi ise çocuk yaşta kaybolmuştur ve Şiiler tarafından tekrar geleceğine inanılmaktadır.

İmam sayısı konusunda çeşitli Şii mezheplerinde farklılık vardır.12 İmam'a inanma Caferiler için geçerlidir. Örneğin, İsmaililer 7 imama, Zeydi'ler (Yemen Şiileri) 5 imama inanırlar. Ancak, Şiilerin %90 civarında büyük çoğunluğu Caferi'dir.

Şiilik şu ibadetlerden oluşmaktadır: Namaz (namaz vakitleri beş tane olmakla birlikte ezan üç sefer -gündoğumu, öğlen ve günbatımı- okunur, ikindi namazı öğlen ile, yatsı namazı da akşam ile birleşmiştir), oruç, hac, zekat (varlığının %2,5'i), hums (gelirinden gider ve borçlar düşüldükten sonra kalan miktarın beşte biri), cihad. Farz olmamakla birlikte Şiiler namazda secde esnasında Kerbela, Mashhad, Kum, Kudüs toprağından yapıldığı söylenen “secde taşı”nın üzerine secde ederler (aşırı muhafazakâr Şiilerin alınlarının bu taşa değen kısmında bir iz görebilirsiniz). Bu taşın, eskiden Mekke ve Medine toprağından da yapıldığı ancak, hâlihazırda Suudilerin buna izin vermediği belirtilmektedir.

Sünniler ile Şiiler arasında ibadetlerde de bazı önemli farklar bulunmaktadır. Örneğin, Sünniler güneşin batmaya başladığı akşam vaktinde oruçlarını açarken Şiiler güneşin tamamen batmasını beklemektedir. Zira, Şiilere göre güneşin gözden kayboluşuyla birlikte, ufukta güneşin ışınlarının oluşturduğu parıltı ve kızılığın da kaybolması gerekir. Ayrıca, Şiiler Ramazan ayının 19, 21 ve 23. günlerini (Kadir Gecesi) aynı zamanda Hz. Ali'yi anma etkinliklerine ayırmaktadırlar. Çünkü Ramazan ayının 19. günü bir kılıç darbesiyle yaralanan Hz. Ali, iki gün sonra Ramazan ayının 21. günü vefat etmiştir. İran'da Hz. Ali'nin anma etkinlikleri için bir gün resmi tatil kabul edilmektedir. Ramazan ayı ile ilgili ilginç bir durum da gene Ramazan ayında arife günü ve bayramın ilk gününün İran'da son ana kadar belli olmamasıdır (Şiilik inancına göre bulunduğunuz yerde hiçbir araç kullanmaksızın ayın hilal hali görülebildiği takdirde Ramazan ayı başlar ve Ramazan Bayramı hesaplanır). Din adamları bu dönemde gökyüzünü incelemekte ve Dini Lider bayramın ilk gününü açıklamaktadır. Bu nedenle, İran'da oruç için hangi günün son olduğu konusunda son ana kadar belirsizlik yaşanmakta, açıklama beklenmektedir. Şiilikte okunan ezanda da, standart ezandan farklı bir kısım vardır. İran'da ilginç olan bir husus da, bayramın ilk gününün Cuma gününe dek gelmesi halinde ortaya çıkmaktadır. Böyle bir durumda Cuma İmamı bayram namazıyla Cuma namazını birleştirmekte ve o gün Türkiye'deki alışkanlıkla Cuma namazına gidildiğinde Cuma Mescidi'nin kapalı olduğu görülmektedir. Ramazan Bayramı 2, Kurban Bayramı ise 1 gündür.

Ümeyye Oğulları (Emeviler) ile yaşanan iktidar mücadelesi sırasında Hz. Ali ve oğulları Hasan ile Hüseyin'in öldürülmesini takip eden süreçte ezilen Arap olmayan nüfus arasında su yüzüne çıkmaya başlayan "mehdilik", "vasilik" gibi "İlk-Şii" fikirler, ikinci asırda (9. yy), hem yayılma hem de tutunma imkânı bulmuştur.

"Şia" (Şiilik) şemsiye bir kavramdır. Kaynaklara göre Şiiliğin 42 alt kolu mevcut olmuş, bunların çoğu tarihin karanlıklarında kaybolup gitmiştir. Halen varlığını sürdüren Şii fırkalardan bazıları şunlardır: İmamiye, İsmailiye, Zeydilik, Nusayrilik, Dürzilik.

Şii geleneğe göre, Ebu Bekir, Ömer ve Osman, Hz. Ali'nin hakkını gasbetmişlerdir. Ali de, İslâm'ın daha öncelikli olduğunu düşünerek onlara karşı çıkmamıştır.

İran'da Muharrem ayının gelmesi ile birlikte en çok gündeme gelen konu, "Kerbela Olayıdır" (savaşı ya da katliamı). 10 Ekim 680'de, bugünkü Irak sınırları içindeki Kerbela şehrinde, Hz. Muhammed'in torunu Hüseyin bin Ali'ye bağlı küçük bir birlik ile Emevi Halifesi I. Yezid'in ordusu arasında cereyan etmiştir. Söz konusu olayda Hz. Hüseyin'in ailesinden onlarca kişi katledilmiş, o günden bu yana olay Müslüman dünyasının ortak acısı haline gelmiştir. Yas tutma, savaşın gerçekleştiği Muharrem ayının 10'unda (Aşure Günü) doruğa çıkar. Bu günde konuşmalar yapılır, yapılanlar tiyatro şeklinde canlandırılır ve ağıtlar yakılır. Tüm bu etkinliklere

“taziye” adı verilmekte olup, en önemli parçalarından birisi de Hz. Hüseyin’in çadırının yakılmasıdır.

Erbain Yürüyüşü ise çoğunluğu Şii mezhebine bağlı Müslümanların en önemli kutsal törenlerinden biridir. Her yıl değişik ülkelerden milyonlarca insanın İmam Hüseyin’in mezarını ziyaret etmek için Irak’ta bulunan Kerbela şehrine gitmesini içeren tören dünyanın en büyük kutsal törenlerindedir.

Erbain, Şii takviminde İmam Hüseyin’in şehit edildiği günün kırk gün sonrasına denk gelmektedir (Erbain Arapça’da “kırkinci” anlamına gelmektedir). Erbain’de yapılan aslında bir yas töreninden ibarettir. Daha ziyade az sayıda Irak Şiisi tarafından yapılan yürüyüş ritüeline İran’dan katılım özellikle son 15 yıllık dönemde yaygınlaşmıştır.

İran’da dini azınlıkların durumu Meşrutiyet Anayasası’ndan gelen bir gelenekle nüfusa göre ele alınmıştır. Dört grup (Ermeniler, Süryaniler ve Keldaniler, Yahudiler, Zerdüşter) resmi azınlık olarak tanınır ve dinlerini yaşamakta özgür olup, kendi ibadethanelerine sahiptirler. Bu grupların Ermeniler dışındaki her biri Meclis’te birer milletvekiline sahiptir. Ermeniler ise nüfustan dolayı iki milletvekili çıkartabilmektedir. Mezhep olarak ise Sünniler’in toplam nüfustaki payının, resmi olarak açıklanmamakla birlikte % 10-15 arası olduğu tahmin edilmektedir. Meclis’te Sünniler için ayrılmış bir milletvekili kotası bulunmamaktadır.

1.8 Takvim

İran, Miladi Takvim’i takip etmemektedir. Bir yıllık dönemin başlangıcı Miladi Takvim’e göre 21 Mart’ta başlar. Yılın son günü de 20 Mart’tır. Hicri Şemsi (güneş) Takvimi adı verilen bu düzende aylar ve bir ayın içindeki gün sayısı farklıdır. Yılın ilk 6 ayı (Ferverdin, Ordibeheşt, Hordad, Ti, Mordad, Şehrivar) 31, sonraki 5 ay (Mehr, Aban, Azar, Dai, Behman) 30 gün ve son ay (Esfand) 29 ya da 30 günden oluşur.

Ülkedeki ekonomik istatistikler ve şirketlerin hesapları, bütçeler ve diğer işlemler Şemsi Takvimi’ne göre yapılmaktadır. Genel kanının aksine, başlangıcının Hz. Muhammed’in Hicreti olması dışında dini vurgusu olmayıp, tamamen doğaya ve yörüngeye bağlı, en dakik takvim olarak dikkat çekmektedir.

Tablo: Şemsi Takvimi'nde Aylar ve Anlamları

Ay	Anlamı	Miladi Takvim Karşılığı	Gün Sayısı
Ferverdin	Koruyucu ruhlar	21 Mart – 20 Nisan	31
Ordibeheşt	Tam doğruluk	21 Nisan – 21 Mayıs	31
Khordad	Mükemmellik	22 Mayıs – 21 Haziran	31
Tir	Sirius Parlak Yıldız	22 Haziran – 22 Temmuz	31
Mordad	Ölümsüzlük	23 Temmuz – 22 Ağustos	31
Shahrivar	Bağımsızlık	23 Ağustos – 22 Eylül	31
Mehr	And-söz verme	23 Eylül – 22 Ekim	30
Aban	Sular	23 Ekim – 22 Kasım	30
Azar	Ateş	23 Kasım – 21 Aralık	30
Dei	Yaratıcı Ahura Mazda	22 Aralık – 20 Ocak	30
Behman	İyi zihin	21 Ocak – 19 Şubat	30
Esfand	Adanmışlık	20 Şubat – 20 Mart	29 ya da 30

İran takviminde günler ise şöyledir: Şenbe (Gün – Cumartesi), Yekşenbe (1. Gün – Pazar), Doşenbe (2. Gün – Pazartesi), Seşenbe (3. Gün – Salı), Çaharşenbe (4. Gün – Çarşamba), Pençşenbe (5. Gün – Perşembe), Com'e (Cuma). Dikkat edildiği gibi, Çarşamba ve Perşembe günleri Türkçe'ye Farsça'dan geçmiştir. Cuma ise her iki dile de Arapça'dan geçmiştir.

İçinde bulunduğumuz Miladi 2020 yılının başlarında, İran'da 1399 yılı yaşanmaktadır. Araplar da İranlılar da takvimlerinde Peygamber'in hicretini sıfır noktası alırlar. Araplar aya göre (kameri) hesap yapmakta ve her yıl 10-11 gün kaybederek ilerlemektedir. Bu durumda, şu anda Hicri Takvime göre yıl 1440'dır. Eski İran'da ise hesap güneşe (şems) göre yapılmıştır. Selçuklu Sultanı Melikşah Ömer Hayyam'a, takvimin kaydığını belirterek, Nevruz'un yerine oturtulmasına yönelik bir görev vermiş ve Hayyam güneşi baz almak suretiyle bu görevi başarıyla yerine getirerek Celali Takvimi'ni (Şemsi Takvimi) ortaya çıkarmıştır. Bugün yapılan hesaplar ile Ömer Hayyam'ın hesapları arasındaki fark milisaniyelerle ölçülmektedir.

İlk İran takvimi İslâm öncesine aittir. Bu takvimde hafta yoktur. Bunun yerine aylar vardır. Ayrıca, bugün burçlar olarak bildiğimiz aslında ilk İran takvimindeki aylardır. Güneş Takvimi olan bu takvimde aylar 11 tane 30 günlük, 1 tane de 29 günlük olmak üzere düzenlenmiştir. Toplam gün sayısı ise 359 gündür. Dört yılda bir son aya bir gün eklenir. 365 güne tamamlanan 5-6 gün ise Nevruz olarak kutlanır.

Rıza Şah döneminde Nevruz karışıklığını ortadan kaldırmak amacıyla yılın ilk altı aya birer gün eklenmiştir. Bu şekilde yılın altı ayı 31 gün, sonraki 5 ayı 30 gün, son ay 29 gün, dört yılda bir ise 30 gün olacak şekilde bir düzenleme yapılmıştır.

İran'ın ilk takviminin kaynağı, bir ucu Hint mitolojisine diğer ucu ise Roma mitolojisine dayanan İran mitolojisidir. İslâm öncesinde İran Güneş Takvimi'ndeki uyumsuzluğu gidermek için 120 yılda 1 ay ekleme yapılmıştır. Bu ay Nevruz'a eklenerek o yıl 36 gün Nevruz kutlanmıştır.

Şemsi Takvimi'nin dünya çapında halen çeşitli versiyonları mevcuttur. Örneğin, İran'ın kuzeyindeki Gilan bölgesinde halk arasında kullanılan takvimde 4 yılda 1 günü eklemedikleri için Nevruz şu anda Ağustos dönemine gelmektedir. Osmanlı'daki Rumi Takvim de Mart'ta başlamakta ve Şubat'ta bitmektedir. Bu takvim de eski Şemsi Takvimi'nin bir versiyonudur.

Aslında bugün kullandığımız Miladi Takvim de Mart'ta başlamakta idi. Örneğin, "Decembre" Latince'de 10. ay anlamına gelmektedir ama bugün 12. aydır. Bunun nedeni eskiden Miladi Takvim'in de Mart'ta başlamasıdır.

İran'ın ilk takvimi olan Şemsi Takvimi'nde aslında her mevsim bir etkinlik vardır. Bunlar,

جمادى الأولى - جمادى الثانية 1704	جمادى الأولى	جمادى الثانية	جمادى الثالثة	جمادى الرابعة	جمادى الخامسة	جمادى السادسة	جمادى السابعة	جمادى الثامنة	جمادى التاسعة	جمادى العاشرة	جمادى الحادية عشر	جمادى الثانية عشر
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26
27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39
40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52

Nevruz, Tirgan, Mehrgan ve Şeb Yelda'dır. Bunların tümü güneşin gelişimi ile alakalıdır. Mart'a denk gelen Nevruz, güneşin ve doğanın uyanmasını, Temmuz'a denk gelen Tirgan, güneşin en olgunlaştığı dönemi, sonbahara denk gelen Mehrgan, herkesin hasadını tamamladığı ve altı ay boyunca dinleneceği anın başlayacağı dönemi, Şeb Yelda ise kışı simgelemektedir. Şeb-e-Yelda yılın en uzun gecesi olan 21 Aralık'ta kutlanmaktadır (Yelda, Süryanice bir kelime olup, doğum gecesi anlamına gelmektedir. Güneş Tanrıçası Mitra'nın doğumunu simgeler).

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Nazi simgesi ile ABD Özgürlük Heykeli'nin simgesi aynı köke, Mitra'ya çıkmaktadır. Mitra'nın simgesi olan güneş çarkı Hindistan'daki tapınaklarda da mevcuttur. Hatta daha ileri gidilerek, bugün İran'da birçok cami süslemesinde Arapça yazılmış "Ali" gibi tezhip sanatlarının Mitra'nın simgesiyle yazıldığı görülmektedir. Buna Kuf-i Bonayi (كوفى بنايى) denmektedir. Bu, Mitra'nın sembolünün İslâm içinde eritilmesi olarak yorumlanmaktadır. Mitra, Farsça'da Mehr olmuştur. Mehr, "güneş, şefkat ve muhabbet" anlamlarındadır.

İslâm sonrasında İran halkı yavaş yavaş yaz ve sonbahar şenliklerini unutmuş, bugüne yalnızca bahar (Nevruz) ve kış (Şeb-e-Yelda) kalmıştır. Bunların benzerleri Roma'da da vardır.

Hz. İsa'nın doğum tarihi 7 Ocak olmasına rağmen Roma Kilisesi Hz. İsa'nın 25 Aralık'ta doğduğunu belirterek bu günü 25 Aralık'a almıştır. Bu gece daha sonra Şeb-e-Yelda'da Güneş Tanrıçası Mitra'nın doğumuna benzer şekilde Hz. İsa'nın doğumu olarak kutlanmıştır. Sonrasında ise yılbaşı Mart'tan Aralık sonuna alınmıştır. Yılbaşı Roma Kilisesi tarafından kaydırılmış olmasına rağmen artık yıla gün ekleme Şubat sonunda kalmıştır.

Türkiye'nin şu anda kullandığı takvimdeki ay isimleri Süryanice kelimelere sahiptir. Asurluların dili olan Süryanice, İslâm öncesi bu coğrafyanın Aramice ile birlikte divan dili idi. İslâmiyet sonrası bu dil Farsça olmuştur. Örneğin "Ocak" Süryanice "kanun" kelimesinden gelmektedir. Şubat, Mart, Nisan, Temmuz, Eylül Süryanice kökenli kelimelerdir.

İran Şemsi Takvimi'nin bugün kullanılan Miladi Takvim'den en önemli farkı, yılbaşına dünyanın bir yörüngeden geçmesi itibarı ile girilmesidir. Bu yüzden yılbaşı her yıl farklı bir saatte, dakika ve saniyede oluşur. Şemsi Takvimi'ne göre, İslâm öncesi Zerdüş inanişinden gelen Nevruz, 20 Mart'ta yeni yıla girilen gündür. Ancak, yeni yıla her sene farklı bir saatte girilmektedir (örneğin 1395'ten 1396'ya 13:58:40'ta girilmiştir). Söz konusu saati ince hesaplar ile Tahran Üniversitesi Jeofizik Kurumu Astronomi Bölümü Merkezi belirlemektedir. Miladi Takvim'de ise yeni yıla dünyadaki konuma göre saat dilimleri itibarı ile girilmektedir.

İran'da 1906 yılındaki Meşrutiyet Devrimi'ne kadar Hicri-Kameri Takvim kullanılırken (Meşrutiyet öncesinde Şemsi Takvim sadece vergi takvimi olarak kullanılmakta idi) Meşrutiyet'ten sonra Hicri-Şemsi Takvim resmi takvim olmuştur.

1.9 Devlet yapısı ve kurumları

İran'da rejim, 1979 Devrimi ile Monarşiden İslâm Cumhuriyeti'ne dönmüştür. Devlet tüm kurumları ile en üst siyasi makam olan Velayet-i Fakih (Devrim Rehberliği) etrafında toplanmakta, ülkenin geleceğini ilgilendiren tüm kritik konularda siyasi rejimin en üstündeki Veli-i Fakih (Rehber) son karar mercii olarak işlev görmektedir. Devrim sonrasında idare tarzı, klasik Şii düşüncesinin dışına çıkmıştır. Şöyle ki, Şiiilikte devlet idaresinin meşru sahibi olarak kabul edilen ve gayb aleminde olduğuna inanılan Onikinci İmam Mehdi'nin ortaya çıkışını beklemeden İslâm'ın hükümlerinin devlet eliyle hayata geçirilmesi söz konusu olmuştur.

Anayasa'ya göre devletin en tepesinde Mehdi'nin zuhur etmesine kadar İslâm Devleti Başkanlığı görevi İslâm Devrimi'nin Yüce Önderi (Rehber-i Muazzam-ı İnkılab-ı İslâmi) yani Devrim Rehberi (İran Dini Lideri) tarafından üstlenilecektir. Devrim Rehberi'nin otoritesi mutlak ve yasama, yürütme, yargının tamamını kapsar. Rehber, her üç erkin de işleyişine müdahale edebilmektedir.

Devlet işleyişinde hayati önemde etkinliği olan üç kurum vardır: Devlet Uzlaştırma Konseyi (Şuray-ı Teşhis-i Maslahat-i Nizam), Anayasa Koruyucular Konseyi (Şuray-ı Nigehban) ve Uzmanlar Meclisi (Meclis-i Hobregan).

Devlet Uzlaştırma Konseyi, Anayasa Koruyucular Konseyi ile Meclis arasında kanunların İslâm'a ve Anayasa'ya aykırı olmaması konusunda çıkan anlaşmazlıkları çözmek amacıyla kurulmuştur. Görevleri arasında Rehber'e danışmanlık yapmak da bulunan Konsey'in tüzel ve özel olmak üzere toplam 48 daimi üyesi vardır. Toplantılara ise 48 üyeye ilave olarak konunun ilgili olduğu Bakanlık temsilcisi ile Meclis'teki komisyon temsilcisi de davet edilmektedir.

Anayasa Koruyucular Konseyi, kökeni 1906 Meşrutiyet Anayasası'na dayanan ve 1979 Devrimi ile görev tanımı genişletilen bir kurumdur. Meclis'in çıkaracağı yasaların İslâmi ilke ve

hükümlere ve Anayasa'ya uygunluğunu denetler. Konsey'de 12 kişi bulunmakta olup, bunların 6'sını Dini Lider atamakta, hukukçu olan 6'sını ise Yargı Erki belirlemektedir.

Uzmanlar Meclisi, 1979 Devrimi sonrası yeni Anayasa'yı hazırlayan kurumdur. Rehber tarafından atanan Anayasa Koruyucular Konseyi fakih üyelerinin belirlediği adaylar seçime girmekte ve halk tarafından seçilerek Uzmanlar Meclisi'ni oluşturmaktadır. 88 üyeli Uzmanlar Meclisi'nin en önemli görevi Devrim Rehberi'ni belirlemektir. Böylece ortaya belirleme konusunda bir döngü çıkar. Uzmanlar Meclisi ayrıca, Rehber'in ölümü, istifası veya azli durumunda yeni Devrim Rehberi'ni seçmekle yükümlüdür.

Tüm silahlı kuvvetler Başkomutan sıfatını da taşıyan Rehber'e bağlıdır. Silahlı kuvvetler temelde üç gruptan oluşmaktadır. Bunlar, Nizami Ordu, rejimin koruyucusu konumundaki Devrim Muhafızları Ordusu (DMO) ve Emniyet Teşkilatı'dır. DMO'nun alt birimi konumunda sivil gönüllülerden oluşan Besic Teşkilatı da DMO'ya dahil görülmektedir. Besic Teşkilatı, özellikle lise ve üniversite çağındaki gençlerle düzenli toplantı ve eğitimler düzenleyerek gençlere rejimin önemini, rejim karşıtlarının kimler olduğunu, uluslararası alanda İran'ın karşıtlarının kimler olduğunu empoze eder. Her ne kadar bu eğitime katılmak gönüllülük esasına dayanıyor olsa da düzenli olarak eğitime katılan gençler eğitimde geçirdikleri süre ile orantılı olarak askerlik hizmetinden altı aya kadar erken terhis imkânına sahip olabilmektedir. Askerlik hizmetinin iki yıl olduğu ülkede erken terhisten faydalanma imkânı gençler için Besic Teşkilatı'na katılmak konusunda ciddi bir teşvik unsuru olmaktadır. Ülkedeki bir diğer önemli askeri kurum da DMO'nun sınır ötesi operasyonlarını yürüten Kudüs Gücü'dür. Kudüs Gücü komuta kademesi de DMO'ya bağlıdır. Emniyet Teşkilatı ise İçişleri Bakanı'na bağlı bulunmakta olup, bu konuda Devrim Rehberi tarafından yetki devri yapılmaktadır (bazı dönemlerde bu devrin yapılmadığı görülmüştür). Nizami Ordu, DMO ve Polis Gücü Genel Kurmay Başkanlığı çatısı altında yer alırlar.

Milli Güvenlik Yüksek Konseyi, İran'ın ulusal çıkarlarını sağlamak ve Devrim'i, ülkenin toprak bütünlüğünü ve egemenliğini korumak amacıyla Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanır. Kararları Rehber'in onayına tabidir.

Rehber, belirlediği temel politikaların hayata geçirilip geçirilmediğini izlemek amacıyla tüm devlet dairelerinde ve kamu kuruluşlarında Devrim Rehberi Temsilcisi bulundurur. Ayrıca, her eyalette bir Rehberlik Kurumu Temsilcisi mevcuttur. Bu Temsilci aynı zamanda eyalet merkezinin Cuma İmamı sayılır.

Cuma İmamları, 8 üyesi Rehber tarafından belirlenen 9 kişilik bir Konseyce atanan ve ülkenin yaklaşık 800 noktasında bulunan din, devlet ve siyaset ilişkisinin en belirgin aktörlerindedir. Bu aktörler Cuma İmamlarının Politikalarını Belirleme Konseyi'nde toplanmıştır. Cuma İmamlarının en önemli görevi Rehber tarafından belirlenen dini, kültürel, toplumsal, ekonomik ve siyasi düşünceleri Cuma hutbeleri vasıtası ile kamuoyuna yaymaktır.

İran'da siyasetin en önemli araçlarından birisi medyadır. Neredeyse her siyasi parti, grup ve ittifakın bir yayın organı mevcuttur. İran Radyo ve Televizyon Kurumu ise doğrudan Rehber'e bağlıdır. İran'da yurtiçinde yayın yapan özel televizyon ya da radyo kanalı bulunmamaktadır.

Anayasa'yı Gözden Geçirme Konseyi, Anayasa'daki değişiklikler ile ilgili olarak görev yapan ve doğrudan Rehber'e bağlı olan bir kurumdur. İran Anayasası sadece 1989'da bir değişim geçirmiş olup, o günden bu yana Anayasa'da değişiklik olmamıştır.

Devrim Rehberi, ekonomi alanında üst düzeyde nüfuza sahiptir. Anayasa'ya göre ekonomi kamu, kooperatifler ve özel sektör üzerinde durmaktadır. Buna göre, bütün büyük sanayi kuruluşları, ağır sanayi, dış ticaret, büyük madenler, bankacılık, sigorta, enerji üretimi, barajlar, büyük su şebekeleri, radyo, televizyon, PTT, havayolları, denizyolları, karayolları, demiryolları gibi alanlar kamuya aittir. Özel sektör, bunu tamamlayıcı nitelikte tarım, hayvancılık, sanayi, ticaret ve hizmetler alanlarında faaliyet göstermektedir.

Ancak, bu temel üzerinde işleyen sistemin tıkanması 2005'te özelleştirmenin gündeme geldiği yeni bir doktrinin benimsenmesine yol açmıştır. Bu gelişmeler, DMO'nun özelleştirilen kurumlara sahip olduğu ve İran ekonomi-politiğinde giderek artan bir güç haline gelerek ekonominin içine nüfuz ettiği sürecin başlangıcı olmuştur.

Ekonomide artan DMO etkinliği, DMO'nun Rehber'e bağlı olmasından dolayı Rehber'in ekonomide oldukça etkin bir konumda olması sonucunu doğurmaktadır. Bu da Cumhurbaşkanı'nın ekonomi politikalarını hayata geçirmesinde önemli bir engeldir.

DMO'nun ekonomik nüfuzunun bir sonucu da sonraki Rehber'in belirlenmesinde önemli bir konuma gelmiş olmasıdır.

İran ekonomisinin önemli kurumlarından birisi de vakıflardır. Başkanları Rehber tarafından atanan vakıflar, sahip oldukları ekonomik imtiyazlar ile ülkenin temel kaynaklarından pay almakta ve bünyelerindeki ekonomik kuruluşlar aracılığı ile yatırım yapmaktadır. En önemli vakıf örnekleri, Mashhad'de bulunan İmam Rıza Külliyesi'ne ait Astan-i Kuds-i Rezevi, Komite-i İmdad-i İmam Humeyni, Bonyad-i Mostazafin, Sitad-i İcrai-yi Feramin-i İmam'dır.

1.9.1 Direniş ekonomisi doktrini

İran, dış politikadaki genel çizgisinden dolayı sık sık uluslararası ekonomik ambargolarla karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, son dönemde Rehber tarafından geliştirilen bir "direniş ekonomisi doktrini" ile karşılanmaya çalışılmaktadır. Söz konusu doktrin çerçevesinde amaç, ülke ekonomisini ambargonun etkilerine karşı güçlü kılmaktır. Doktrin, yerli kaynaklara dayanarak kalkınma prensibini benimsemekle birlikte ülkede altyapı yatırımları yapılmasına yönelik imkânların sınırlı olması önemli bir engel teşkil etmektedir. Örneğin, direniş ekonomisi doktrinine göre hedeflenen yıllık %8'lik büyüme yabancı sermaye olmaksızın gerçekleşmemektedir. Bu konuda ciddi adımlar atmaya niyeti olan Cumhurbaşkanı'nın, ekonominin kontrolünün yabancıların eline geçmesini istemeyen Rehber ve DMO engelini takılması ekonomik alanda yaşanan önemli sorunlardandır.

1.9.2 Devrim Rehberi ve Cumhurbaşkanı

Cumhurbaşkanı, Rehber'den sonra ülkenin en yüksek siyasi temsilcisi ve yürütümenin başıdır. Halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı'nın mazbatasını Rehber imzalar.

Cumhurbaşkanlığı seçimine girecek olan adayların Anayasayı Koruyucular Konseyi tarafından belirlenmesi, Rehber'in bu konuda da kontrolü elinde tuttuğunu açıkça göstermektedir.

Cumhurbaşkanları dörder yıllık iki dönem görev yapabilirler. İkinci dönem seçilmek için de Konsey'in onayının alınması gerekmektedir. Cumhurbaşkanı görevini Bakanlar vasıtası ile yerine getirir ve millete, Meclis'e ve Rehber'e karşı sorumludur.

Meşruiyetinin ilahi olduğuna inanılan Rehber'in Cumhurbaşkanı'ndan tam itaat beklemesi, Cumhurbaşkanı'nın hayata geçirdiği politikaların Rehber ile çelişmesi halinde sistemsiz krizlere yol açabilmektedir. Cumhurbaşkanı'nın sistemdeki yeri tartışması uzun süredir devam etmektedir.

Rehber'in "Taklit Mercii" olarak atanmasının nedenlerinden biri de Cumhuriyet içindeki güç dengeleri ile ilgilidir. Amaç, dinsel boyutun hem bir meşruiyet ilkesi hem de diplomatik bir kaynak olarak sürekliliğini sağlamak ama aynı zamanda Rehber'in yetki alanını Cumhurbaşkanı'nın yetki alanı karşısında sınırlamak olmuştur. Biri bu dinsel meşruiyet ilkesini temsil edecek, öteki "yeniden yapılanma" ve kamu işlerini üstlenecektir. İkisi arasındaki ilişki rekabetten çok birbirini tamamlama şeklinde olacaktır.

Bu noktada, "Taklit Mercii (Merci-i Taklid)" kavramını açıklamak uygun olacaktır. Merci-i Taklid, fetvasına başvuru alan içtihat sahibi en yetkili ayetullaha verilen unvandır. Şii'de din adamları, ilim havzalarında eğitim alır ve bu havzalarda aldıkları eğitim doğrultusunda risaleler yayınlar, konuşmalar yapar ve bilgileri doğrultusunda saygınlık kazanarak takipçilerinin sayısını artırır. Şii inancında bütün Şii'lerin mugallid olarak bir taklit mercisini takip etmesi zorunludur. Cuma İmamları seçilirken, mugallidlerinin sayısı, bilgisi gibi yeterlilikler ele alınır. Bu makama gelen ayetullahlara "en üstün" manasına gelen "el-uzma" sıfatı eklenir ve böylece büyük ayetullah olarak adlandırılırlar. Taklid için müracaat edilecek kişi manasına gelen bu unvan 18. yy'ın sonlarından itibaren benimsenmiştir ("ayetullah" ise İran'da dini bir makam olup, sınırlı sayıdaki ayetullahlar fetva verme hakkına sahip bulunmaktadır).

Sonuç olarak, her ne kadar bu iki kurumun birbirini tamamlaması beklenmekte ise de özellikle reformcu Cumhurbaşkanı Hatemi'den sonra gelen Cumhurbaşkanları yeteri kadar etkili olamamış ve bu durum Dini Lider'in gücünün artmasına yol açmıştır. Gelenen noktada ülkede asıl söz sahibi Dini Lider olup, Cumhurbaşkanları onun gölgesinde kalmıştır.

1.9.3 Meclis

İslâmi Danışma Meclisi (Meclis-i Şuray-ı İslâmi) 290 milletvekilinden oluşmaktadır. Kanun koyucu merci olan Meclis'in yasama faaliyetleri Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin onayına tabidir. Milletvekilleri halk tarafından seçilir ama iki aşamada dolaylı olarak Rehber'in denetiminden geçer. Birinci aşama, seçime girerken yapılan denetim, ikinci aşama ise seçtikleri takdirde çıkardıkları yasaların Anayasa'ya ve İslâm'a uygunluğunun denetlenmesidir. Milletvekillerinin seçime girerken Anayasayı Koruyucular

Konseyi'nden izin almasının gerekmesi esasen ülkede muhalif seslerin Meclis'e girmesini sorunlu hale getirmektedir. Nitekim 2020 yılında yapılan son genel seçimde reformist adayların çoğunluğunun Konsey tarafından veto edilmesi halktan tepki almış ve özellikle reform yanlısı seçmenin sandığa gitmemesine, seçime katılım oranının düşmesine yol açmıştır. Seçimlerden sonra da birçok kişinin milletvekilliği seçilmelerine rağmen onaylanmamış ve bu kişiler Meclis'te yer alamamışlardır.

1.9.4 Yargı Erki (Kuvve-i Kazaiye)

Rehber, Yargı Başkanı'nı Ayetullah düzeyindeki din adamları arasından atar. Ayrıca, din adamlarının işleyecekleri suçların hem İslâm'ı hem de rejimin imajını zedelemesine engel olmak amacıyla özel bir mahkemede yargılanmaları için kurulan Din Adamları Özel Mahkemesi'nin yargıç ve savcılarını Yargı Erki tarafından önerilir ve ataması ise yine Rehber tarafından yapılır.

1.9.5 Yürütme

İran, bir yandan modern demokrasilerde standart uygulama kabul edilen erkler ayrımı ilkesini benimseyen diğer yandan ise bu erkleri daha üst bir otoriteye (Rehber) bağlayan bir sistem inşa etmiştir. Devrim sonrası kırk yıllık deneyim yürütmeye ilişkin yetkilerin bu iki üst düzey otorite arasında paylaştırılmış olmasının ortaya bazı belirsizlikler ve buna bağlı iktidar çatışmaları çıkardığını göstermektedir. 1989'da söz konusu belirsizlikleri gidermek amacıyla yapılan Anayasa değişikliği de sorunu bütünüyle ortadan kaldıramamıştır.

1989 yılında yapılan değişiklikle bütün yetkileri Cumhurbaşkanı'na devredilen Başbakanlık lağvedilirken Başkomutanlık da Cumhurbaşkanı'ndan alınıp Rehber'in uhdesine bırakılmıştır. Bu değişiklik yürütmeyi daha sade ve işlevsel hale getirmişse de bu defa güç çatışmasının doğrudan Cumhurbaşkanı ile Rehber eksenine taşınmasına vesile olmuştur.

Söz konusu güç çatışması bugün de tartışma ortamının devam etmesine yol açmaktadır. Cumhurbaşkanı yetkilerini artıracak Anayasal değişiklikleri savunurken, Rehber ise Cumhurbaşkanlığının kaldırılarak Meclis tarafından seçilecek ve kendisiyle uyum içinde çalışacak bir Başbakanlık sistemine geçişten yanadır.

Doğrudan Rehber'e bağlı olan yürütme yetkileri şunlardır:

- ✓ Başkomutanlık
- ✓ Savaş, barış, seferberlik ilanı
- ✓ Milli Güvenlik Yüksek Konseyi'nin belirlenmesi
- ✓ Cumhurbaşkanı'na mazbatasının verilmesi
- ✓ Cumhurbaşkanı'nın azli

15 yaşını tamamlayan her İran vatandaşı seçme hakkına sahiptir. Cumhurbaşkanlığı belirleme süreci, aday adaylığı başvurusu, seçimlerin düzenlenmesi, mazbatanın verilmesi ve yemin töreni aşamalarından oluşur.

Anayasa'ya göre Anayasa'yı Koruyucular Konseyi, Uzmanlar Meclisi, Cumhurbaşkanlığı ve Meclis seçimlerini ve referandumları denetler.

Seçimde ilk turda %50+1 oyu alan aday seçimi kazanmış olur. İlk turda bu çoğunluk yakalanamaz ise ilk turdan bir hafta sonra birinci turda en fazla oyu alan iki aday için ikinci bir tur yapılır. Oyların çoğunluğunu alan aday Cumhurbaşkanı seçilir.

Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu'nun çalışmaları konusunda Meclis'e karşı sorumludur. Bakanlar görevlerinden alınana veya gensoru sonucu Bakanlıkları düşünceye dek görevlerine devam eder. Bakanlar Kurulu topluca veya herhangi bir Bakan özel olarak istifasını Cumhurbaşkanı'na sunabilir. Cumhurbaşkanı Bakanlıklara üç ayı geçmemek üzere vekâleten atama yapabilir veya Bakanları azledebilir.

Cumhurbaşkanı'nın millete karşı sorumluluğunun müeyyidesi seçimler iken Meclis'e karşı sorumlulukları daha etkin denetleme mekanizmalarına bağlanmıştır. Rehber'e karşı sorumlulukları da somut müeyyidelere bağlanmıştır.

Bakanlıklar birbirleri ile bağlantılı olabilecek konularda oluşturulan daimi ya da geçici komisyonlar aracılığı ile çalışırlar. Daimi komisyonlar şunlardır: Ekonomi, Sosyal İşler ve Elektronik Devlet, Kültür, Altyapı, Sanayi ve Çevre İşleri, Yasa Tasarıları, Siyasi ve Savunma, Bilim, Araştırma ve Teknoloji.

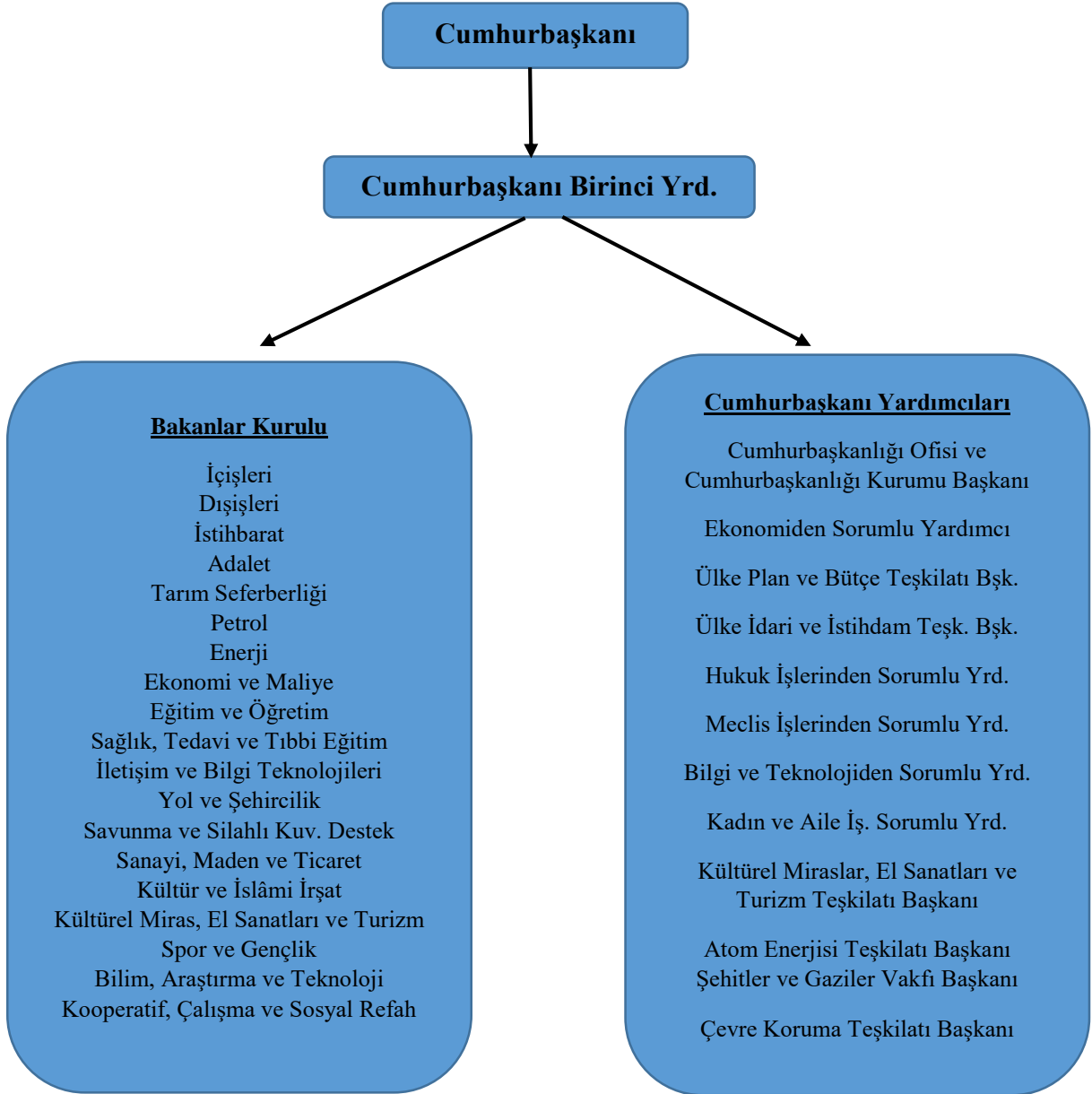
Cumhurbaşkanı'nın yürütme yetkileri arasında en etkili olduğu alan ekonomidir. Devrimden bu yana yaşanan uluslararası yaptırımlar Cumhurbaşkanı'nın bu konudaki hareket alanını sınırlayıcı rol oynamaktadır. Buna, paralel bir hükümet gibi hareket eden DMO da eklendiğinde hükümetin ekonomi politikalarını hayata geçirmesi iyice zorlaşmaktadır.

İran'ın, ekonomisi büyük ölçüde petrole bağlı olan bir ülke olduğu gerçeğinden hareketle, ambargolar ve petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların ekonomiyi doğrudan etkilemesi konuyu devamlı gündemde tutmaktadır (daha önce de belirtildiği gibi 1970'lerde Şah'ın devrilmesi sürecinde petrol fiyatlarının kaydadeğer etkisi olmuştur). Yürütmenin bu sorunu, dönem dönem Rehber ile Cumhurbaşkanı arasında yetki tartışmalarını ortaya çıkarsa da tüm konularda son söz Rehber'e aittir.

Cumhurbaşkanı Meclis'ten çıkan yasaları imzalayarak yürürlüğe koyar. Referandum düzenleme konusunda yetkileri vardır. Atadığı Bakanlar Meclis'ten güvenoyu almak zorundadır. Seçimlerin kısmen ya da tamamen ertelenmesi için yasama ile işbirliği yapması gerekir. Meclis Cumhurbaşkanı'nı gensoru ile düşürerek Cumhurbaşkanı'nın azli için Rehber'e talepte bulunabilir. Meclis ayrıca, Bakanlar Kurulu'nun tamamı ya da bazı Bakanlar için gensoru verebilir.

Rehber'in etkisi altında olan Yargı ise Yürütme üzerinde denetim yetkisine sahiptir. Yargı-Yürütme ilişkileri Adalet Bakanı üzerinden yürütülür. Yargı erki Cumhurbaşkanı'nı Yüce Divan'da görevi kötüye kullanma suçlaması ile yargılayabilir. Yargının Yürütmeyi denetlediği bir kurum da Devlet Denetleme Kurumu'dur.

Cumhurbaşkanlığı Hiverarşisi

1.9.6 Coğrafi ve idari yapı

İran’da coğrafi idari yapı şu şekildedir: Eyalet (Ostan) - Şehristan (İl) - Bahş (İlçe) - Şehir (Kent)/Dehestan (Bucak) - Deh (Köy).

Eyalet (Ostan) Türkiye’deki illere, Şehristan ise Türkiye’deki ilçelere denk gelmektedir. En üstte bulunan Eyaletler (Ostan) 31 adettir. Eyaletlerin altında 324 Şehristan mevcuttur. Her Eyalet’in başında, İçişleri Bakanı tarafından atanan ve Bakanlar Kurulu tarafından onaylanan bir Vali-Komutan (Ostandar) bulunur. Şehristanlar Farmandari, Bahşlar ise Bahsdari adı verilen bir yönetim birimince idare edilir.

Tablo: İran’da Eyaletler (Ostan)

Batı Azerbaycan	Gülistan	Kirman	Merkezi
Buşehr	Güney Horasan	Kirmanşah	Razavi Horasan
Çaharmahal ve Bahtiyari	Hamedan	Kohkiluye ve Buyer Ahmad	Semnan
Doğu Azerbaycan	Huzistan	Kum	Sistan-Belucistan
Elborz	Hürmüzgan	Kurdistan	Tahran
Erdebil	İlam	Kuzey Horasan	Yezd
Fars	İsfahan	Luristan	Zencan
Gilan	Kazvin	Mazenderan	

Her eyaletin kendine yakın ülke ile ticareti öne çıkardığı, Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Erdebil, Zencan ve Kazvin Eyaletleri'nde yer alan firmaların Türkiye ve Azerbaycan ile ticaret yaptığı, buna karşılık Gilan Eyaleti'ndeki Astara ve Rashd şehirlerindeki firmaların ağırlıklı olarak Rusya Federasyonu ile ticaret yaptığı, Sistan-Belucistan'da Afganistan ve Pakistan'ın, Horasan'da Türkmenistan ve Afganistan'ın, güneyde ise Arap ülkelerinin ağırlık kazandığı görülmektedir.

1.10 İran Bayrağı ve Milli Marşı

Yeşil, beyaz, kırmızı renkleri İran'da eskiden beri bayraklarda kullanılmıştır. Özellikle Kacar Hanedanı döneminde bahsekonu üç renk hem ayrı ayrı hem de güneş-aslan simgeli üç renkli bayrak olarak kullanılmıştır. Meşrutiyet Anayasası'nda güneş-aslan simgeli üç renkli bayrak resmi İran bayrağı olarak kabul edilmiştir. Devrimden sonra ise saltanat simgesi olarak algınanan güneş-aslan simgesi bayraktan kaldırılarak Mimar Hamid Nedimi tarafından tasarlanan bugünkü İslâm Cumhuriyeti bayrağı geçerli olmuştur.

İran bayrağı, 29 Temmuz 1980'de kullanılmaya başlanmıştır. Çevresinde 22 defa “Allahu

ekber” ve ortasında dört hilal ve kılıç ile “Allah” yazmaktadır. Kılıç devletin gücünü ve sağlamlığını anlatır. Bu yazının lale şeklinde olması önemlidir. Zira, eski İran efsanelerine göre lale sadece şehitlerin kanı ile büyür. Yeşil İslâmiyeti, kırmızı cesareti, beyaz ise barışı ifade eder. İran Milli Marşı (Surud-i Milli-i İran) ise Hassan Riyahi tarafından bestelenmiş, 1990'da kabul edilmiştir.

İran Milli Marşı'nın Türkçe çevirisi de şu şekildedir:

“Güneş ufukta doğuya doğru yükselir.
Adalet, iman edenlerin gözünde ışıktır.
Behmen (İran İslâm Devrimi'nin yapıldığı ay), imanımız doruktadır.
Size söylüyoruz ey İmam, istiklâl ve hürriyet;
Ruhumuza basılmış olan yaşama amacımızdır.
Şehitler! Haykırışlarınız her zaman kulaklarımızda yankılanıyor.
Kalıcı, devamlı, ebedidir, İran İslâm Cumhuriyeti.”

2. GÜNLÜK HAYAT, TOPLUMSAL YAŞAM VE KÜLTÜR

İran'a ilişkin bazı temel tarihi, siyasi, dini vs. bilgileri derledikten sonra bu bölümde biraz da ülkedeki günlük yaşantının içine gömülmüş olan bazı yazılı olmayan kurallar, adetler, alışkanlıklar hakkındaki bilgilere değinelim.

2.1 Çalışma hayatı, uygulamalar, piyasa kuralları, alışveriş

2.1.1 Çalışma gün ve saatleri

İran'da hafta sonu Perşembe-Cuma, haftanın ilk çalışma günü ise Cumartesi'dir. (Büyükkelçiliğimizin ve Başkonsolosluklarımızın hafta sonu tatili ise Cuma-Cumartesi'dir).

Çalışma saatleri devlet daireleri için Cumartesi-Çarşamba 08:00-16:00'dır. Özel sektör çalışma saatleri şirketten şirkete değişebilmekle birlikte genel olarak Cumartesi-Çarşamba 08:30-18:30, Perşembe 08:30-12:30'dur. Dükkânların, yapılan işe, bulunulan bölgeye vs. göre değişiklik göstermekle birlikte genel ifade ile 09:00-13:00 ve 16:00-20:00 arası açık oldukları söylenebilir. Başkent Tahran'da ise dükkânlar 09:00-10:00 civarında açılmakta ve gece 21:00-22:00'ye kadar açık kalmaktadır. Dükkânların gece yarısından sonra açık kalmaları yasaktır.

Büyük kentler veya turistlerin fazla bulunduğu yerler dışında genelde esnaf 14:00-16:00 saatleri arasında evlerine giderek istirahate çekilmektedir. Verilen bu araya "nahar" denilmektedir. Nahar esasen İtalya, İspanya ve Yunanistan'da uygulanan ve öğlen sıcağında verilen "siesta" arasının benzeridir. Nahar zamanı İran'da açık bir esnaf bulmak neredeyse imkânsız olduğundan gün içerisinde yapılacak işlerin planlamasında bu saatlere dikkat etmek gerekmektedir.

İranlılar genel olarak tatil günlerine oldukça özen gösterir. Toplantı ve organizasyonların hafta sonu tatiline ya da resmi tatillere denk gelmemesine dikkat edilmesi önemlidir. Tahran gibi metropollerde Çarşamba günleri öğleden sonra itibariyle yetkililerin yerlerinde bulunması ihtimali azalmaktadır.

2.1.2 Resmi tatiller

İran'ın en uzun tatil dönemi, yeni yılın başlamasına denk gelen ve baharın gelişini müjdeleyen "No-Rooz (Nevruz-Yeni Gün)" dönemidir. 20 Mart ile başlayan bu süreçte iş yerleri yaklaşık iki hafta kapalı kalır ve ülkede iş hayatı durma noktasına gelir. Pratikte, iş yerlerinin Mart ayı başlarından itibaren gerek hesap kapatma gerek tatile hazırlık için programlarını gevşettikleri ve bu durumun Nisan ayının ilk hafta bitimine kadar devam ettiği gözlenmektedir.

Bunun haricinde yıl boyu Ramazan Bayramı (2 gün), Kurban Bayramı (1 gün) ve diğer dini ya da resmi tatil günleri (toplam 19 gün) bulunmaktadır. Söz konusu tatillerin tarihleri Müşavirliğimiz internet sitesinde yayımlanmaktadır.

Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, tatil günleri hesaba katılırken Ramazan'da arife günü ve bayramın ilk gününün son güne kadar belli olmadığını ve din adamlarının gökyüzünü incelemesi sonucu verilecek karar sonucunda Dini Lider'in bayramın ilk gününü açıkladığını hatırlatmakta fayda olacaktır. Bu nedenle, iş, ziyaret vs. planlaması yapılırken bu hususa ve Ramazan ayı da dahil olmak üzere tüm tatil günlerine dikkat edilmesi önemlidir.

Zira, Türkiye'nin aksine, İran'da gerek özel sektörde gerek devlet kurumlarında resmi tatiller ve hafta sonlarında fazladan çalışma alışkanlığı olmadığı, çalışanların tatil günlerine saygı gösterildiği gözlenmektedir. Fazla çalışma karşılığında çalışanların fazla çalışma ücreti beklentisine girdiği, devletin de bu konuda sert kurallar koyarak çalışanları desteklediği görüldüğünden, iş seyahatlerinin, toplantı programlarının tatiller dikkate alınarak yapılması gerekmektedir.

Hem Türkiye'de hem İran'da çalışmış İranlılar ile gerçekleştirilen görüşmelerde, iş ve özel hayat ayrımının Türkiye'de zayıf olduğunun ve fazla mesailerin yoğunluğuna rağmen ücretlerin ödenmediği yönündebilgi sahibi olunduğu, ayrıca, Türkiye'de kendilerine sadece "isim + Hanım/Bey" şeklinde hitap edilmesine karşılık İran'da "Khanum-e/Aga-ye Mohendes" tarzında mesleki sıfatı içerecek şekilde hitap edilmesinin sosyal itibarı güçlendirici yönü olduğu öğrenilmiştir.

2.1.3 Abartma, koordinasyon eksikliği, doğrulama ve bilgiye ulaşmanın güçlüğü

İranlılar ile konuşurken bazı büyüklüklerin ya da süreçlerin size abartılarak sunulmasına hazır olmalısınız. Özellikle iş görüşmelerinde, görüşme aralarında yapılan bazı sohbetlerde anlatılanlar içinde size şüpheli gelen bir rakam veya oran var ise (örneğin, bir şirketin ekonomideki yeri, bir alanın büyüklüğü, dünya sıralamasındaki yeri gibi bazı detaylar) sorgulamanızda fayda vardır.

Diğer taraftan, yapılacak işin ya da yatırımın İran'da bir prosedürün tamamlanması, bazı izinlerin alınması vs. süreçleri söz konusu ise bu sürecin kolayca ilerleyeceği, tüm gerekli işlemlerin kısa zaman içinde bitirileceği, bazı çevrelerden yardım alınmak suretiyle sürelerin kısaltılacağı gibi vaatleri bolca duyabilirsiniz. Bu tip taahhütlere temkinli yaklaşmanızda ve zaman planlamanızı yaparken tedbirli olmanızda fayda vardır.

Buna ek olarak, İran'da birçok konuda çelişkili bilgiler verilmesi ya da hiç bilgi alınamaması durumu söz konusu olabilir. Bu durum maalesef devlet kurumları için de geçerlidir. Aynı konuda iki kurumun verdiği bilginin çeliştiği durumlar dahi olabilmektedir. Bu nedenle, ülkede güvenilir bilginin temini mekanizmalarının zayıf kaldığı, istatistiğe ve somut bilgiye ulaşmanın güç olduğu, bazı araştırmaların bizzat sahaya inilerek yapılması gerektiği gözlemlenmektedir. Maalesef birçok konuda bilgi akışının düzenli ve şeffaf olduğunu söylemek güçtür. (Benzer güçlük güncel istatistiklere, piyasa verilerine ulaşmak konusunda da geçerlidir. Özellikle detaylı sektörel bilgilere ihtiyaç duyan firmaların bu alanda faaliyet gösteren profesyonel şirketlerden yardım alması, net ve doğru bilgiye ulaşabilmelerini teminen hayati önem taşımaktadır).

Bu itibarla kendinizi hiç üzerinize vazife değilken, özel sektör olsun kamu olsun İranlı kurumlar arasında eksik bir koordinasyonu tamamlarken, aralarında yapmaları gereken işbirliğini yapmalarını sağlarken bulabilirsiniz. Zaman ve enerji kaybettirici bu duruma bir markanın teknik servisinin farklı bölümleri arasındaki iletişimi kurmaya çalışmaktan, bir Bakanlığın diğer Bakanlığa yazacağı yazıyı çabuklaştırmaya gayret göstermeye kadar birçok şekilde şahit olabilirsiniz. Toplumun günlük yaşamaya alışmış, gelecekte beklenmesi olabildiğince azalmış ve bu nedenle bireylerin işleriyle ilgili motivasyonlarının kaybolmuş olmasının bu duruma yol açtığı düşünülmektedir.

Diğer taraftan, kritik gördüğünüz konularda aldığınız bilgileri mümkün olan başka kaynaklardan teyit etmeniz (cross-check) fayda bulunmaktadır.

2.1.4 Alışverişte pazarlık

İran'da alışverişini yaptığınız her şeyin pazarlığını yapabilirsiniz. Ancak, İranlıların çok iyi pazarlık yaptıklarını da unutmayın. Karşınızdaki satıcıyı ciddi alıcı olduğunuza ikna ederseniz bir şansınız olabilir. Bu noktada muhtemelen, İranlı satıcıların satmayı çok da önemsemeyen, (gerçek olmayan durumlarda dahi) tok satıcıyı oynadıklarını göreceksiniz.

Bunun biraz taktiksel biraz da günlük yaşamın baskısı ve sıkıntılarından dolayı hayatı çok da umursamayan, günlük yaşayan bir toplum haline gelmiş olmalarından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Gerçekten de İran'da, irili ufaklı birçok dükkânda veya iş yerinde insanların işlerine motive olamadıklarını, müşteriyle ilgilenmediklerini ve hatta bazı anlarda gittiğiniz yerde siz satıcıymışsınız ve karşınızdaki müşteriymiş gibi rollerin değiştiğini dahi görebilirsiniz.

2.1.5 Para üstü konusu

İran'da günlük hayatın alışılması zor ve hatta tepki göstereceğiniz bir yönü, sıradan alışverişlerinizde ödediğiniz ücretin üstünün size beklediğiniz gibi dönmemesi olasılığının hiç de az olmamasıdır. Zira, İran'da bazı yerlerde ödenen ücretin üstü olan paranın doğal bir şekilde bahşiş olarak kabul edilmesi gibi bir görüş hakimdir.

Bunun en sık görüldüğü yerler benzin istasyonları ve taksilerdir. Benzin alırken, misal, borcunuz 61.000 Tümen ise ve siz görevliye 70.000 Tümen verdiyseniz size para üstü olarak 5.000 Tümen verip, kalan 4.000 Tümen'i kararı size bırakmadan kendisine bahşiş olarak kesebilir. Görevliler bunu adeta bir hak olarak görmektedir. Bu nedenle depoya koydukları benzinin miktarını küsuratı yüksek olacak şekilde ayarlayan görevlilere bile rastlamak mümkündür. Bu emrivakiyi aşmak için yanınızda bozuk para bulundurmanızı ya da debit kart ile ödeme yapmanızı öneririz (genel olarak benzin istasyonlarında yabancı olduğunuz için çeşitli yollarla sizi yanıltmaya çalışanlara rastlamanız gayet olağandır).

Diğer taraftan, taksilerde ödeyeceğiniz ücretlere de emin gözle bakmayın. Ülkede taksimetre uygulaması yok denecek kadar nadir olduğundan, rastgele çevirdiğiniz taksici yabancı olduğunuzu anladığı anda fiyat bir kaç katına çıkacaktır. Bu nedenle, yanınızda Farsça bilen biriyle taksiye binmeniz ya da cep telefonu uygulaması olan Uber benzeri “Snapp” ya da “Tap30” ile taksi çağırarak ödeyeceğiniz miktarı önceden tespit edebilmeniz fayda bulunmaktadır. Ancak, “Snapp” ile aldığımız taksi hizmetinde bile sürprizler olabilir. Örneğin, Snapp ile gelen taksi sizi birkaç dakika bekledi ve başta 20.000 Tümen olarak anlaşta iseniz paranızın üstünü alırken sürücünün size birkaç Tümen eksik para verdiğini ve beklediği birkaç dakikayı fiyatlandığını ya da trafiğin sandığından daha yoğun olduğu, yolu değiştirmek zorunda kaldığı gibi bahanelere sığındığına şahit olabilirsiniz.

İran'da “Snapp” ve “Tap30” gibi uygulamalara sabıkası olmayan herkes aracı ile şoför olarak kaydolabildiğinden, aracı kullanan bir Başkomiser veya ordu görevlisiyle karşılaşabilirsiniz. Ayrıca, taksilerde ne konuşulduğuna dikkat edilmesi önemli olup, siyasi konulara girilmemesi daha uygun olacaktır. Zira, taksi plakaları Devrim’e bağlılıkları yüksek eski savaş veteranları veya şehitlerinin çocuklarına da tahsis edilmektedir (İran’da üniversiteye girişten kamuda işe girmeye kadar birçok alanda “sehmiye” adı verilen şehit ve gazi yakınlarına tanınan paylar vardır. Bu paylar %20 gibi yüksek oranlardadır).

Ayrıca, taksi esnafının sizden fazla para almak için hiç aklınıza gelmeyecek planları olabileceğini unutmayın. “Trafik yoğunu”, “uzun yoldan gittim” gibi nedenlerin yanısıra hayal gücünü zorlayan nedenler ile de karşılaşabilirsiniz (Bir defasında bir arkadaşımızın bindiği arabada Türk olduğunu söylemesi üzerine sürücünün torpidodan bir Türkçe müzik CD’si çıkarıp çalması ve bu nedenle ödeme aşamasında 5.000 Tümen fazla istemesi gibi durumlar İran’da garipsenmez).

Yeri gelmişken, İranlıların para verirken yaptıkları bir jesti de belirtelim. Aslında sadece para değil, herhangi bir şeyi verirken yapılan bu hareket esnasında bir elde para bulunurken diğer elin de açık bir şekilde "sunuş" şekline girdiğini görürsünüz. Bu, nezaket ifadesi olarak kullanılan bir jest olup, İranlılara özgü zarif bir adettir diyebiliriz. Buna, günlük alışveriş vs. esnasında herhangi bir ödeme sonrasında rastlayabileceğiniz gibi, içinde olduğunuz resmi-gayriresmi ortamlarda size bir yer gösterilirken ya da bir şey iletilirken karşılaşmanız da mümkündür.

2.1.6 Mütakabiliyet

Mütakabiliyet (karşılıklık), uluslararası ilişkilerde çok önemli bir yer tutmakta, birçok ülke ile ilişkilerde dikkatle takip edilen bir prensip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ancak mütekabiliyet, belki de İran bürokrasisini tarif etmede kullanılacak ilk kelime olabilir. Öyle ki, ikili ilişkilerde hemen her konuda bir karar alınacak ise mütekabiliyet ilk dikkat edilen prensip olarak karşımıza çıkar. Mütekabiliyete bazen bir konunun çok küçük detaylarında bile dikkat edildiği ve bazen konunun özünün önüne geçtiği gözlenmektedir.

2.1.7 Akaryakıt fiyatlarının ekonomideki önemi

Türkiye’de vatandaşın günlük hayatta ekonomiyle ilgili en duyarlı olduğu kalemlerden birisi, hatta birinci referans noktası ekme fiyatıdır. Ekmek fiyatlarında yukarıya doğru en küçük oynama halkın geneline etkilediğinden tepki görür. Bu durumu İran’da ekmeğe ilaveten akaryakıt

fiyatı için de düşünebiliriz. İran bir petrol ülkesi olduğundan benzin ülkemize göre oldukça ucuzdur. Türkiye’de akaryakıt fiyatlarındaki hareketliliğe dair hassasiyet daha ziyade mal ve hizmet üretenlerin maliyetlerindeki artışın fiyatlara yansiyacak olması kaynaklı iken İran’da buna ilave olarak akaryakıt fiyatları halkın belki de en büyük eğlencesi olan gezme faaliyetini etkileyeceği için de çok önemlidir. Burada aslında İran toplumunun içine kapalı yapısının sonucu görülmektedir. Zira, eğlence faaliyetlerinin sınırlı, eğlence yerlerinin restoranlardan ibaret, sinema, konser, tiyatro gibi sanat etkinliklerinin sıkı denetime tabi olduğu söz konusu sistemde araba ile gezmek halkın en önemli faaliyetlerinden birisi haline gelmiştir. Bunun da sonucu olarak özellikle Tahran gibi metropollerde trafik, hava ve ses kirliliği gibi konularda insan sağlığını zorlayıcı koşullar hakim olmakta, akaryakıt israfı da ilave bir maliyet olarak ortaya çıkmaktadır. İran dünyanın en fazla akaryakıt tüketilen ve israfın en çok olduğu ülkelerin başında gelmektedir.

2.1.8 Vergiye bakış

İran, vergi toplanmasında etkinliğin ve adaletin en düşük düzeyde olduğu ülkelerden birisidir. Bunda İranlıların ülkelerini taparcasına sevme ama onu yönetebilecek hiçbir gücün varlığına inanmama eğilimlerinin rolü büyüktür. Nitekim, OECD ülkeleri ortalamasında vergi GSMH içinde %35 civarında bir yer tutarken İran’da bu oran %5-7 gibi seviyelerde kalmaktadır. Bu hususun tarihte de yeri bulunmaktadır. Zira, Safevi, Kaçar ve Pehlevi dönemlerinin vergi yükümlülükleri de her zaman Avrupa’daki devletlerden çok daha az olmuştur. Günümüzde ise durum başka bazı nedenlerden de etkilenmektedir. Ülkede dini çevrelerce kontrol edilen vakıflar ve hayır kurumları vergi ödememekte, siyasetle ve din adamları ile bağları olan çarşı esnafının da maddi açıdan güçlü olmalarına ve Devrim sonrası büyük kârlar elde etmelerine rağmen ücretlilerden daha az vergi ödedikleri bilinmektedir. Bu gerçek, ekonomik nedenlerle de birleşmektedir. Şöyle ki, İran’da vergiden kaçmanın arkasındaki temel motivasyonun, devletin halkın refahı için ortaya koyduğu gayretin petrol gelirleri ile orantılı olmadığına ve toplumun ülkenin zenginliğinden yeterince yararlanmadığına yönelik yerleşik inanç olduğu belirtilmektedir. Buna göre toplum tepkisini, vergi ödemeyerek göstermektedir. Hatta birçok firmanın vergiden kaçmak amacıyla farklı defterler tuttuğu da söylenmektedir.

İlerleyen bölümlerde bahsedilecek olan ve Şiilikte yer alan “Hums Vergisinden” dolayı Taklit Mercii’ne yapılan dini ödemeler önemli yer tutmakta, taklit mercileri bununla dini eğitim kurumları açma, hayır işleri yapma gibi faaliyetlerde bulunabilmektedir. Ülke topraklarının %65’ine yakın kısmının din adamlarının elinde olduğu ifade edilmektedir. Şah’ın Beyaz Devrim döneminde yaptığı toprak reformu da din adamları tarafından kendi toprak sahipliklerine bir saldırı gibi algılanmış ve bu durum Humeyni'nin 1962’de başlattığı itirazlar ile sonrasında yaşanan İran İslâm Devrimi’nin temellerinden birisini oluşturmuştur.

2.1.9 Kira

İran’da ev kiralarından kullanılan üç yöntem bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, dünyanın her yerinde olduğu gibi evi aylık bir ücret karşılığında tutmaktır. İkinci yöntem ise “rahn” denen bir yoldur. Buna göre, kiracı götürü bir meblağı (evin satış bedelinin beşte biri civarında) ev sahibine teslim etmekte ve evden ayrılırken parasını aynı şekilde geri almaktadır. Bu yöntem özellikle ev sahipleri için işletebilecekleri toplu bir meblağı ulaşılabilmeleri için faydalıdır.

Üçüncü yöntem ise ilk iki yöntemin karışımıdır. Bir taraftan ev sahibine bir miktar depozit (pul e pish) bırakılırken diğer taraftan da bırakılan bu depozit miktarına bağlı olarak aylık kira bedeli belirlenmektedir.

2.1.10 Sabır unsuru ve zaman kavramı

İran için en çok vurgu yapılan kelimelerden birisi “sabır”dır. Sabır, İran’da hayatın her safhasında sahip olmanız gereken bir özelliktir. Hatta genel olarak sabırsız bir insan iseniz İran’da hayat pek çok bakımdan sizi zorlayabilir. Bunun en önemli nedeni İran’da zamanın ağır akmasıdır. Bu durum, Türkiye ile İran arasındaki temel farklardan birisi olan insan karakterinden ileri gelir. Şöyle ki, biz Türkler daha tezcanlı, zamanı hızlı akıtan ve her şeyin hemen olmasını isteyen bir yapıdayızdır. Halbuki İran’da işler zamana yayılarak yapılır ve çoğu kez acele etmeyen, erteleyen kişilerle muhatapsınızdır. Bu da İran’da zamanı ağırlaştırır. Bu nedenle, İranlılar ile bir konu üzerinde anlaşırken “hemen hallederiz” benzeri cümlelerde “hemen” kavramının sizin için farklı karşı taraf için farklı anlamlar ifade edebileceğini belirtelim.

Bunun nedeni olarak “sabır” unsurunun İranlıların kültürel bir karakteristiği olması gösterilmektedir. Ancak bir başka neden olarak da İran’da insanların daha an odaklı ve geleceği planlamadan yaşadıkları için zaman içinde hayattan beklentilerinin de ona göre şekil aldığı gerçeği gösterilmektedir. Bu, İranlıların dünya görüşünü ve günlük hayatı algılayışını da etkilemektedir. Bu felsefe, İranlıları çevrelerinde olan biteni daha az dert eden, daha az sorun çıkartan, acele etmeyen, sabırlı insanlar yapmaktadır.

Bu özelliği Tahran trafiğinde rahatlıkla gözlemleyebilirsiniz. O kadar ki, böyle bir trafikte Türkiye’de olabilecekler ile İran’da olanlar arasında büyük fark görür, klakson seviyesinin böyle bir trafik yoğunluğu için ne derece düşük olduğuna şaşırabilirsiniz. Bazen trafikteki bir tersliğe sadece sizin itiraz etmeniz ve kanıksamış çoğunluğun bu nedenle sizin tepkinizi algılayamaması gayet normaldir. Bu özelliğin iş koşullarına yansımaları ise bekleme sürelerinde kendini gösterir. Size bir ay içinde sonuçlanacağı söylenen bir iş için planlamanızı yaparken o bir ayın sizin için geçerli bir ay kavramıyla uyuşmayabileceğini akılda tutmak gerekmektedir.

2.2 Giyim, kuşam

2.2.1 Giyim ve makyaj

Birçok kişi, özellikle kadınlar İran’a gelirken ne giyecekleri konusunda tereddüte düşmektedir. Öncelikle, İran’da kadınların isteklerine göre çarşaf ya da manto-hicab (tesettür) kıyafetlerini giydiklerini belirtmeliyiz. Burada “hicaba” “eşarp” denilmesinin yanlışlığına işaret etmek gerekir. Eşarba Farsça’da “ruseri” veya “şak” denilmektedir. Yabancılar için saçlarını örtecekleri bir eşarp, bel altına inen ve kalçayı saklayan (mevsimine göre) uzun ve bol bir ceket veya tunik ve pantolonun yeterli olabileceğini söyleyebiliriz. Kolların kapalı olması önemlidir. Bu kıyafet genelde yeterli olmakla birlikte türbe gibi bazı kutsal yerlerin ziyaretinde orada size verilecek çarşafların giyilmesinin zorunlu olduğunu da hatırlatalım.

İran’da makyaj prensip olarak yasak olmakla birlikte kadınların, giyim konusundaki baskıların doğal bir sonucu olarak, yüz makyajında aşırıya kaçacak kadar ileri gittiklerine şahit olunmaktadır. Bu nedenle oldukça hareketli bir kozmetik pazarı olan İran’da yabancı iseniz daha sade bir makyajı tercih etmenizi öneririz. Yabancı erkekler ise giyim konusunda daha avantajlıdır. Kolların açıkta olmaması resmi ortamlarda erkekler için de gereklidir. Gidilen yere bağlı olarak şort ya da aşırı renkli, desenli kıyafetler sorun olabilir. Pratikte sahillerde diz altı şort giyildiği, ancak diğer yerlerde şort giymenin soruna yol açacağı belirtilmektedir.

İran’da resmi görevliler gömlek (yakasız olanı Dışişleri Bakanlığı ve Protokol yetkilileri tarafından giyilmektedir), ceket, pantolon şeklinde resmi bir giyim tarzına sahiptir. Kravat kullanmazlar. Özel sektörde ise az da olsa kravat kullanıldığı görülür. Kadınlar resmi görevli ise saçlarını tam olarak örtecek şekilde koyu renkli, üniforma gibi tek tip bir kıyafet giyerler. Özel sektörde kadınların nispeten daha rahat giyindiği, saçlarını hicab ile örttüğü ve renk seçiminde daha özgür olabildikleri gözlenmektedir.

Kamusal alanda kadınların eskiye göre daha renkli ve batı tarzı giyindiklerini görmek mümkündür. Saçı tam olarak örtmeyen bir hijab, kot pantolon, makyaj artık sıkça görülmektedir. Hatta son dönemlerde Tahran’ın bazı semtlerinde veya arabalarda kadınların saçlarını tamamen açtığı bile gözlemlenmiştir. Ahlak Polisi, ülkedeki siyasi tansiyona göre zaman zaman bu duruma müdahale etmekte, zaman zaman görmezden gelmektedir.

2.2.2 Estetik cerrahi

İran'ın birçok alanda ama özellikle burun konusunda ileri bir estetik cerrahi ülkesi olduğunu belirtmeliyiz. Burun estetiği yaşa ve cinsiyete bakılmaksızın İranlılar arasında oldukça yaygın olup, burnu sargı ile gezmek bir statü ifadesi haline gelmiş durumdadır. Bu nedenle, biraz da moda haline gelmesinin etkisiyle çok sayıda İranlının ihtiyaç duymadığı halde burun estetiği yaptırdığı görülmektedir.

Ülkede yapılan estetik cerrahi operasyon sayısının fazlalığı doktorları bu konuda uzmanlaştırmış ve fiyatların düşmesine yol açmıştır. Bu konuda bir diğer ilginç bilgi ise zaman zaman yabancı ünlülerin estetik yaptırmak üzere İran'a geldikleri yönünde basında haberler çıkmasıdır.

2.3 İletişimde öne çıkan hususlar

2.3.1 Hitap şekli

İran'da ilişkilerin düzeyini yaş farkı ve namahremlik durumu belirler. Duruma göre kişilere hitabet değişebilir.

Kişilerle ilk isimlerini söyleyecek şekilde bir ilişki kurmuş iseniz, onlara hitap ederken iki seçeneğiniz vardır. Birincisi isimlerine Bey/Hanım (Aga ye/Khanum e) eklemek, ikincisi ise “canım” anlamındaki jan sözcüğünü (bazen jun oluyor) kullanmak. “Azizam” ise çok yakın ilişkilerde kullanılan bir hitaptır.

Bu noktayı biraz açalım. Kadın ya da erkek ayrımı olmaksızın, samimiyet içeren bir hitap olarak “jan” çok yaygın kullanılmaktadır. Bizim kültürümüzde duruma göre “efendim”, “sevgili...” ya da “-ciğim/-cıgım” gibi samimiyet içeren hitaplara denk gelen bu tabir “can” diye (a harfi uzatılarak) söylenir. Kadınlar için kullanılan “azizam” hitabına dikkat etmek gerekir. Karşınızdaki kişinin gerçekten samimi olduğunun bilinmemesi halinde yanlış anlamalara yol açabilir.

Profesyonel ilişkilerde İranlılar “Aga ye/Khanum e” ve soyadını kullanırlar. Sadece isim ya da “Aga ye/Khanum e” kullanılması çok yakın ilişkilerde veya aile içinde olabilmektedir. Eğer hangi tabiri kullanacağınızdan çok emin olamadı iseniz “Aga ye/Khanum e” ve soyadı ile hitab edebilirsiniz (örneğin “Aga ye Gürsel” ya da “Khanum e Gürsel” gibi).

Yabancıların çoğu kez unuttuğu veya yanılığa düştüğü bir konu, devlet görevlisi olan karşı cinsten kişilerle el sıkışmanın yasak olmasıdır. Buna dikkat etmek gerekir. Karşı cinsle el sıkışma konusunda genelde önce karşı tarafın ne yaptığına bakmakta fayda vardır.

Türkiye’den farklı olarak İran’da kişilere isimler ile değil soy isimler ile hitap edilmesi gerekmektedir. Örneğin, hitapta “Cengiz Bey” yerine “Gürsel Bey” tercih edilir.

Kişilere hitapta “Seyyid” kullanılması, o kişinin Hz. Muhammed ya da 12 İmam’dan birinin soyundan gelmesi halinde mümkündür. Şii fikhında “khoms” (hums, veya halkın dilinde Mal-i İmam) Seyyid’lere ödendiği için özellikle Safeviler döneminden sonra çok sayıda kişinin kendisinin Seyyid olduğunu iddia etmesi gibi bir durum ortaya çıkmıştır. Bu nedenle “secerename” denen soy kütüğü esas alınır. Genelde belli bazı soyadlarını taşıyanların (Mosevi, Tabatabai, Hüseyni vs.) Seyyid olduğu söylenmektedir. Giyimde ise siyah sarık giyenlerin bu unvanı taşıdığı belirtilmektedir.

İran’da kadınlar eşlerinin soyadlarını (isteseler dahi) alamazlar. Bu nedenle onlara kızlık soyadları ile hitap edilir. İranlı kadınlar, evlendikten sonra soy zincirlerinin kesintiye uğramaması için kendi kızlık soyadlarını taşıma konusunda ısrarlıdır.

Yabancıların durumu ayrıca ele alınmaktadır. Şöyle ki, İran’da, yabancı bir kadın İranlı bir erkek ile evlendiğinde vatandaşlık alabilmektedir ama İranlı bir kadınla evlenen yabancı bir erkek İran vatandaşlığını alamaz ve müşterek çocukları bile sadece annenin soyadını alır. İranlı bir erkekle evlenen yabancı bir kadın ise İran vatandaşlığına geçtiği için otomatik olarak kocasının soyadı ile nüfusa kaydedilir.

Ayrıca, “khanum” ifadesi kadının evli ya da bekâr olmasına göre değişmez.

Son olarak, yüksek bir mertebeyi ifade etmek için “jenab-ı âli” teriminin kullanıldığını da duyabilirsiniz. Bu da “çok saygıdeğer” ya da “zat-ı âli” gibi ağdalı bir hitap şekline denk gelmektedir.

Toplantılarda olsun sosyal etkinliklerde olsun, kişilere mesleki sıfatlarını da katarak hitap etmek sıcak bir ilişki kurmak açısından faydalıdır. Örneğin “Aga-ye Doctor Gürsel” ya da “Khanum-e Mohendes Gürsel”.

2.3.2 Hediyeleşme

Hediye, iş ile ilgili bir jestten çok sosyal bir uygulama gibi algılanmaktadır. Büyük ve pahalı hediyeler yerine daha mütevazı, sembolik, ülkemize has bir hediye tercih edilmesi daha uygundur. İranlıların evine davetli iseniz tatlı, kurabiye, çikolata ya da çiçek gibi küçük bir hediye ile gitmeniz hoş olacaktır.

Evin çocuğu var ise ona küçük bir hediye alınması da hoş karşılanır. Hediye olarak yurtdışından çikolata getiriyor iseniz alkolsüz olmasına ayrıca dikkat ediniz.

2.3.3 İletişimde üç prensip

İranlılar ile iletişimde saygı, tevazu ve nezaketin takip edilmesi size önemli avantaj sağlayacaktır.

İran kültüründe karşındaki kişinin kariyerine, mesleğine, başarılarına, unvanına, giyimine, statüsüne vs. saygı göstermek, bu konularda kişinin sahip olduğu niteliklere karşı alçak gönüllülükle yaklaşmak ve iletişimde önceliği karşı tarafa bırakma nezaketini göstermek yaygındır. Bu nedenle, iş ilişkilerinizde de sosyal ilişkilerinizde de bu üç kurala dikkat etmek, buna ilave olarak, Nevruz gibi özel günlerde kutlama mesajları yollamak, İran tarihini ve kültürünü tanıdığınıza dair detaylar vermek, belli aralıklarla hal hatır sormak, İranlıların iş ilişkilerinde sadece paraya değil ötesine önem verdikleri gerçeği ile örtüşen adımlar olacaktır.

2.3.4 Selamlaşma

Biriyle tanışıldığında el sıkılmak gerekir. Burada en önemli husus bir kadın ile tanışıldığında önce onun tavrına bakılması gerektiğidir. Eğer o elini uzatıyor ise el sıkışabilirsiniz ama bunu tercih etmiyor ise sadece başınızı sallamanız yeterli olacaktır.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, devlet dairelerinde ve resmi ortamlarda kadınların erkeklerle el sıkışmasının yasak olduğunu akılda tutmak gerekir.

Daha samimi karşılaşma ya da vedalarda ise yanak yanağa öpüşmek yaygındır. Türklerden farklı olarak İranlılar birbirlerini yanaktan üç defa öperler. Başlangıç noktası da sol yanak olarak belirtilmektedir.

2.3.5 Acem tabiri

İran tarih boyunca önemli savaş ve istilalara sahne olmuştur. Ancak bunlardan iki tanesi bugün bile travmaları hissedilecek kadar büyüktür ve iz bırakmıştır: Moğol ve Arap istilası.

Türkiye’de çok önemli bir kesim için İran “Acem” sözcüğünü çağrıştırır. Arkasında küçümseme niyeti olmayan ve bilgisizlikten ileri gelen bu durum, Osmanlı döneminden beri vardır. İran’ı anlatırken “Acem mutfağı”, “Acem müziği”, “Acem kültürü” vs. tabirlerin kullanılması İranlılarda sanıldığının aksine olumlu bir izlenim bırakmaz. Bunun en önemli nedeni de “Acem” sözcüğünün Arapların İran’da hüküm sürdüğü dönemde Pers halkını küçümsemek için kullandıkları bir sıfat olmasıdır.

Acem Arapça’da “konuşmayı bilmeyen” anlamına gelmektedir. Ancak, İranlılar için kullanıldığı dönemde daha genel ifadeyle Araplardan olmayanları işaret etmek için tercih edildiğinden İranlılar tarafından bugün de tepkiyle karşılanmaktadır. Bu durumu, Türkiye’yi fesle ve deve sırtında geziyor zanneden Batılıların önyargılarına benzetebiliriz.

2.3.6 Yol verme

Her ne kadar İran trafiğinde yol verme konusu tamamen düzensizlik içinde bir düzene bırakılmışsa da İran’da insanların araba dışında iken birbirlerine yol vermesinin kendine göre bazı yerleşmiş prensipleri vardır. A ve B kişinin dar bir yerden ya da kapıdan geçecek olduğunu varsayalım. A durur ve B’ye yol verir. B de aynısını yapar. A ısrar eder. B de ısrar eder. Eğer A erkek, B kadın ise muhtemelen A özür diler ve önce geçer.

Aynı örnekte her ikisinin de aynı cinsiyette olduğunu varsayalım. Bu durumda yaşça ya da statü olarak daha üstte olan (gene özür dileyerek) önden geçer. Gene de yaşça büyük olanın tevazu göstermek amacıyla diğerini önden geçmeye yönlendirmesi her zaman mümkündür. Eğer bir yabancı iseniz İranlılar mutlaka sizin önden geçmeniz için ısrarcı olacaklardır.

2.4 Eğlence, sosyalleşme, yemek kültürü

2.4.1 Eğlence ve sosyalleşme

İran’da ev dışında eğlence yerlerinin bulunmaması, zorunlu olarak insanların sosyalleşmek için farklı yöntemler yaratmasına neden olmuştur. Bu nedenle, günlük hayattaki en önemli iki eğlence mekânı (evlerde düzenlenen toplantıları bir tarafa bırakırsak) restoran/kafeler ve otomobillerdir. İran yemek sektöründe esnaf lokantalarından lüks restoranlara kadar çok çeşitli seçenekler mevcuttur. Özellikle başkent Tahran’da gayet özenli ve iyi dekore edilmiş, şık yemek mekânları bulunmakta olup, genel olarak hizmet sektörünün zayıflığından bu mekânlar da payına düşeni almaktadır. Son derece şık döşenmiş, çeşidi bol, yemekleri lezzetli, temiz restoranların birçoğunda hizmetin hiç akla gelmeyecek oldukça temel bir noktasında dahi aksama ya da eksiklik olduğunu kolayca görebilirsiniz.

İş yemekleri İranlılar için sadece iş konuşulacak değil aynı zamanda sosyalleşmek için uygun ortamlardır. İranlılar genel olarak cömert ve misafirperver insanlardır. Yemeğe evlerine gittiyseniz ev sahibinin bizzat servis yapmaya özen gösterdiğini görürsünüz. Ayrıca, tabağınız boşaldıkça ikram siz durdurana kadar devam edecektir. Dışarıda yemek yediğiniz takdirde İran’da hesabın paylaşılması adeti olmadığını unutmayın. Hesap daveti yapan tarafça ödenir. Hesaba katkı önermek yerine makul bir süre sonra karşı tarafı sizin seçeceğiniz bir yerde yemeğe davet etme seçeneği daha uygun olacaktır.

Kafelerde çevresinde çok sayıda kişinin oturabileceği büyük masalar dikkat çeker. Bunlara “social table-sosyal masa” denmektedir. Burada tek başına gelen, kitap okumak, çalışmak isteyen müşterilerin yanısıra isteyen gruplar da oturtulmaktadır. Bu masalarda birbirini tanımayan kişiler tanışma ve sohbet imkânı bulabilir. Bu masalar genelde eğlence yerlerinden mahrum, sosyal ilişkilerde baskı yaşayan gençlerin sosyalleşme araçlarından birisi olarak işlev görmekte, birçok kafede dikkat çekmektedir. Bazısının, çevresinde 20-25 kişinin oturabileceği kadar büyük olduğu görülmektedir.

İkinci yaygın eğlence mekânının otomobiller olması da şehirde zaten yoğun olan trafiği daha da ağırlaştırmaktadır. Akaryakıtın ucuz olması ile cazip hale gelen bu eğlence metodu kendini şehrin bazı bilinen kavşaklarında arabaların devamlı turlayarak içindekilerin birbirleri ile tanışması eylemi olarak gösterir. Farsça’da dönmek anlamına gelen ve “dor dor” adı verilen bu sosyalleşme yöntemi zaman zaman polis tarafından engellenmektedir.

2.4.2 Yemek alışkanlıkları ve İran mutfağı

Yemek kültürü Türkiye'ye benzer gibi görünse de İranlıları bu konuda Türklerden ayıran bazı özellikler mevcuttur. Öncelikle porsiyonlar büyüktür. İran'da Devrim öncesinden kalan bir özellik, Amerikan yaşam tarzına olan ilgidir. Büyük arabalar, geniş yollar gibi bazı detaylarda fark edilen bu özelliği yemeklerin büyük porsiyonlarda servis edilmesinde de yakalayabilirsiniz. Özellikle pilavın çok tüketilmesi ve gelen yemeklerin yanında bolca sunulması nedeniyle israftan kaçınmak amacıyla baştan müdahale etmekte fayda vardır. Zira, birçok yemeğin yanında bolca pilav gelir. Buna karşılık, toplumda çok yaygın bir obezite sorunu olduğu söylenemez.

Bu noktada pilav için ayrı bir paragraf açmak gerekir. Gerçekten de pilavın İran mutfağında tartışılmaz bir ağırlığı bulunmaktadır. Yemeklerde birçok çeşit pilav tüketilir. Pilav İran'da bizden farklı şekilde yapılır. Çok daha az yağ kullanılarak yapılan İran pilavının sindirimi daha kolaydır. Restoranlarda pilavın yanında istenirse kullanılmak üzere ayrıca yağ getirilir. Safran da pilavın vazgeçilmez içeriklerindedir. Kırmızı et yemeği tüketiyorsanız baklalı pilav, balığın yanında sade pilav veya içine dereotu karıştırılmış pilav ve tavuk yemeğinin yanında karaciğere de iyi gelen zereşk (kırmızı üzüm) serpiştirilir.

Akşam yemeğe genelde geç saatlerde oturulur (saat 21:00'den sonra) ve uzun süre sofradan kalkılmaz. Bu nedenle çoğu restoranın 19:00 ya da 20:00 civarında boş olduğunu, saat 21:30'dan sonra yavaş yavaş dolmaya başladığını görebilirsiniz. Restoranlar genelde küçük masa bayrağı koleksiyonu bulundurmaktadır. Bunun nedeni, restorana gelen yabancıların olduğu masalara o yabancıların ülkesinin bayrağının konmak istenmesidir. Bu tarz restoranlara girdiğinizde eğer masanıza bayrak konulmasını istemiyorsanız bu isteğinizi çalışanlara ayrıca belirtmeniz gerekebilir.

Diğer taraftan İran, şeker ve et tüketiminin de oldukça yoğun olduğu bir damak zevkine sahiptir. Türkiye'ye benzer şekilde yöreler itibarı ile oldukça farklı ve çeşidi bol mutfaklar mevcuttur. Ülkenin kendine has tatlıları olmakla birlikte ülkemizdeki çeşitliliğe sahip değildir. En önemli tatlıları Kuluçe (Fuman), Sohan (Kum), Gez (İsfahan), Masghati (Şiraz), Noghl (Urumiye), Basluq (Maraga), Ris (Tebriz), Nuga (Tebriz), Badem Kurabiyesi (Tebriz, bizdeki Acıbadem), Baklava (Yazd), Palude (çöl bölgeleri), Khoreşte Mast (İsfahan), Bamiye (bizdeki tulumba tatlısı) ve Zulbiha ile Zaban'dır.

Kuşkusuz, kebab da pilav gibi bu mutfağın önemli aktörlerindedir. En bilinen kebab türleri Kubideh, Berg, Torsh, Soltani, Şişlik ve Şirazi'dir. Kebab pilav ile birlikte sunulduğunda "Çelo Kebab" adını almaktadır. Başlıca yemekleri ise, Abguşd, Fesencan, Kuku, Mirza Ghasemi, Tahcin, Kaskhe Bademjan, Bozhorme, Cukurmirez olan İran mutfağında sayısız lezzet bulabilirsiniz.

Bu arada, Ramazan ayı içerisinde tüm yeme içme mekânlarının kapalı olmasının yanısıra iftardan çok kısa bir zaman öncesine kadar da kapalı kaldığını, birçok yerde siparişin ancak ezan saatinde verilebildiğini de akılda tutmakta fayda var. Ancak, Şeriat'a göre şehirler arası yolculuk yapan kimselere oruçlarını daha sonra kaza etme imkânı tanınması, otogarlarda, havaalanında ve genel olarak şehirler arası yolculuk yapan kişilerin bulunduğu yerlerde yolculara yemek verilmesi imkânını vermektedir.

İran'ın ekmekleri oldukça lezzetlidir. En önde gelenleri sengek, taftoon, berberi ve lavash olan bu ekmekleri almak için fırınlara gittiğinizde iki sıra görürsünüz. Bu sıralardan bir tanesi tek ekmek almak, diğeri ise çok sayıda almak isteyenler içindir.

Ayrıca, çay çok tüketilen bir içecek olup, beraberinde “nebat” adı verilen kristalize edilmiş bir tür şeker kullanılmaktadır. Çayın yanında, çocuklarda karın ağrısı ya da gaz sıkıntısına karşı da kullanıldığı söylenen nebatın

dışında tercih edersiniz diye bal ya da toz/kesme şeker de gelmektedir. Hangisini kullanacağınız size kalmıştır.

İran'da çorba tüketimi yaygın, çeşidi boldur. Bizdeki gibi aşırı sıvı formda değildir. İçinde mutlaka onu koyulaştırıcı bir şeyler bulursunuz. En bilineni "sup-eco" da, arpa, havuç tavuk suyu, maydonoz ile yapılmaktadır. “Aş” adı verilen çorba da içeriği ve kıvamı ile bir öğün yemek kadar doyurucudur. Bunun yanısıra başka birçok çorba türleri vardır. En yaygın yerel meşrubatlar “doogh” (ayran benzeri), “khak-e-shir”, “sekancebin khiyar” ve “tokhm-e-şerbet”tir.

Bu arada, İran'da süt ve süt ürünlerinin oldukça kaliteli olduğunu, İranlıların yaz-kış dondurma tükettiklerini ve başta safranlı olmak üzere çok sayıda dondurma çeşidinin sevildiğini belirtelim. Buna karşılık, süt endüstrisi gelişmiş olmasına rağmen sütlü tatlıları bizdeki kadar zengin çeşitlilikte değildir.

Son olarak, İran kahvaltısı, bizim kahvaltılarımız kadar zengin bir içeriğe sahip olmamakla birlikte benzerlikler gösteren yönleri vardır. Kuşkusuz bunda, kahvaltının bizim yemek kültürümüzdeki ayrıcalıklı yeri etkilidir. Ancak, tipik İran kahvaltısında da belli bir zenginlik olduğu söylenebilir. İran kahvaltısında ülkemizdekinden farklı olarak ceviz ve bol meyve servis edilir ve maalesef zeytin bizdeki gibi başrolde değildir (hatta yok denecek kadar az rastlayabilirsiniz). Kahvaltının içeriğinde çay, omlet ve beyaz peynir olmazsa olmaz olup, üzeri yumurtalı kızarmış ekmek, söğüş domates, salatalık, bal, reçel ve kaymak da tabloyu tamamlamaktadır (İran'ın dünya bal üretiminde önemli bir konumda bulunması nedeniyle çeşitli balları kahvaltı sofralarında yer bulmaktadır). Kahvaltının yanında alacağınız ekmek çeşidi ise size kalmıştır.

Diğer taraftan, kahvaltı olarak yenen bir alternatif ise “haleem (helim)”dir. Bu doyurucu İran yemeğinin içinde buğday ve et (tavuk, koyun, sığır veya hindi) bulunmaktadır. Üstüne de isteğe göre tarçın ve toz şeker konabilmektedir. İran’da sırf “helim” yapan ve sabahları yoğunluk yaşanan mekânlar vardır.

2.5 Tarihten gelen bazı davranış ve kurumlar

2.5.1 Taarof

Taarof, İran’da günlük yaşamdan iş hayatına kadar her an karşılaşılabilecek en özgün adetlerden bir tanesidir. Taarof en basit anlatımla, bir İranlı için yerine getirmeniz gereken bir edim var ise onun bunu kabul etmeyeceğine dair ifadesidir. Bunu en çok, alışverişte para öderken, restoranda hesap geldiğinde, takside ücret ödemek isterken vs. anlarda gözlemleyebilirsiniz. Karşınızdaki İranlının vücut dili ve sözleri yapacağınız ödemeyi almamak üzerine olacaktır. İran’da yeteri kadar yaşamışsanız bir süre sonra karşı tarafın taarof yapmakta olduğunu daha konuşmaya başlamadan sadece vücut dilinden dahi anlamaya başlarsınız.

Bunun bizim kültürümüzde “bu sefer benden olsun” tavrına denk geldiğini düşünebilirsiniz. Ancak, burada fark karşınızdaki İranlının öyle ifade etmesine rağmen ödemeyi bekliyor olmasıdır. Ödemeyi yapmayı ihmal etmeyin, zira bu tavrın arkasından parasını isteyecektir. Doğası itibarı ile taarofu bir dereceye kadar bizdeki “istemem, yan cebime koy” deyişinin karşılığı olan duruma benzetmekle birlikte diğer kültürlerde tam bir karşılığı olup olmadığından emin değiliz.

Öte yandan, kahveye ya da yemeğe davet sırasında da benzer bir tavırla karşılaşmak mümkündür. Bu kişi eğer taarof yapıyor ise davetinde samimi değildir ve bunu bir ritüeli yerine getirmek için yapmaktadır. Bu yüzden İranlılar ile konuşurken, kültürlerine yabancı olduğunuz düşünüldüğünden sık sık “taarof yapıyorum” vurgusunu duyabilirsiniz.

Taarofu biraz da İran kültüründe doğrudan “hayır” demeye sıcak bakılmaması ve İranlıların bir konuda doğrudan “hayır” demek yerine bunu size dolaylı yollarla hissettirmeyi tercih etmeleri ile birlikte düşünmek uygun olacaktır. Özellikle resmi toplantılarda teklif ya da fikirlerinizin hemen kabul görmeyip, birtakım karşı fikir ya da ötelemeler ile geçiştiriliyor olmasını muhtemelen dolaylı bir “hayır” olarak anlamak yanlış olmayacaktır.

İran’da hayatın her aşamasında karşınıza çıkacak olan taarofun arkasında yatan düşüncenin, taarofu yapan kişinin karşısındakine yönelik bir saygı ve nezaket gösterme isteği olduğunu söyleyebiliriz.

2.5.2 Civanmertlik ve zorhaneler

Geleneksel İran toplumunun içinden çıkan bir kimlik olan civanmertliği, toplumsal değerlere göre tanımlanan bir davranışlar bütünü ya da yaşam tarzı olarak görebiliriz. Civan genç, mert de erkek adam kavramlarına gönderme yapmaktadır.

Civanmert denildiği zaman, toplumdaki hayır işlerini önemseyen, çevresi geniş, yakınları için koruyucu, kararlı, yardım çağrılarına her zaman cevap veren, sözüne güvenilen, merhametli, varlıklı olmasına rağmen karakterinin bu olumlu özellikleri değişmeyen, eskinin “çarşı eşrafında” kendini bulan bir insan tipi tasvir edilmektedir.

Civanmertlik kimliğinin kendine has bir etiği bulunmakta ve bu etik, İran’da toplumsal alanın dine ve rejimin ideolojisine karşı özerkliğini sembolize etmektedir. Ayrıca, bu kimliğin içerdiği özelliklerin zamanın değişen koşullarına göre esneklik gösterebildiği, bazen toplumsal düzene hakim kuralların dışına çıkarak geçmişin “kabadayı” kavramının içine giren fiillere başvurabildiği, yetenek ve özelliklerinin belli bir bölge, çarşı, mahalle, dönem vs. ile sınırlı kalabildiği görülmektedir.

Daha önce savaş sanatı icra eden civanmertlerin günümüzde İran’da artık sembolik anlam taşıyan turistik mahiyette kabul edilen “zorhane” adı verilen mekânlarda toplanmaları söz konusudur. İran’da bu yerlerin sayısı eskiye göre oldukça azalmıştır. Başkent Tahran’da birkaç tane bulunmakta, ayrıca başka bazı şehirlerde de turistik amaçla da kullanılan açık zorhaneler olduğu bilinmektedir.

Zorhaneler, eski İran’da her mahallede bulunan ve mahallenin erkeklerinin yaş ya da toplumsal sınıfa bakılmaksızın akşamları toplanarak müzik eşliğinde çeşitli aletlerle egzersizler yaparak kendilerini zinde tuttukları yerlerdir. Günümüzde hareketsizlikten yakınan ve daha sağlıklı olmak isteyen modern toplum insanının uğrak yeri olan “GYM salonlarını” çağrıştıran bu mekânların sayısı İran’da artık oldukça azalmıştır.

Civanmertliği tanımlarken onun bu dünyanın nimetlerinden kopmuş, dindar birinden çok, orta sınıf kentli bir profili olduğu söylenmektedir. İnançlı olduğu kesindir ama dünya işlerinden de sorumludur. Bir okul kurulması, yoksul kızların çeyizlerinin hazırlanması, öğrencilere burs verilmesi gibi faaliyetlerle meşguldür. Bu faaliyetler ona sembolik yararlar da sağlar. Bu şekilde bakıldığında civanmert yaşam hem bir tarz hem de bir stratejidir. Bu kimliğin kişiye kendisi tarafından değil çevresindekiler tarafından uygun görüldüğünü de eklemek gerekir.

İçinde bulunduğumuz dönemin getirdiği ekonomik sıkıntılar civanmertliğin etki alanını “günü kurtarabilen, ekmeğini kazanabilen” olarak tanımlanacak sınırlara çekmiştir. Ayrıca, kontrolsüz ve düzensiz şehirleşmenin yarattığı sosyal değişimler ile ülke ekonomisinin karşı karşıya olduğu belirsizlikler el ele gittikçe bu kavramın nereye doğru esneyeceği tartışılmaktadır.

2.5.3 Park ve bahçe kültürü

İran bir bahçeler ve parklar ülkesidir. Tarihi şehirlerde yer alan birbirinden güzel tarihi bahçelerin yanı sıra kentlerde de çok sayıda park dikkat çeker. Parklar aslında İran toplumunda bireylerin toplumsal farklılıklarını ve özerkliklerini gösterebildikleri, bireyselleştikleri alanlar olarak tanımlanmaktadır. Parklar toplumsal yenilik alanları olarak işlev görür.

Kent sakinleri bu park ve bahçelerde dinlenir, uyur, piknik yapar, çocuklarını gezdirir, sohbet eder, spor yapar, sanatsal etkinliklere katılır, sınavlara hazırlanır, namaz kılar, alışveriş yapar, karşı cins ile tanışır vs. faaliyetlerde bulunur.

İran’da park ve bahçelerde bol bol masa tenisi, satranç, tavla oynayanları ve onları izleyenleri ya da “geleneğin yeniden üretimi” denebilecek girişimleri, el yapımı otantik hediyelik eşya, çalgı, sepet, ağaç ve taş işleme ürünleri satıcılarını görebilirsiniz.

Park ve bahçelerin İran’ın uzak geçmişinden bu yana gelen işlevleri bu mekânları toplumsal uzlaşma alanı ve potansiyel çatışma alanı haline getirir. Bu mekânların, farklı toplumsal sınıflar arasındaki ortak yaşamı, tüketim ya da popüler eğlence biçimlerini kullanmak yolu ile camilerden, dinsel toplantılardan, veda ya da yaşgünü partilerinden daha iyi kurdukları belirtilmektedir.

Ancak, aynı zamanda bu mekânlar birbirinden farklı, birbiri ile çelişebilen, yarışabilen, çatışabilen toplumsal yaşam biçimlerine de konu olabilmektedir. Park ve bahçeler ayrıca, gençler için tanışma mekânlarıdır. İran anlayışında park ve bahçeler maneviyatla bitkilerdeki maddiyatı yan yana getirir. Böylece düşünce ile madde bir araya gelmiştir ki, bu da zaten yaşam ilkesidir. Bu mekânlar fakirliğin bir antitezi, iç ve dış düzenin ayrılmasının bir sonucu olan “fesadın” panzehiridir.

2.5.4 Arkası olmak (Referans)

“Arka” kavramı İran’da yaygın ve önemli bir kavramdır. Kişiler kendilerini belli bir ilişkiler ağı içinde bulur ve bu “arkası olmak” anlamına gelmektedir. Bu tabir, topluluk içindeki dayanışmayı göstermek ve bu topluluk içindeki rolleri, çıkarları, karşılıklı bağımlılıkları vurgulamak amacıyla kullanılır.

Bu kavramın hakimiyetini iki türlü yorumlayabiliriz. Bir tarafta, dayanışmanın gösterildiği ve kişiye bir tür dokunulmazlık katan anlamı, diğer tarafta ise iltimas sistemi ile Şah döneminin son zamanlarından beri büyük ölçüde yerini koruyan kayırma (halk arasında torpil, Farsçası “partibazi”) anlamı. Bugün de İran’da ekonomi başta olmak üzere birçok alanda kişisel ilişkilerin belirleyici rol oynadığı görülebilmektedir. Bu itibarla, genelde iş dünyası ve özellikle çarşı esnafı kendini devamlı olarak büyük ticari risk altında hisseder. Bu nedenle, İranlı girişimciler yaşları genç iken kendilerini iflasa kadar götürebilecek bir risk altında iken, temellerini sağlamlaştırdıkları, ilişkiler ağını kurabildikleri daha ileri yaşlarda artık ticareti bir oyun, vakit geçirme aracı olarak dahi görmeye başlayabilir.

Bu yönüyle İranlı girişimcileri stratejik hareket etmekten çok hamle hamle ilerleyen bir çizgide düşünmek doğru olacaktır.

2.5.5 Hayırseverlik ve bağış kültürü

İran’da hayırseverliği, geçmişten miras alınan statik bir kavram olarak değil, tarihe kök salmış toplumsal ilişkilerin ürünü olarak ele almak uygun olacaktır. Bu kavram, tarihte bir dönemden diğerine sürekli gelişim halindedir. Örneğin, hayırseverlik zaman zaman bir güç gösterisine de dönüşebilmektedir.

Bugün ise hayırseverlik şekil değiştirmiştir. Kişilere yönelik hayırseverlik azalmış, yakınlarla veya klasik himayecilik anlamında belli kişilere yarar sağlamaktan çok toplumsal kurumları besleyen bir finans akımına dönüşmüştür. Hayırseverler böylece toplumsal alanda belirginleşir, öne çıkar. Hayırseverlik kimliği geniş halk kitlelerine yayılmış, kentli insanın yaşam tarzına girmiştir. Hayırseverlik kurumunun da özerk bir alana sahip olmakla birlikte rejimle sürekli alışverişte olduğu gözlenmektedir.

İran’da bağış her gün rastlanan bir olaydır. Anayollara, pazarlara, resmi binalara, mağazalara, gelip geçenlerin bağışta bulunmasını sağlamak için muhtelif boylarda bağış kutuları konur. Bu kutuların okullarda kumbara niyetine dağıtıldığı söylenmektedir.

Bağış, içinde ölçülülük ve ağırbaşlılık barındıran bir kavram olmakla birlikte İran’da bağışlayanlar genellikle tanınmak istemiyormuş gibi görünür ama hayırseverlerin adını bilmeyen de yoktur.

Bağış konusu Devrim sonrasında İmam Humeyni Vakfı’nda devletin tekelinde toplanmıştır. Ancak, zaman içerisinde yaşanan suistimaller nedeniyle süreçte değişiklik yaşanmış ve bugün küçük şehirlerde devletin kampanyalarına rağbet hala fazla iken büyük şehirlerde ilgi daha ziyade özel teşebbüslerin bağış faaliyetlerine yönelmiştir.

2.5.6 Aile, çocuklar ve yaşlılar

İran’da çekirdek aile, toplumda görülen tüm iyi ve kötü eğilimler ile davranışların kaynağı olarak görülmekte ve önemsenmektedir. Eğer bir kişi ailesinden iyi terbiye almışsa onun yetiştireceği çocuklar da neslin aynı şekilde sürmesini sağlayacaklardır. Kuşkusuz, bunun tersi de geçerlidir.

Batı kültürünün aksine İran toplumunda bireycilikten çok kolektivizm hakimdir. Her ne kadar modern şehir hayatı aşındırıyor gibi görünse de halen hakim olan eğilim çocukların evlenene kadar aileleri ile yaşamaları (ancak aileden yardım almaya devam etmesi), hatta evlilikten sonra dahi ailelerine yakın yerlerde yaşamaları yönündedir. Bekâr yetişkinlerin ailelerinden ayrı yaşamaya hoş karşılanmamakla birlikte son on sene içerisinde büyük kentlerde bu durumun giderek yaygınlaştığı gözlenmektedir.

Boşanma sonrasında, çocuk olsun olmasın erkek de kadın da ailelerinin yanına dönerler ve bu durum yeniden evlenene kadar devam eder. Bunun arkasındaki temel amaç, boşanmış çocukların maddi ve duygusal açıdan desteklenmesi olarak ifade edilmektedir. Ancak, son dönemde erkeklerin, ekonomik durumları elverişli ise ve babası sağ olması halinde yalnız yaşamaya devam ettiği görülmektedir. İran toplumunda boşanma yaygınlaştıkça İran sineması da boşanma temasına eğilmeye başlamıştır. Bunlardan 2011 yapımı “A Separation-Bir Ayrılık” filmi Oscar kazanmıştır.

Yaşlıların bakımının ise esas olarak aile tarafından yapılması gerekir. Yaşlılara yabancı bir kişinin bakması mümkün olmakla birlikte bu en az tercih edilen seçenektir. İran toplumunda ailenin yaşlılarına bakması bir yük değil, tersine talep edilen bir faaliyet olarak değerlendirilir. Bu konuda güncel bir durumu da aktaralım: Ülke dışında çok sayıda İranlının yaşıyor olması bu geleneği biraz daha ilginç bir şekle sokmuştur. Şöyle ki, ailenin gençleri farklı ülkelerde yaşıyor olsa bile yaşlıların sağlık durumu müsait bulunduğu sürece kendi aralarında yaptıkları bir takvime göre yılın belli aylarını çocuklarının o ülkelerdeki evinde geçirmelerine dair çok sayıda örneğe rastlanmaktadır. Örneğin, yaşlı bir İranlı 4 ay ABD’deki, 4 ay Avusturya’daki, 4 ay ise İran’daki çocuğunun yanında kalmaktadır. İranlılar bu durumu uzun vadeli bir tatil gibi algılamaktadır.

2.5.7 Hums ve zekât

Teorik olarak Müslümanlar başlıca iki vergi ödemek zorundadır. Bunlar hums ve zekâttır. Hums, günlük harcamalar çıkarıldıktan sonra toplam gelirin beşte biridir. Zekât ise sadece bazı gelirlerden alınır. Humsun, imamın payı denen yarısı genellikle camilerce alınır ve dinsel hiyerarşinin ileri gelenleri tarafından bir merkezde toplanır. Bu meblağ ruhban sınıfının maddi gereksinimlerini karşılama amacı için kullanılır. Müslüman bunun dışında bir din adamına veya seçtiği dindar bir kişiye parasını verebilir ya da hayır amaçlarına yönelik olarak kendisi kullanabilir.

Pratikte ise İran’da dini mekânlar ve din adamları için çok geniş bütçeler ayrıldığından, hums vergisinin uygulama alanı oldukça daralmıştır.

2.5.8 Okuma alışkanlığı

Her ne kadar günümüzün tüm dünyayı saran cep telefonu bağımlılığı İran’da da fazlasıyla ve rahatsız edici boyutlarda geçerli olsa da okuma alışkanlığı da hala önemini korumaktadır. Ülkede basılı eser ve periyodik yayın sayısı oldukça fazladır. Bir istatistiğe göre yıllık basılan eser sayısı 100 bin civarındadır. Ancak, cep telefonu bağımlılığının yanısıra kâğıt kaynaklarının sınırlı olması bu konudaki önemli engellerdendir. Kâğıt ve baskı malzemesi sıkıntıları dijital okuyuculuğun gelişmesini sağlamaktadır. Nitekim, kitapların tirajlarının genelde binin altında kalması bu sorunların bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.

Büyük şehirlerin birçok yerinde kütüphaneler ve kitapçılar yaygındır. Kütüphanelerin ve kitapçıların yanısıra günlük hayatın geçtiği sıradan mekânlarda, kafelerde, metroda, parklarda ve hatta trafikte araba içinde kitap okuyan insanlar görebilirsiniz. Kitap fiyatları Türkiye’den daha ucuzdur. Ayrıca, telif hakkı sorunları nedeniyle birçok yayınevinin İran’daki muadilleri ile işbirliği yapmadığı, aralarında Türkçe kitapların da bulunduğu birçok eserin telif hakkı ödenmeksizin Farsça’ya çevrilerek basıldığı bilinmektedir.

2.5.9 Ölüm sonrası ritüeller

İranlılar genel olarak ölümlerine sahip çıkan bir toplumdur. Bu bazen, “İran’da yaşarken kimse yüzünüze bakmaz ama ölünce kıymete binersiniz.” gibi mizahi yaklaşımlara konu edilebilmektedir.

Çok sayıda kültürü barındıran geniş bir coğrafyada bulunan İran’da ölüm sonrası ritüeller bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. Bu nedenle, örneğin ülkedeki tüm mezarlar aynı şekilde değildir. Türk kökenlilerin yaşadığı Zencan bölgesinde bizdekine benzer şekilde mezar taşları ve defin gelenekleri görülürken, İran’ın güneydoğusundaki Sistan-Belucistan’da farklı şekilde defin işlemleri yapıldığı belirtilmektedir. Fars medeniyetinin tarihteki kalbi olan Şiraz’da ise mezarlıkların hayvanlarla kaplı olması gibi adetler bulunmaktadır. Gene de bu bölümde Tahran başta olmak üzere ağırlıklı olarak geçerli olan bazı detaylara değineceğiz.

Mezarlıkların düzeninin genel olarak bizdekilerden daha iyi olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle büyük şehirlerde, ölümlerin otomatik makinelerle yıkandığı geniş ve modern alanları olan İran’da mezarlar bizdeki gibi mezar taşı içermemekte ve yerden 10-15 cm yükseklikte üzerinde yazılar bulunan bir lahit şeklinde yapılmaktadır. Son 20-30 yılda kişinin resimlerinin eklendiği mezar taşları da yapılmaya başlanmıştır.

İran’da türbeler çok yaygındır. Türbelere gittiğinizde alışmanızın oldukça zor olduğu bir özellik, türbe girişinde mezarların üzerinden geçebiliyor olmanızdır. Ölenler, “Benim cesedimi şu türbenin önüne gömün. O türbeye gidenler, benim cesedimin üzerinden yürüyerek gidebilir.” diye vasiyet bırakabilmektedir. Ancak, refleks olarak mezara basmamak için atlamaya çalışsanız da çok sayıda mezarın üzerinde olduğunuz için ister istemez alışılıyorsunuz.

Mezar ziyareti yapıldığında mezar önce normal suyla yıkanmakta, fırçayla üzerindeki kuş pislikleri veya çamurlar temizlenmekte, sonrasında gül soyu dökülmektedir. İran’da mezarlıklar kat kat yapılabilmekte olup, 5-6 katlı mezarların olduğu belirtilmektedir. Bunun nedeni olarak ise mezar fiyatlarının pahalılığı gösterilmektedir. Bazı mezarlıklar oda şeklinde veya üzerinde çardaklar olabilmektedir.

Mezar ziyaretleri İranlılar arasında çok yaygındır. Haftasonları veya arife günleri mezarlıklara ailece ziyaret gerçekleştirilmektedir. Mezarlık ziyaretleri büyük bir sosyalleşme alanı olarak da görülmekte, hatta mezarların üzerinde piknik yapanlara bile rastlanabilmektedir.

Sürekli yas çağrısının yapıldığı ve şehadet kültürünün yaygın olduğu İran’da şehitler “lale” figürü ile temsil edilmektedir. Direniş vurgusu her yerde olduğu gibi mezarlıklarda da dikkat çekmektedir. Mezarlığın dört bir köşesinde tank, helikopter ve uçak gördüğünüzde şaşırmayınız.

İran’da idam edilenler lanetlenmiş kabul edildiği için mezarlarının üstlerine ağaç dikilmesi yasaktır. Cenazelerde insanlar siyah giyinir. Ağıt yakıcılar mikrofonlar eşliğinde uzun uzun ağıt yakarlar. “Nezri” denilen yeme-içmelik adak dağıtılır. Oda şeklinde, aile için kullanılan, birisinin içine 10 kadar kişinin cenazesinin defnedilebildiği mezarlar da vardır. Bu küçük alanların fiyatı büyük şehirlerde çok yüksek seviyelere çıkabilmektedir. Örneğin, Tahran’ın Beheşt-e Zehra mezarlığında oda mezarların 6-10 milyon dolar arasında değişen fiyatlarla satıldığı söylenmektedir.

İranlıların ölümün kırkıncı gününde düzenlediği bir yas töreni daha vardır. Bu tören daha çok cami altlarında bulunan konferans salonları gibi alanlarda gerçekleştirilmektedir. Aile yakınları yine “nezri” denilen yaş pasta-meyve suyu gibi adaklar dağıtmaktadır. Bu süre boyunca sakal kesmemek de yaygın bir adettir.

İranlılara taziye dilemek istediğinizde “Tesliyet migem” veya “Ruheş Şad Baş” diyebilirsiniz.

2.6 Bazı özel günlerin tarihi anlamı

İran’daki İslâm öncesi geleneklerden üçü “haft seen (7S) sofrası”, “Çarşambe suri” ve “seezdah bedar”dır. Bunların üçü de yeni yıl ve Nevruz ile ilgilidir.

2.6.1 Haft seen sofrası (7S sofrası)

Önce haft seen sofrasından bahsedelim. Yedi eski İran'da kutsallık atfedilen üç rakamdan birisidir (diğerleri 3 ve 12'dir). Nevruzda evlerde, mağazalarda, AVM girişlerinde kurulan bu sofrada "7S" dışında Kutsal Kitap, lamba, boyanmış yumurtalar, nar, su, mum, balık, ayna vs. de bulunmaktadır. 7S'nin sembolize ettikleri ise 1) Sabze (yeşillik) bahardaki canlanma; 2) Sir (sarımsak) bitkisel şifa; 3) Somaq (sumak) güneşin doğuşu; 4) Serke (sirke) yaşlanma ve sabır; 5) Seeb (elma) güzellik, aşk ve doğurganlık; 6) Samanu (buğdaydan bir tür tatlı) zenginlik ve bereket; 7) Senjed (iğde) sevgidir. Buna ilave olarak, bu dönemde

mahallelerdeki manavlarda ya da seyyar satıcıların tezgâhlarında beta, japon balığı gibi akvaryum balıklarının satıldığını görürsünüz. Zira, 7S sofrasının bir unsuru da bu balıklardır. Din adamları, bu balıkların her sene değişen yeni yıla girme saatinde kibleye baktığını söylemektedir. Halk arasında ise bu durum, yeni yıla girme anında balığın Dünya'nın Güneş'e göre olan konumuna bağlı olarak birkaç saniye kadar hareketsiz kaldığı şeklinde yorumlanmaktadır.

2.6.2 Çarşambe suri

"Çarşambe suri", yani yılın son Çarşambasının gecesi ise İran'da ateş ve havai fişekler eşliğinde kutlanmaktadır. Soğuk, karanlık ve kıtlığın yerini aydınlığa ve bahara bıraktığı anı sembolize etmektedir. Aslında gecenin temelinde gene eski bir İran geleneği vardır. Çok eskilerde İran'da ateşin ayrı bir yeri vardır ve son Çarşamba'da ateş yakılarak üzerinden atıldığı bilinmektedir (ateş Zerdüşt inancında İyilik Tanrısı Ahuramazda'nın simgesi olup, kutsal ateş Zerdüştlerin kiblesidir ve Hristiyanlıktaki Haç simgesi gibi görülmektedir). Üzerinden atlamak ateşten geçmeyi sembolize etmektedir. Ateşten geçmenin bir yandan kutsama amacıyla yapıldığı, diğer taraftan İslâmiyet öncesinde hatta bazı efsanelerde bir kişinin doğru söylediğini ispatlamak için ateşten geçtiği ve ateşin ona zarar vermemesinin sözünün veya ileri sürdüğü iddianın doğruluğunun kanıtı olduğu belirtilmektedir. Örneğin, Şahname'deki Siyaveş karakterinde bu rivayet görülür. Hikâyeye göre, Padişah'ın eşi Sudabe Padişah'ın eski eşinden olan oğlu Siyaveş'e aşık olur, ona yaklaşmak ister ama Siyaveş bundan kaçınır. Bunun üzerine sinirlenen Sudabe Padişah'a gidip Siyaveş'in ona tecavüz ettiğini iddia eder. Siyaveş durumu anlatır. Padişah eşi ile çocuğu arasında kalınca büyük bir ateş kurar ve Siyaveş ateşten geçmekle kendi doğruluğunu ispatlar. Bu hikâyeye Şahname minyatürlerinde de her zaman yer alan bir temadır ve birçok ressam tarafından çizilmiştir.

2.6.3 Seezdah bedar

Son olarak, yeni yılın 13. günü İranlıların günlerini su kenarında piknik yaparak geçirdiği baharın 13. günüdür ve "seezdah bedar" ismiyle anılır. Bu günde İranlılar evde oturmayı sevmezler ve mümkün olduğunca dışarıda zaman geçirmeye çalışırlar. Zira, inanışa göre bugün evler kötü talihten temizlenmektedir. Bugünde şehir dışına çıkamayanların şehirdeki parkları kamp mekânına çevirdiğini, hatta yer kapma yarışının gecedan başladığını görebilirsiniz. Seezdah bedar gününün arkasındaki hikâyeye de ilginçtir. İslâmiyet öncesinde yeni yılın 13. günü Su ve Yağmur Tanrıçası Anahita'ya aittir. İnanca göre Dünya Nevruz Bayramı günü yaratılmıştır. Yaratılış 12 günde bitmiştir ve 13. gün Su Tanrıçası Anahita yeryüzüne yağmur yağdırmıştır. 12 rakamı Zerdüştlükte temel bir yere sahiptir. Zaman sürekli 12'li dönemlere bölünür. Gündüz ve gece 12'şer saattir. Yıl 12 aydır. Dünyanın yaratılışından ahir zamana kadar ise 12 bin yıl geçeceğine inanılır.

Seezdah bedar gününün bir özel geleneği de Nevruz sofrasında yer alan sebze, İyilik Tanrısı Ahuramazda'ya destek anlamında suya vermektir. İnsanlar yeşilliği korumuş, onu bereket olarak Nevruz sofrasına taşımış ve sonunda yeşillik doğaya dönsün diye onu sulara bahşetmiştir. Evlenmek isteyen kızların o sebze düğümlemesi ve uygun bir eş bulmak için dilek tutarak sebze suya atması da ilginç adetlerdendir.

3. MÜZAKERELER VE TOPLANTILAR

3.1 Görüşme saatlerine uyum ve profesyonellik

İran’da genel olarak bir dakiklik sorunu yaşandığı söylenemez. Devlet yetkilileri ile görüşmelerde bekletilmelere rastlanmakla birlikte iş görüşmeleri için karşılıklı belirlenen zamanlara genel itibarı ile riayet edilmektedir.

Bununla birlikte, özellikle Tahran’da bu konudaki en önemli sorun trafiktir. Görüşmeler öncesinde trafiğin olması gerekenden daha fazla dikkate alınmasında fayda bulunmaktadır.

Diğer taraftan, köklü ve belli bir ölçeğin üzerinde iş yapan firmalar hem dünyaya açık hem de organize çalışmaktadırlar. Bu firmalarla görüşmelerde karşı tarafın konuya kurumsal yaklaştığını, toplantıların yapıldığı mekânlardan protokole kadar birçok konuda profesyonel davranıldığını ve lisan bilgisi, giyim, genel davranış biçimi olarak üst düzey bir profil sergilendiğini gözlemlersiniz.

Bu arada, firmaların e-posta adreslerinin yahoo, hotmail, gmail gibi uzantılarının olması sizi şaşırtmasın. İran’da kurumsal e-posta adresi edinme alışkanlığı henüz ülkemizdeki düzeyde olmadığı için birçok büyük firma ya da resmi kurum yetkilisinin hala bu uzantılarda e-posta adresi kullanmaya devam ettiği bilinmektedir. Bunun önemli nedenlerinden bir diğer ise ülkenin dışı kapalı yapısından dolayı “ir” uzantılı resmi adreslerden ülke dışına gönderilen mesajların yerine ulaşmasında sorunlar yaşanmasıdır.

3.2 Görüşme lisanı

İran’da hemen herkesin birkaç kelime de olsa Türkçe konuşmaya hevesli olduğunu, Türk kökenli çok sayıda kişinin konuştuklarınızı anladığını ve sizle rahat iletişime geçtiğini görebilirsiniz. Fars kökenli olup Türkçe öğrenmiş İranlıların Türkçeyi çok daha anlaşılır ve akıcı konuşabildiği gözlenmektedir. Bu arada, hayatı boyunca Türkiye’ye gitmediği halde Türkçe’yi televizyon dizilerimizden gayet iyi düzeyde öğrenmiş çok sayıda İranlı bulunmaktadır. Türkçe, sokakta en işe yarayan yabancı lisan olup, günlük yaşantıda İngilizce ile zorluklar çekilmektedir. Ancak, firmalarda ve devletin yabancılarla iş yapılan birimlerinde oldukça iyi düzeyde İngilizce bilen personel bulunmaktadır.

İş planlaması yapılırken lisan konusunda iki hususun dikkate alınması önem taşımaktadır. Öncelikle, tercüman kullanılacak ise söz konusu kişinin işinde iyi ve güvenilir olması hususuna dikkat edilmesi gereklidir. İran’da, özellikle fuarlarda, Türk kökenli olduğu için Türkçe’yi çok iyi bildiğini iddia edenlerin ya da Türkçe öğreten okullarda öğrenci olanların da tercümanlık hizmeti verdiği, bu hizmeti verirken fiyatlarını oldukça düşük düzeyde tuttukları, ancak verilen hizmetin firmaların beklentilerini karşılamaktan uzak kaldığı sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bu itibarla, tercüman seçiminde titizlik gösterilmesi önemlidir.

İkinci olarak, işadamlarımızda, karşılarında Türkçe konuşan bir İranlı işadamı olduğunda genel bir güven eğilimi olduğu gözlemlenmektedir. Türkçe konuşabiliyor olmanın ilave bir güven doğurmaması gerektiği hususunun altını çizelim.

3.3 Toplantılardaki tavırlar, toplantı mekânları ve ikram

İran’da devlet yetkililerinin özel sektörle doğrudan görüşmeyi değil, karşılarında Büyükelçilik’ten ya da ilgili ülkenin resmi kurumlarından yetkililerin olmasını tercih ettiklerini belirtmeliyiz. Ancak, üst düzeyden ilgi gören, büyük ve somut projelerin söz konusu olduğu durumlarda bu prensibin dışına çıkıldığı bilinmektedir.

İranlılar toplantı ya da yemek organizasyonlarında bazı protokol detaylarına dikkat ederler. Konuya doğrudan girmek yerine bir açılış yapmak, o gün ya da dönemin bir özelliği (Ramazan, Nevruz vs.) veya görüşülen kişinin özel bir durumu (o göreve yeni getirilmiş olması vs.) varsa tebrik etmek hoş karşılanmaktadır.

Toplantılar öncesinde kendinizi tanıtmamız ve kartvizit değişimi yapmanız İranlıların dikkat ettiği hususlardandır. Devlet yetkilileri ile görüştüğümüzde, muhtemelen ilgili kişinin makamında oturduğunu, misafirlerini masasının önündeki U şeklindeki masada ağırladığını, çay ya da nescafe ikram edildiğini, masada hurma, yerel şekerleme türleri ya da çikolata ürünleri olduğunu, bazen bir meyve tabağı da yer aldığını görebilirsiniz. İran’da söz konusu meyve ikramına salatalığın da dahil edildiğini gördüğümüzde şaşırmayınız. Salatalık da meyve ikramından sayılır.

Toplantı mekânları ile ilgili söz açılmışken, İran'da rastladığımız ilginç bir detayı belirtmek isteriz. Bazı toplantı odalarında masa etrafındaki sandalyelerin üzerindeki naylonların hala durduğunu görürseniz bilin ki bu bir ihmâl değildir. Bu durum o takımın hala yeni olduğu anlamına da gelmeyebilir. İran'da yeni alınan bazı eşyaların üzerindeki ambalaj ya da etiketin uzun süre çıkartılmaması gibi bir alışkanlık mevcuttur. Hatta trafiğe çıktığınızda çevrenize biraz dikkatli bakarsanız bu duruma, toplantı takımlarından çok daha fazla olmak üzere otomobil koltuklarındaki naylonların, arabanın yeni olmaktan çıkacağı kadar uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen çıkartılmaması şeklinde de rastlayabilirsiniz.

İran'da sabrın önemi kendini toplantılarda da gösterir. İranlılar uzun ve detaylı konuşarak anlatmayı severler. Sözlerini kesmeden, not alarak onları dinlemeniz daha uygun olacaktır. Söz sırası size geldiğinde de aynı sabrı İranlılardan görürsünüz. Sizi sabırla dinler, notlarını alır ve söz sırası kendilerine geldiğinde tek tek görüşlerini belirtirler.

İranlılar genelde kendi kariyerlerinden, eğitimlerinden, tecrübelerinden konuşmayı severler. Bu konudaki görüşlerinizi, yorumlarınızı almaktan da memnun olurlar. Ayrıca, karşılarındaki kişinin eğitimi, kariyeri, yaşam tarzı, inançları gibi konularda da bilgi sahibi olmaya heveslidirler. Bu yönde sorulara hazırlıklı olun. Hatta iş dışında yer alan konuların uzadığını da görebilirsiniz. Bu durumda İranlı muhatabınızın konuyu yeniden işle ilgili detaylara getirmesini bekleyebilirsiniz.

İş dışında konuşulabilecek konular İran tarihi, kültürü, sanatı olabilir. İran'da derin bir tarih, sanat ve kültür bilinci vardır. Ülkenin zengin geçmişi bu konuda İranlıların hem bilgili hem gururlu olmasını beraberinde getirmektedir. Bu itibarla, İran'a gitmeden bu alanlarda bilgi edinilmesi faydalı olacaktır. İranlılar başta bölge ülkeleri olmak üzere dış gelişmeleri yakından takip ederler. Futbolla ilgilidirler. Türkiye de dahil olmak üzere birçok Batı ülkesinin liglerini takip ederler.

Buna karşılık din, siyaset, rejim gibi konulara mümkün olduğunca girmemek, bu konularda ifade edilecek sözleri dikkatli seçmek önem taşımaktadır. İran'ın dini esaslara dayalı 40 senelik kapalı bir rejimle yönetildiğini ve çok sayıda insanın bu rejimden başka bir alternatif görmediğini akılda tutmak bu konularda muhtemel yanlış anlaşılmaların önüne geçmek bakımından faydalı olacaktır.

Son olarak, İranlıların en beklenmeyen anlarda, devlet büyüklerinin vs. önünde bile bacak bacak üstüne attıkları görülebilmektedir. Nitekim, bizdekinin aksine, İran kültüründe büyüğünün karşısında bacak bacak üstüne atmak uygunsuz sayılmamaktadır. Gene de resmi görüşmelerde buna dikkat edilmesinde fayda vardır.

3.4 İranlılar ile müzakere

İranlılar iyi ve deneyimli müzakereciler olup, hatta müzakere sürecinden özellikle keyif almaktadırlar.

İşle ilgili konular hakkında bilgi aktarılırken net ve somut açıklamalar yapmak önemlidir. Bir teklifin yapılmasının ardından bu tekliften karşı tarafın faydasının ne olacağını da açıkça vurgulamak önemlidir. Kazancın sadece maddi değil, güç, saygı, itibar gibi yönlerini de vurgulayabiliyor iseniz kendinizi ifadede avantaj sağlayabilirsiniz.

Ayrıca, ilişkilerin kişisel yakınlık kurularak sürdürülmesi pozisyonunuzun kabul edilmesinde olumlu rol oynayabilir. Zira, İran'da günlük hayatta her konuda olduğu gibi iş ilişkilerinde de “kişisel ilişkiler” önemlidir. Kritik yerlerde yakın muhataplarınızın bulunması sorunların çözülmesinde, sürelerin kısaltılmasında önemli rol oynar. Bu birçok İranlı için normal sayıldığı için bu ilişkilerin kullanılmasında tuhaflık görülmediğini gözlemleyebilirsiniz. Elbette ki, benzer şekilde siz de İranlıların bu tip talepleri ile karşılaşabilirsiniz. Bu nedenle İranlılar ile ilişkilerde denge unsurunu gözetmek çok önemlidir.

İranlılar ile müzakere konusunda çok değerli şu prensibin daima akılda tutulması gerekir: “İran'da bir anlaşmanın müzakeresi anlaşma imzalandıktan sonra başlar.” Bu ironide büyük oranda gerçeklik payı bulunmaktadır. İranlılar ile bir anlaşmaya vardığınızda o konunun kapandığını düşünmeyin. Gelecekte bekletinin anlaşma doğrultusunda oluşturulmaması, hayal kırıklığı yaşanmaması bakımından önemlidir. İranlılar bir anlaşmaya vardıldıktan sonra onun uygulanmasına kendilerine göre şekil vermeye çalışmaktan kaçınmazlar.

Ülkede hakim misafirperverlik ve cömertlik havası sizi iş ilişkilerinde yanıltmasın. İranlılar cömert ve misafirperver insanlar olmakla birlikte, konu iş olduğunda aynı kişilerin masanın karşısına geçtiğini ve sıkı pazarlıkçı, zeki, inatçı, müzakereci ve zor uzlaşan bir karaktere büründüklerini görebilirsiniz. Bu yüzden müzakere etmek ve anlaşmaya varmak beklenenden çok daha uzun zaman alabilir. Sonuçta ticaret geçmişi oldukça eskilere dayanan bir kültür ile muhatap olduğunuzu akılda tutmakta yarar vardır.

Ayrıca, öncelikle güvenilirliğinizin test edileceğini unutmayın. Müzakere esnasında bir taraftan güvenilirlik düzeyiniz anlaşılmaya çalışılacak, diğer taraftan önünüze ilk gelen teklif muhtemelen oldukça aşırı uçta yer alacaktır. Müzakereye otururken önceden kendinize mümkün olduğunca net bir hedef koymuş olmanız önemlidir. Muhatabınıza saygınızdan dolayı ciddi taviz verdiğinizizi karşı tarafa hissettirmeniz ise taviz istenecek zaman geldiğinde faydalı olacaktır.

İranlılar ile müzakerede doğrusallığın her zaman geçerli olmadığını akılda tutmak gerekmektedir. Şöyle ki, bazen muhataplarınız sizin rasyonel bir değerlendirme ile varılacak sonuçlar olarak gördüğünüz noktadan uzak bir pozisyonda bulunabilirler. Müzakereler esnasında sert, tavizsiz ve hatta masadan kalkmaya niyetli bir tavır sergilenmesi her zaman beklenen olumlu sonucu vermeyebileceği için bu tip köşeli hareketlerin zamanlamasından emin olmak gerekir.

Öte yandan, fiyat, teslim tarihi, kalite gibi konularda samimi olmak, bu tip araçları baskı unsuru ya da tehdit gibi kullanmaktan kaçınmak, karşı tarafta sempati yaratmak bakımından önem arz etmektedir. Bu hususlarda yapılacak baskılar ters tepme olasılığını getirmektedir.

Özellikle resmi müzakerelerde unutulmaması gereken önemli bir diğer husus da İranlılar için siyasetin çok önemli olduğudur. Siyasi ilişkilerin daha az sorunlu olduğu dönemlerde diğer konularda da mesafe alınabildiği (ya da tersi) gözlemlenmektedir. Bu noktada, bazen ekonomik bir konuda İran tarafının yaklaşımının kendileri açısından irrasyonel bir nitelik taşıdığına dahi şahit olabilirsiniz.

Bilhassa resmi müzakerelerde dikkate alınması gereken bir başka detay da İran'ın içinde bulunduğu uluslararası izolasyon durumudur. Bu durum İranlılara bir nevi “kolay restleşme” alanı açabilmektedir. Zira, son 40 senede uluslararası kurum, kural ve standartlarla kendini bağlı hissetmemiş bir geleneğin temsilcileri ile müzakere yapıldığı gerçeğini göz ardı etmemek uygun olacaktır. Bu nedenle, izolasyon altında yaşama pratiği yüksek bir anlayış ile karşı karşıya olduğunu akılda tutmak faydalı olacaktır. Bu noktada bir benzetme yapalım. Eğer ticaret müzakeresi yapan iki tarafı minderde iki güreşçi olarak kabul edersek siz grekoromen güreşirken karşı tarafın serbest güreştiğini varsaymak yanlış olmaz.

Zaman algısı İranlılarda farklı olduğu için müzakerelerde zamanın sizin için önemli olduğu izlenimini yaratmamaya özen göstermelisiniz. Bu durumun müzakerede aleyhinizde kullanılması mümkün olabilecektir.

Diğer taraftan, İranlılar söylemek istedikleri asıl konuya gelmek için söze başta alakasız gibi görünen detaylar, örnekler, anekdotlar ile başlar ve tüm bu parçaları varmak istedikleri noktada birleştirirler. Bu nedenle, bu tümevarımsal yöntemi takip ederken dikkatinizin dağılmasına izin vermemeli, dikkatli ve sabırlı olmalısınız.

İranlılar olumsuz cevabı net vermek yerine onu dolaştırarak size hissettirmeyi tercih eder. Gün boyunca “hayır” kelimesini duymayabilir ama günün sonunda ret edilme noktasına gelmiş olabilirsiniz. Tabiri yerinde ise “pamukla kafa kesmek” bu müzakere kültürü için söylenmiş dahi olabilir. Gerçekten de günlük hayatın detaylarında da İranlıların genelde doğrudan ret yerine dolaylı sözcükler, jest, mimik ya da davranışlarla reddetmeyi tercih ettiklerine sıkça rastlayabilirsiniz. Bunun izleri İran diplomasisinde de görülebilir.

Son olarak, bir konuda anlaşmaya vardıktan sonra o konunun takibinin nazik bir şekilde yapılması önemlidir. Zira, anlaşmaya varmanın o işin yapılacağı anlamına gelmediğini bilmek gerekir. Bu nedenle, sürprizlerle karşılaşmamak için alınan kararların uygulanmasının e-posta, telefon vs. yollarla takibi mutlaka yapılmalıdır.

4. TİCARET VE PİYASA

4.1 Sözleşmeler

İranlıların bir konuda anlaşırken, o anlaşmadan ne bekledikleri, anlaşmadan ne anladıkları, anlaşmayı nasıl uygulayacakları ve anlaşmanın koşulları dendiğinde ne kastettikleri her zaman tahmin edildiği gibi olmayabilir. Anlaşmanın müzakeresinde ya da anlaşmaya varıldıktan sonra sürprizlerle karşılaşma olasılığı az değildir.

Firmalarımızın ve işadamlarımızın yaşadıkları önemli sorunlardan bir tanesi iş yaptıkları ya da ortaklık kurdukları İranlılarla düştükleri hukuki ihtilaflardır. Söz konusu sorunlar genellikle sözleşmelerin hazırlık sürecinde fark edilmeyen eksiklik, yanlışlık ya da boşluklardan kaynaklanır. Bu nedenle, sözleşmelerin net ifadelerle yazılmaması, koşulların, hak ve yükümlülüklerin, tarihlerin, miktarların, teslim şeklinin ve zamanının, modalitelerin, anlaşmazlık durumunda başvurulacak yöntemler ve tahkim konusunun vs muğlak kalması risk içermektedir.

Ticari ilişkilerde gözlenen bir başka sorun, işadamlarımızın İranlılarla, genellikle İran ticaret mevzuatını gözönünde bulundurmadan, dayanaksız bir güvenle sözleşme yapmalarıdır. Hatta bazı durumlarda firmalarımızın sözleşme olmadan iş yaptığı dahi görülmektedir ki, bu da anılan firmalarımızın ciddi sorunlar yaşamalarına ve önemli zararlara sebep olmaktadır.

İran’da müzakere ve anlaşma yapılırken gelecekte bazı koşullarda meydana gelebilecek sapmaların karşı tarafta nasıl bir beklenti yaratacağını da öngörebilmek gerekir. Bu, taksit sürücüsünün kafasındaki “ücret” kavramından, anlaşma yapmak üzere masaya oturan işadamların beklentilerine kadar ticaret hayatının tüm safhalarında dikkate alınması gereken bir husustur.

Bu itibarla, İran’da iş yaparken muhakkak güvenilir bir danışman/avukat ile birlikte hareket edilmesi, sözleşmelerin mümkün olduğu kadar net, detaylı ve tarafların hak ve yükümlülüklerinin sınırlarının somut olarak çizildiği şekilde hazırlanması, ihtilaf halinde başvurulacak yolların hakların korunmasına imkân verecek çeşitlilik ve güçte olmasının sağlanması (TOBB ve Tahran Ticaret Odası’nın da arabuluculuk rolü üstlendiği unutulmadan) önem arz etmektedir.

4.2 Kafa karıştıran para birimi ve döviz piyasası

İran’ın para birimi resmi olarak İran Riyali (IRR) olarak geçse de halk arasında Tümen kullanılmaktadır. Aslında Kacar dönemine kadar resmi para birimi Tümen idi. Bir Tümen 10 IRR’ye eşittir. Fiyat etiketleri IRR olarak geçmekte ama Tümen olarak ifade edilmektedir. Banknotların üzerinde de IRR görürsünüz. Örneğin banknotta 500 bin IRR yazmaktadır ve bu da 50 bin Tümen etmektedir. Riyal, Şah döneminden kaldığı için kaldırılması gündemdedir ve 3 Mayıs 2020’de İran para birimi Tümen’den dört sıfır atılmasına yönelik yasa tasarısı Meclis’te kabul edilmiştir. Buna göre, 1 Tümen 10 bin Riyal’e ve 100 Kırana denk gelecektir. Merkez Bankası üç yıllık geçiş dönemini başlatmaya yönelik düzenlemeleri yapacaktır.

Ülkede kredi kartı kullanılmamakta ama debit kartlar oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu konuda bankaların altyapısının iyi durumda olması, karttan karta ödeme veya internette ödeme gibi seçenekleri de kullanışlı hale getirmektedir.

İran banknotları 1 milyon, 500 bin, 100 bin, 50 bin, 20 bin, 100, 50 ve 10 IRR olmak üzere sekiz adettir. Madeni paralar ise 250, 1000, 2000 ve 5000 IRR olmak üzere dört tanedir.

Burada bir detay olarak, 1 milyon ve 500 bin IRR'lik birimlerin banknot değil çek olarak tedavülde yer aldığını, ancak piyasada banknot gibi serbestçe dolaşımda olduğunu ve işlem gördüğünü ayrıca belirtmeliyiz.

Bu paralar büyükten küçüğe ön ve arka yüzleri ile aşağıdaki gibidir.

En yüksek miktarı temsil eden 1 milyon Riyal'dir (100 bin Tümen). Banknotun ön yüzünde Persepolis'teki Tachara Sarayı bulunur.

En çok kullanılanlardan bir tanesi 500 bin Riyal (50 bin Tümen) olan banknottur (çek). Bir yüzünde Mashhad'deki İmam Rıza Türbesi, diğer yüzünde ise aynı Türbenin içindeki Saghghakhaneh Kuyusu görülmektedir.

İran Merkez Bankası 500 bin Riyal'lik (50 bin Tümen) banknotu 2019 yılında (çek) yenilemiştir. Banknotun yenisinde ön yüzde yine Mashhad'daki İmam Rıza Türbesi, arka yüzde ise eski banknottan farklı olarak Demavend Dağı görülmektedir.

100 bin Riyal (onbin Tümen) geniş olarak kullanımda olan bir diğer banknottur. Ön yüzünde Humeyni portresi varken, arka yüzde Şiraz'da bulunan Sadi Türbesi'ni ve Sadi'nin "İnsanlar bir öz ve ruhtan yaratıldıkları bütünü mensuplarıdır" şeklindeki anlamlı sözlerini görebilirsiniz.

50 bin Riyal (5 bin Tümen). Ön yüzünde Humeyni portresi varken, arka yüzde ise Tahran Üniversitesi'nin resmi ve Ferdovsi'nin İngilizce-Farsça dillerinde bir sözü vardır. Burada, "Bilgili insan bilge insandır. Bilgi yaşlı kalpleri gençleştirir." denilmektedir.

20 bin Riyal'in (2 bin Tümen) arka yüzünde İran'ın güneyine doğru inerken gördüğümüz Aber Khun şehrindeki Aghazade Konağı bulunmaktadır. Ön yüzde ise Humeyni portresi vardır.

5 bin Riyal (500 Tümen) ufak bir banknottur ve üç farklı baskısı vardır. Üçünde de en üstte görülen klasik Humeyni portreli ön yüz vardır. İkinci sıradaki arka yüz 8. yy'a ait topraktan çömlek, üçüncü sırada çiçek ve kuş ile son sırada İran'ın "Omid" uydusu resmedilmiştir.

2 bin Riyal (200 Tümen) küçük banknotlardan birisidir. Banknotun ön yüzünde Humeyni portresi arka yüzünde ise Kâbe deseni yer almaktadır.

En küçük İran banknotu bin Riyal'dir (100 Tümen).Ön yüzünde Humeyni portresine ilaveten İsfahan'daki Cuma Camii'ni, arka yüzünde ise Kudüs'teki Mescid-i Aksa'yı görebilirsiniz.

Aşağıda ise sırası ile 250, 100, 250 ve 500 Riyal (5, 10, 25 ve 50 Tümen) olan İran madeni paraları görülmektedir.

İran'da son dönemlerde Amerikan ambargosu sebebiyle döviz kurunun ve enflasyonun artması Riyal'den kaçışı ve dövize olan talebi artırmıştır. Zaman içerisinde döviz piyasasında tek kur sistemine geçilmesi amaçlanıyor olsa da, ekonomide bugün itibarı ile çoklu kur sistemi uygulanmaktadır. Resmi kur ve serbest piyasa kurunun yanında ekonominin ambargo baskısı altında olduğu dönemlerde dış ticareti kontrol amaçlı başka kurlar da uygulamaya konmaktadır. Bu arada, TL'nin de İran'da döviz büfelerinde (sarraflar) işlem gören yabancı para birimlerinden birisi olduğunu da ekleyelim.

Türkiye'deki Cumhuriyet Altını benzeri ekonomik tasarruf aracı İran'da da "Sekke-e-Imami" (İmam Altını) adı altında mevcuttur. Üzerinde İmam Humeyni'nin resmedildiği bu altın düğünlere, günlere konu olmakta, yeni evlenenlere hediye edilmektedir. İmam Altını'nı tam, yarım, çeyrek olarak alabilirsiniz.

4.3 Ticarete ödeme yöntemleri

İran’da döviz kurlarının aşırı istikrarsız olduğu dönemlerde ticarete ödemeler nakit yapılmaktadır. Nakit ödeme dışında, İran kanunlarına uygun olarak ödemenin güven altına alınmasını teminen ticarete kullanılan ödeme yöntemlerini dört ana başlıkta toplayabiliriz. Bu seçenekler sözleşme yapılırken en çok kullanılan araçlar olarak dikkat çekmektedir.

Teminat mektubu: İran Merkez Bankası (ABD yaptırımlarından dolayı) teminat mektubunun döviz ile düzenlenmesine müsaade etmemektedir. Teminat mektupları bankalarca sadece IRR olarak düzenlenebilir. Yabancılar teminat mektubunu şahsi olarak alamazlar. Yabancılar adına bir şirket, şube gibi tüzel kişilik olmaları halinde teminat mektubu Riyal olarak düzenlenebilmektedir. İran ile iş yapmakta olan firmalarımız, tercih edilmesi gereken teminat mektubunun, Gayrikabili Rücu ve Kesin teminat mektubu olduğunu, ancak, bir ihtilaf durumunda teminat mektubunu bozdurmak istediğinizde teminatı veren tarafın mahkemeye başvurarak ve teminat mektubu tutarını mahkemeye yatırarak bu teminat mektubunu bozdurmanızı engelleyebileceğini ifade etmektedir.

Gayrimenkul ipoteği: Birçok firmamızın İran ile güvene dayalı açık hesap şeklinde çalıştığı bilinmektedir. Bu kapsamda İran’daki dağıtıcısına ya da bayiine açık hesap mal gönderen firmaların alacaklarını teminat altına almalarına imkân veren bir yol gayrimenkul ipoteğidir. Ancak, bu yolun yabancı firmalara kapalı olduğu, İran’da kurulmuş yabancı sermayeli firmalar için ise mümkün olduğu belirtilmektedir. Bu belge noterde döviz cinsinden de düzenlenebilmektedir. Gerek tapu kayıtlarında karşılaşılan sorunlar gerek satışlarının kolaylık derecesi dikkate alınarak gayrimenkul ipoteğinin genelde şehirdeki varlıklar üzerinden alınması, şehir dışında yer alan bağ, bahçe gibi varlıkların bu belgeye konu yapılmaması tercih edilmektedir. Ayrıca, firmalarımızla görüşme yapan İranlı firmaların genelde bu seçenekten bahsetmediği ya da böyle bir imkân olmadığına dair bilgi verdiği öğrenilmekle birlikte bu seçenek halen ticari hayatta uygulanmaktadır. Konu ile ilgili olarak, gayrimenkullerin üzerindeki ipotek ve diğer kısıtlamalar ile piyasa değerinin iyice araştırılması, ortaya çıkabilecek bir anlaşmazlık halinde teminat tutarının riski karşılamaması durumuna düşmemek için önemli olduğu hatırlatılmaktadır. Öte yandan, kişinin yaşadığı gayrimenkule ipotek yaptırılrsa bile borcun ödenmemesi durumunda ipoteğin bozdurulmasında sıkıntılar yaşandığı görülmektedir.

Çek: İran’da çekler şahıs ya da şirket adına kesilebilir. Danışmanlar, sözleşme yapılırken çek alınıyor ise bunun şahıs çeki olmasını önermektedirler. Zira, firmalar kendi üzerlerine kayıtlı mal varlıklarını az gösterme ya da saklama yoluna gitmektedir. Bu nedenle, çek şirket tarafından imzalanmışsa da arkasına “karşılıksız çıkarsa ödeyeceğim” ibaresi ile şahıs imzasının da alınması güvenceyi artırmaktadır. Bu noktada firmalarımızın bir hatası, çekin arkasına şahsın sadece imzasını almak olmaktadır ki bu durumda o imza çekin ciro edildiği anlamına gelmekte, bu yüzden 15 gün içinde çeki bankaya götürmek gerekmektedir. Firmalarımız bu konuda bilgi sahibi olmadığından genelde söz konusu çeki aylarca bekletmekte ve çekin dava takibi sadece çek sahibine yapılmakta, ciro eden sorumlu olmamaktadır. Takip bir kişiye yapıldığı için alacak tehlikeye düşmektedir.

Çekler eskiden hamiline yazılabiliyor iken bugün sadece isme yazılabilmektedir. Çeklerin döviz cinsinden yazılması eskiden mümkün olabiliyor iken bugün IRR olarak yazılabilmektedir.

Çekle ödemede ihtilaf olması halinde üç tür takip yapılabilir. Bunlar, çekin gününde takip edilerek karşılıksız olması halinde cezai takip, vadesini geçirerek paraya çevrilmesi istendiğinde ama karşılıksız çıktığında hukuki takip ve icra takibidir. Bu yöntemlerden en çok karşılaşılanı hukuki takip sürecidir. Bu durumda alacak davası açılmaktadır ve sürecin sonunda borçlunun mal varlığı olmadığı durumlarda karşı tarafın ödeme yapılana kadar hapis cezası alması da söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle, şahsi çeklerin daha fazla güvence içerdiği belirtilmektedir. Avukatlar bu tür davalarda, karşı tarafın mal varlığından emin olunması halinde icra takibi yolunu tercih etmektedirler. Ancak, icra takibine gidildiğinde artık alacak davası açılmamaktadır. Bu sebeple, hukuki takibata başlanmadan evvel borçlu hakkında ayrıntılı bilgi toplanması alacağın tahsilini çabuklaştırabilecektir.

Çekler ile ilgili önemli bir başka detay da çeklerin 6 aya kadar resmi nitelik taşımasıdır. Bu süre içinde borçlunun mal varlığına haciz konabilmektedir. Çeklerin vadesi 6 ayı geçtiğinde resmi olmaktan çıktığından, borçlunun mal varlığına tedbir koydurabilmek için mahkemeye çekin belli yüzdesi kadar teminat yatırmak gerekmektedir. Bu teminatın tutarı hakimın takdirine bağlı olarak çekten çeke değişebilmektedir. (Not: Daha önce keşide ettiği çek karşılıksız çıkan bir firma, çekin bedelini ödeyene kadar bankalardan yeni çek alamamakta iken, Covid-19 salgını nedeniyle yaşanan ekonomik zorluklar neticesinde bu kural esnetilmiştir).

Firmalarımızın İran ile iş yaparken çek kabulünde, karşı tarafın güvenilirliğini sorgulaması çok önemlidir. Bu sorgulama, vatandaşlık numarası kullanılarak internet üzerinden yapılabilmektedir. Söz konusu sorgulamayı müşavirler, avukatlar da yapabilmektedir. Böylece karşı tarafın çek geçmişi, borç/alacak sicili, varsa ödenmemiş kredi taksitleri vs. konularda güncel durumu öğrenilebilmektedir.

Senet (Sefte): Çeke benzeyen bir ödeme yöntemidir. Aradaki fark, alacaklının seneti paraya çevirmek için bankaya gitmesine gerek yoktur. Bunun yerine, vade tarihinden itibaren 10 gün içinde Adliye'den borçluya ihtarname gönderilmesi gerekmektedir. Adliye seneti yazana ihtar çekmekte, senetin borçlusunun ihtarı takiben 15 gün içinde müracaatı, 1 ay içinde de ödemeyi yapması gerekmektedir. Senetlerde ihtarname bedeli olarak Adliye'ye %2 oranında bir ödeme yapılmaktadır. Eğer borçlu bu ihtara rağmen ödeme yapmazsa alacaklı mahkemeye dava açabilir. Bu durumda alacaklı ayrıca %3,5 mahkeme pul parası ödemek zorundadır. Bu durumda senet takip masrafı yüksek olduğu için ticaretle bir ödeme aracı olarak kullanılması pek tercih edilmemektedir. Senet, ticaretle uğraşanlardan ziyade öğrenciler, ev sahipleri gibi çek defterine sahip olmayan geniş bir kesim tarafından kullanılmaktadır.

Piyasada yaşanan tecrübeye göre, ödeme araçlarının güvenilirliği, en garantisinden başlamak üzere peşin ödeme, banka teminatı (İran'da şirketi var ise), gayrimenkul ipoteği, çek ve senet olarak sıralanmaktadır.

Müşavirlik firmaları girişimci ve yatırımcılarımıza, alacak tutarının döviz cinsinden belirlendiği ama ödemelerin IRR olarak yapılacağı durumlarda tüm ödeme araçları için geçerli olmak üzere ayrıca bir sözleşme ile olası kur farkını garanti altına almalarını önermektedirler.

Ayrıca, alacak davalarında ekstra sorunlar yaşanması olasılığı dışında ortalama 1-1,5 yıllık bir sürede sonuç alınabildiği bildirilmektedir.

4.4 Gümrük işlemleri

İran ile ticarete firmalarımızın genellikle fabrika kapısında teslim (ex-works) prensibini benimsediği, nakliye ve gümrük konusunda ithalatçının sorumlu olduğu bilinmektedir. Bunun en önemli nedenleri, sadece yetkili muameleciler tarafından yapılabilen İran'daki gümrük işlemlerinin tabi olduğu kural ve uygulamaların sıkça değişmesi, zaman zaman çelişkili uygulamalarla karşılaşılması vs. zorluklar olarak belirtilmektedir. Bu itibarla, genelde ihracatçı firmalarımızın gümrük kapısında öngörülmesi zor bir sorunla karşılaşma riskini İranlı ithalatçıya bıraktığı gözlenmektedir.

Firmalarımızın gümrük işlemleri aşamasında yaptıkları önemli hatalardan birisinin, İranlı ithalatçının “kart-e bazargani (ticaret kartı)” sahibi olmadığını öne sürerek malın başkasının adına yollanması talebi üzerine gümrük beyannamesinde başka bir isme yer vermesi olduğu belirtilmektedir. Zira, beyannamede gösterilen kişiler genellikle yaşlı, hasta, adresi belirsiz kişiler olup, bu durum herhangi bir ihtilaf halinde firmalarımızın İran'da muhatap bulamaması ile sonuçlanmaktadır. Bu itibarla, firmalarımıza verdiği malların listesini gerçek alıcıya “teslim aldım” ibaresi ile imzalatmaları tavsiye edilmektedir.

Gümrük beyannamelerinde yapılan ikinci bir hata ise ödeme şekli kısmında yapılmaktadır. Bu bölümün kontrol edilmesi önemlidir. Çünkü burada “peşin” ibaresi düşülmekte, bu durumda firmalar zor durumda kalabilmektedir.

4.5 Firma kuruluşu, işçi çalıştırma, vergi ve diğer yükümlülükler

İran'da iş yapmak için firma kuruluşunda en önemli aşama kurulacak olan birimin şube mi yoksa yeni bir firma mı olacağı hususunda verilecek karar olarak görülmektedir. İran mevzuatına göre şube kurulması şu üç durumda olabilmektedir:

- ✓ Yatırım yapmak,
- ✓ Bayileri ve distribütörleri koordine etmek,
- ✓ İran devlet kurumlarından birisi ile iş yapmak.

Bunlardan ilk iki tanesi ticari olmadığı için tabi oldukları vergi oranlarının düşük olduğu ifade edilmektedir.

Yabancı şirket ve bankaların, herhangi bir işlem (ticaret, alım-satım, mevduat toplama vs.) yapma hakları/faaliyetleri olmadan, sadece pazarlama ve ana şirketleri için ekonomik veri toplama amacıyla kurulmuş şube ve ajanslarının, ana şirketten bu amaç için aldıkları istihkak ve/veya nakitler vergiye tabi değildir. Bu nedenle, (örneğin) İran'daki bir distribütöre Türkiye'den ürün satan ve ürünlerini distribütör aracılığıyla pazara sunan, sadece distribütöre pazarlama ve satış faaliyetlerinde yol gösteren firmaların, vergi ödememek adına şube şeklinde faaliyet göstermesi tercih edilmektedir. Şubeler ticaret yapamazlar ve şube adına İran'da ticaret belgesi (kart-e bazargani) çıkartılamaz. Ancak, Vergi Dairesi şubenin ticaret yaptığını farz ederek satıştan komisyon bedeli üzerinden vergi almaktadır. Komisyon bedelleri yapılan işin ne olduğuna göre tayin edilmektedir. Bunun haricinde şube kurulması, şube gümrük işlemleri yapamadığı için ve vergilendirme konularında yaşanan sıkıntılar nedeniyle önerilmemektedir.

Yatırım yapacak veya ticari faaliyet gösterecek firmaların ise İran'da şirket açması önerilmektedir. İran'da yabancılar %100 hisse sahibi olabilmektedir. Uzmanlar, şirketlerin daha rahat çalışabilmesi için şirkete atanacak Genel Müdürün (yetkileri Yönetim Kurulu tarafından kısıtlanmak kaydıyla) İranlı olmasını tavsiye etmektedir. Ana firmanın Genel Müdürün Türk olmasını tercih etmesi halinde Genel Müdür için oturma ve çalışma izni alınması gerekmekte olup, şirket ile Genel Müdür arasında bir hizmet sözleşmesi yapılması tavsiye edilmektedir. Vergilendirme bu sözleşme üzerinden yapılmaktadır. Aksi takdirde Vergi Dairesi'nin kendi listesi üzerinden ağır bir vergi hesaplamasına gidilmektedir. Genel Müdürün İranlı olması halinde sözleşmeli personel olduğu için verginin daha düşük hesaplandığı, bu süreçlerin daha sorunsuz olduğu, sorunların daha hızlı çözüldüğü belirtilmektedir. Öte yandan, İran'da iş yapma pratiği eyalete göre değişebilmektedir. İranlı ortağın aynı zamanda Genel Müdür olduğu bazı hallerde Türk ortağın İranlı ortağa borcu olduğu gerekçesiyle İran'ı terk etmesine izin verilmediğine dair örnekler bulunmaktadır. Sorunun çözümü noktasında adli kurumlara başvurulduğunda, İran mahkemelerinin genel olarak bu konuda mağduriyet durumunu dikkate alarak karar verdiği belirtilmektedir.

İranlılar ile ortak kurulacak şirketlerin kurulumu esnasında imza yetkisinin Genel Müdür ile Yönetim Kurulu arasında denge gözetilecek şekilde belirlenmesi önemlidir. Şirket kuruluşlarında tip sözleşme yerine, Türk ortağın avukatının gözetiminde hazırlanacak, Türk ortağın haklarının güvence altına alınacağı ana sözleşmelerin daha güvenli olduğu, zira kuruluş sözleşmesinin firmanın tüm faaliyetlerini baştan sona etkilediği bildirilmiştir.

İran'da şirket kurarken yerel ortak alınması da bir seçenektir. Ortak seçilirken ve ortaklık kurulurken danışman ve avukatlarla birlikte hareket edilmesi, titiz davranılması, hukuki metinlerin herkesin hak ve yükümlülüklerinin net olarak belirlendiği detaylı bir şekilde hazırlanmasının hayati öneme sahip olduğu belirtilmektedir.

İran’da bu tip hukuki metinlerin yazılmasında genellikle net olmayan, yuvarlak ifadelerin kullanıldığı, detaya girilmediği ve bu nedenle birçok ihtilafta ortaya boşlukların çıktığı gözlenmektedir. Dolayısı ile sözleşmelerin detaylı ve net olması faaliyet esnasında bu hareket alanının daraltılması bakımından önemlidir.

Şirket kurulurken Vergi Dairesi’nden Kod-e Feragir adı altında bir numara alınır. Şirket, “anonim” ya da “limited” olabilir. Limited şirket en az iki ortakla (Yönetim Kurulu’nun en az 3 kişi olması gerekir), anonim şirket ise en az 3 ortakla kurulabilmektedir. Kuruluş süreleri, belgelerde ilave bir sorun ya da gecikme olmadığı takdirde limited şirket için 1-2 ay, anonim şirket için ise 2-3 ay olarak ifade edilmektedir.

İran’da faaliyet gösteren şirketlerde 5 milyar Tümen’e kadar satışlarda veya duran varlıklarının değeri 8 milyar Tümen’den az olan şirketlerde bağımsız denetçiye gerek olmamaktadır. Şubeler için bu limitler söz konusu olmayıp, bağımsız denetim her hal ve koşulda istenmektedir. Bağımsız denetim yılda bir yapılmalıdır.

Firmalar faaliyetleri sırasında üç beyanname hazırlamakla sorumlu tutulmaktadır:

- ✓ **Sigorta Beyannamesi:** Her ayın sonunda maaşların ödenmesi ile bir sonraki ayın 30’una kadar verilip, ödenmesi gerekmektedir. (Sigorta yükü %30 olup bunun %23’ü işverene, %7’si işçiye aittir. %23’ün içindeki %3’lük pay işsizlik fonuna gitmektedir).
- ✓ **KDV Beyannamesi:** Her üç ayın sonunda, 15 gün içinde beyannamenin verilmesi ve KDV’nin ödenmesi gerekmektedir. KDV oranı %9 olup, bugün itibarı ile işlenmemiş tarım ürünleri (örneğin buğday, mısır vs.), canlı büyükbaş veya küçükbaş hayvan veya kümes hayvanları, un, şeker vs. ürünlerin ithalat ve satışında KDV istisnası uygulanmaktadır (%0 KDV).
- ✓ **Yıllık Beyanname:** Yılın ilk 4 ayı içinde bir önceki yılın kurumlar vergisi (%25) için beyanname verilmesi gerekmektedir. Vergi Daireleri Denetmenleri, beyannamenin verilmesini takip eden bir yıl içerisinde firmanın defterlerini inceleyip, ödenecek vergi tutarını belirten “vergi ihbarnamesini” şirkete göndermekle yükümlüdür. Şirket, vergi ihbarnamesinin alınmasını takip eden 10 gün içerisinde ihbarnamede belirtilen tutarı ödemekle yükümlüdür. İran Vergi Mevzuatı için İran Milli Vergi İdaresi’nin (Iranian National Tax Administration-INTA) “www.en.intamedia.ir” adresine bakılabilir.

Diğer taraftan, İran’da temsilcilik kurulması da bir seçenek olmakla birlikte bu seçenek çok gerekmedikçe tavsiye edilmemektedir. Bunun iki nedeni vardır. Öncelikle, yabancı firmaların İran’da bizzat temsilcilik açmaları zorlaştırılmakta, İranlı üzerinden temsilcilik açmaya yönlendirilmektedir. İkincisi, temsilciliklerin banka hesaplarında meydana gelen ve merkezden kira, maaş, idari gider ödemeleri vb. için para gönderilmesi ve bu meblağın İran’da harcanması ile ortaya çıkan para hareketi Vergi Dairesi tarafından ticari faaliyet olarak yorumlanmakta ve temsilcilikler sorun yaşamaktadır.

İran’da çalıştırılacak bir yabancı işçiye karşılık üç İranlı çalıştırılması kuralı bulunmaktadır. Çalıştırılacak yabancı işçinin ise vasıflı olması gerekmektedir. İran’da kıdem tazminatı, işçinin istifa etmesi halinde de ödenmektedir.

Firma ismi seçilirken, İran şirketi kuruluyor ise ismin Farsça olması gerekmektedir. Eğer yabancı firmanın adının İran’da kurulacak firmaya verilmesi isteniyorsa yabancı firmanın şirketteki hissesi %75 veya daha fazla olmalıdır. İsim seçilirken bir Farsça isimler kitabından (dekhoda) yararlanılmaktadır.

Firma isminin bugün itibarı ile 4 parçadan oluşması gerekmektedir. Firma ismi sonunda da parantez içinde A.Ş. ya da Ltd. Şti. ibareleri bulunmalıdır. Firma ismi seçilirken, Sicil Dairesine en az üç alternatif isim teklifi ile başvurmak gerekmektedir. Sicil Dairesi, isimleri (başka firmaların isimlerine benzememesi ve genel kabul görmüş toplum kurallarına/ahlakına uygunluğu açısından) inceler ve uygun olabilecek bir tanesine onay verir. İsimlerde Farsça bir kelime bulunması zorunludur.

4.6 Marka tescil

İran, birçok sektörde marka ve ambalaj taklidinin yaygın şekilde yapıldığı bir piyasaya sahiptir. Bu konuda İran için “Ortadoğu’nun Çin’i” tabiri kullanılmaktadır. Ayrıca, Tahran başta olmak üzere büyük kentlerde özellikle gıda ve restoran sektöründe dünyaca ünlü markaların taklitlerine rastlamak çok sıradandır. Bu sektörlerdeki bazı taklitlerin kalitesinin orijinaleri kadar iyi olduğunu belirtelim. Ancak, yapı kimyasalları, boya, mobilya girdileri, tekstil gibi birçok sektörde taklit ürünlerin piyasadaki varlığı dikkat çekici boyuttadır. Bu nedenle, firmalarımızın İran’da markalarını güvence altına alarak çalışması önemlidir.

Yabancı şahıs veya firmaların markalarının taklit edilmesinin önlenmesi ve İran’da haklarının korunması için markalarının İran’da tescil edilmesi gerekmektedir (Örneğin, XYZ firması, başka bir firma tarafından kullanılmasını engellemek amacıyla KARTAL markasını İran’da tescil ettirir ve bir Royalty/Telif Anlaşması çerçevesinde, Bazargani XYZ firmasına verir. Bu çerçevede, Bazargani XYZ firması, XYZ firmasına “Telif Hakkı” öder). Marka tescilinin yapılabilmesi için ya kart-e bazargani sahibi ya da İran’da faaliyette bir firma olması gerekmektedir. Sorun olmadığı takdirde tescil işlemlerinin 4 ay civarında bir zaman içinde tamamlandığı, bu sürenin 6 aya kadar uzayabildiği belirtilmektedir.

Marka tescili konusunda bir diğer detay, markanın Madrid Konvansiyonu çerçevesinde bir tescili var ise ve o tescilde yer alan ülke listesinde İran’ın da yer alması halinde markanın İran’da Resmi Gazete’de ilan edilmesi için ayrıca müracaat edilmesi gereğidir. İhtilaf halinde dava açılabilmesi için bu ilana çıkmış olması şarttır. Aksi takdirde dava açılması kabul edilmemektedir.

Marka konusunda ihtilaf halinde iki tür dava açılabilir:

- ✓ **İptal Davası:** Bir marka İran'da tescilli ise Marka Patent Enstitüsü'nde markanın aynı veya şirketin adı veya bir harf değişikliği ile markaya çok yakın bir ismin başkası tarafından tescil edilmesi durumlarında işlemin iptali için mahkemede iptal davası açılmaktadır.
- ✓ **Ceza Davası:** Bir markanın doğrudan taklit edilerek piyasaya sürülmesi halinde açılmaktadır. Ceza davalarında önce tedbir kararı aldırılmakta, daha sonra taklit edilen malın toplatılması ve yediemine verilmesi yoluna gidilmektedir. Mahkeme kararından sonra toplatılan mallar imha edilmekte ve 5 milyon Tümen para cezası verilmektedir. Marka taklidi halinde verilen cezalar pek caydırıcı değildir. Bununla birlikte, ceza davası sonuçlandıktan sonra toplatılan malın değeri kadar zarar ve ziyan davası açılması mümkündür. Taklit edenin, aynı suçu 3-4 defa işlemesi halinde hapis cezası söz konusu olmaktadır.

4.7 Fiyat ve kâr sınırlamaları

İran'da yatırımcıların ve ticaret yapanların dikkat etmesi gereken en önemli kısıtlardan birisi firmaların satış fiyatlarına ve elde edecekleri kâr oranlarına yapılan müdahalelerdir (gıymet-e mesrefkonende). Söz konusu müdahalelere İran'da genellikle kâr oranlarının yüksekliğinden (ilerleyen bölümlerde değinilecektir) dolayı devletin tüketiciyi koruma amacı yol açmaktadır.

Bu konuda yetkili kurum olan Üretici ve Tüketiciyi Koruma Kurumu (Tazirat), piyasadaki uygulamalarında genellikle temel ihtiyaç maddelerinde azami bir fiyat, İran'da üretilen diğer maddeler için de kâr marjı belirlemektedir. Her ürünün üzerine fiyat basılması zorunludur ve belirlenen tavan fiyatın üstüne çıkılıp çıkılmadığı Tazirat tarafından denetlenmektedir.

Uygulamanın ise şu şekilde yapıldığı belirtilmektedir: Her ürünün üzerine, üretim esnasında mürekkepli yazıcı ile fiyat basılması zorunlu tutulmaktadır. Daha sonra bu fiyat hiçbir şekilde, üzerinde oynama vs. ile değiştirilememektedir. O ürünü üzerinde basılı fiyattan fazla bir fiyata satmak da yasaktır. Bu durumda, firma fiyatlarına zam yaptığında eski üretilen (yani stoğundaki) veya raftaki ürünlerin fiyatını değiştiremediği, ancak yeni üretilen ürünlere zam uygulayabildiği için sorun yaşamaktadır. Özellikle son yıllarda ülkedeki enflasyon oranının %40'lar seviyesinde olduğu göz önüne alınırsa sorunun büyüklüğü daha rahat anlaşılabilir.

Piyasadaki ikinci denetim ise Vergi Daireleri tarafından yapılmaktadır. Bu aşamada fiyatların piyasada oluşan fiyattan düşük bir seviyede satılıp satılmadığına (dolayısıyla gelirin düşük gösterilip gösterilmediğine) bakılmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken detay, kâr marjlarına konan sınırlamaya uyulmasıdır. Zira, burada da azami kâr marjı sınırı mevcuttur. Bu sınırlamalara uyulmadığının tespit edildiği durumlarda Vergi Daireleri firmanın maliyetlerini incelemektedir.

Bu iki denetim, firmalar için ortaya çok iyi yönetilmesi gereken hassas bir alan çıkarmaktadır. Söz konusu sınırlamalar firmalara fiyat ve kâr marjı belirlemede sorun yaşamamaları için belirli bir hareket alanı verdiği için bu alanda kalabilmek adına maliyet ve vergi hesaplamaları titizlikle yürütülmeli, maliyet ve vergi muhasebesinde yetkin uzmanlar ile çalışılmalı, denetim yapan kurumlarla yakın işbirliği halinde olunmalıdır.

4.8 Vakıflar, bankalar, diğer finansman mekanizmaları

İran'ın finans ve bankacılık alanındaki uygulamalarında Şii Hukuku ekolü uygulanmaktadır. İran'da İslâmi finansın başlangıcı, dünyanın diğer yerlerindeki gibi talep yönlü olmak yerine emir komuta zinciri içerisinde gerçekleşmiştir. Devrimi izleyen süreçte, Haziran 1979'da tüm İran banka ve sigorta sistemi millileştirilmiş, dört ay sonra 36 banka ve 16 tasarruf kuruluşundan oluşan sistem, zorunlu birleşme işlemine tabi tutularak dokuz farklı banka altında toplanmıştır.

Devrimin ardından 1983 yılında çıkarılan Faizsiz Bankacılık Kanunuyla İslâmi Bankacılık sistemi hayata geçirilmiştir. Kanun, İslâmi içtihatla uyumlu faizsiz borç vermeyi düzenlemekte ve yabancı dövizler dahil her türlü borç verme işlemini kapsamaktadır. Ülkede halen 30 banka ve 5 kredi kurumu vardır.

Günümüzde İran'ın bankacılık sisteminin teorik olarak tamamen şeriatla uyumlu olduğu, bu haliyle dünyada Sudan ile birlikte %100 şeriatla uyumlu olan iki ülkeden birinin İran olduğu, uygulamada ise konvansiyonel bankacılığa benzer şekilde çalışıldığı bilinmektedir. Bankalar tarafından verilen kredilerin yıllık faiz oranları sektöre bağlı olarak yüksek seviyelere çıkabilmektedir.

Bankacılıkta tasarruf sahiplerine esasen faizin uygulandığı bir seçenek ile faizsiz bankacılık (garz ul-hasane) seçeneği sunulmaktadır. Faizsiz bankacılıkta mevduat sahipleri, paralarını o bankada tuttukları için belli aralıklarla banka tarafından düzenlenen çekilişlere katılmakta ve ödüller kazanmaktadır. Mevduat sahipleri söz konusu çekilişlere mevduatları ağırlığınca katılım sağladıklarından, mevduatı daha fazla olanların çekilişte ödül kazanma olasılığı daha yüksek olmaktadır. Faiz uygulanan bankacılıkta ise mevduatlara dönemine göre belli faiz oranları uygulanmaktadır. İran'da hâlihazırda ortalama faizler yıllık %18 gibi yüksek bir oranda seyretmesine rağmen faiz oranlarının enflasyonun altında kalması nedeniyle bireylerin birikimlerini gayrimenkul gibi alternatif alanlara yönlendirdiği görülmektedir.

İslâmi bankacılık uygulaması İran'da varlıklara ve zarara ortak olmayı içermekte ve sabit bir geliri garanti altına almaktadır.

İran'daki İslâmi Bankacılık uygulamalarının toplam varlığının Dünya toplam İslâmi bankacılık uygulamaları içindeki toplam varlığın %40'ını oluşturduğu ifade edilmektedir.

İran'da İslâmi bankacılık ağı komandit şirketler ve faizsiz borç sandıklarından oluşur. Komandit şirketler İslâmi muzarebe tipinde sözleşme temeline dayanır. Taraflar, malik (sermaye sahibi) ve muzarib'dir (iş alanında belli yeteneklere sahip). Muzarib, malikin imkânları sayesinde ticari faaliyette bulunur. Aralarındaki kâr paylaşımı $\frac{1}{2}$ - $\frac{1}{2}$ ya da $\frac{1}{3}$ - $\frac{2}{3}$ veya $\frac{1}{4}$ - $\frac{3}{4}$ vs. oranlarına göre belirlenir.

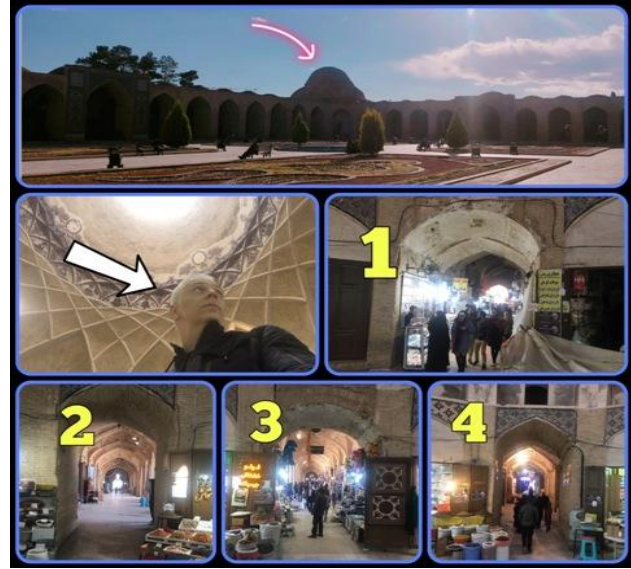
Faizsiz borç sandıkları ise riba ve tefecilere karşı mücadele amacıyla ihtiyacı olanlara yardım amacıyla kurulmuştur. Bunlar Kur'an hükümlerine göre ilahi bir mükâfat umudu veren yapılardır.

Komandit şirketlerde sözleşme yapan taraflar kârı paylaşırken, faizsiz borç sandıklarında sözleşme yapan taraflar hiçbir gelir elde etmeyerek hayırseverliklerini göstermektedirler.

Komandit şirketlerin Çarşı'nın klasik güçleri karşısında özerkleştiği ve bu özerkleşmenin bir burjuva sivil toplumun doğmasına yardımcı olduğu gözlenmiştir. Hem faizsiz borç sandıkları hem komandit şirketler savaş döneminin zenginleştirici özelliğinden yararlanmıştır. Her ikisi de İran toplumunda ticaretin gelişmesinde, Devrim sonrası devletleştirilen ve İslâmlaştırılan bankacılık sektöründen daha önemli rol oynamıştır. Para bu sayede duygusal ve dinsel değerlerden büyük ölçüde kopmuştur.

4.9 Tipik İran Pazarları

İran'da hangi kente giderseniz gidin, genelde yerel ürünlerin satıldığı büyüklü küçüklü yüzlerce dükkânı olan büyük pazarlar görürsünüz. Bu pazarların çoğu yüzlerce yıldır varlığını sürdürmekte olup, genel olarak benzer özelliklere sahiptir. Dar ve labirenti andıran sokakları, kubbeleri, duvarları, geçişleri ile benzer mimari ve hatta kokusuna kadar ortak özellikler dikkatinizi çekecektir. Geleneksel bir İran çarşısının dört yol (çaharsu) özelliği bulunmaktadır. Meydandaki büyük kubbe çarşının merkezi (üst resim) olup, kubbenin altında birden dörde kadar olan yollar da çarşının kuzey, güney, doğu ve batı istikametlerini göstermektedir.

4.10 Bebek adımları (Baby steps)

Kapalı bir ekonomiye sahip olması İran'ı ticaret ve yatırım konularında cazip bir ülke yapmaktadır. Tüketime hazır, dinamik ve bakir bir pazar olduğu için İran birçok sektörde ticaret ve yatırım için önemli imkânlar sunmaktadır. Bununla birlikte, ekonomik ambargo ve ülkedeki şeffaflık sorunu, öngörülebilir bulunabilme zorluğu gibi nedenlerle birçok ülkeden büyük firmalar bu

pazara girişe tedirgin yaklaşmakta ya da mesafeli durmaktadır. Bu da iş yapma konusunda önemli bir alanın boş kalmasını sağlamaktadır.

İran’da piyasa henüz tam anlamıyla dolmamış, piyasanın tüm aktörleri piyasadaki yerini almamıştır. Bu nedenle İran’da kâr oranları yüksektir. Birçok sektörde, serbest piyasa ekonomilerine nazaran çok daha yüksek oranlarda birim kazanç ile çalışılabilmektedir. Bu durum zaman zaman firmalarımızda hızlı hareket etme isteği uyandırmakta ve tedbirsiz hareket etmelerine yol açmaktadır. Bunun taşıdığı riskler açıktır.

Bu itibarla, İran’da ticaret ya da yatırım olsun, iş yapmak isteyen firmalarımıza, yabancı dilde “baby steps (bebek adımları)” olarak tabir edilen şekilde hareket etmeleri önerilir. Bu çerçevede, işe küçük deneme miktarları ile başlamak, bu süreçte iş yapılan kişi ve kurumları, ülkede hakim iş kültürünü, piyasayı tanımak, işin muhtelif aşamalarındaki bazı detaylara (sipariş, ödeme kanalları, teslimat vs.) hakim olabilmek, böylece sonraki adımlara mümkün olduğu kadar bilgi sahibi olarak geçmek bazı risklerin azaltılması bakımından önemlidir.

Kuşkusuz tüm bu adımların atılması sürecinde güvenilir danışman ve avukatlar ile hareket edilmesi, mümkün olduğu kadar çok kaynaktan danışılarak karar alınması en sağlıklı yol olacaktır.

5. YABANCILARA BAKIŞ VE YATIRIM

5.1 Genel olarak yatırım ortamını etkileyen faktörler

İran, zengin doğal kaynakları ile doğru orantılı bir ekonomik performansa sahip değildir. Burada en önemli etken uluslararası alanda karşılaştığı sorunlardır. İran'ı, bir ticaret ve/veya yatırım ülkesi olarak değerlendirirken öncelikle, bu ülkeye senelerdir uygulanmış olan ve bugün de en ağır şekilde devam etmekte olan ekonomik yaptırımları dikkate almak zorunludur. Bunlar, Birleşmiş Milletler'in, ABD'nin, AB'nin ve diğer ülkelerin uyguladığı yaptırımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede, konuya ilişkin muhtelif kaynakların taranması ve güncel bilgilerin edinilmesi hayati önem taşımaktadır.

İran'a yönelik ekonomik ambargonun son beş yılı oldukça hareketli geçmiştir. Yaptırımların aşamalı olarak kaldırılması amacıyla 2015'te İsviçre'nin Lozan kentinde BMGK'nin beş daimi üyesi ve İran arasındaki görüşmelerde geçici mutabakat sağlanmış, buna göre İran'ın en az on yıllığına uzatılan nükleer programının sınırlandırılması karşılığında yaptırımların büyük bölümünün kaldırılması üzerinde prensip olarak anlaşmaya varılmıştır. Anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle birlikte İran ekonomisine uluslararası alandan çok büyük bir ilgi olmuştur. Bununla birlikte ABD'nin 2018 yılında Nükleer Anlaşma olarak bilinen KOEP'ten (Kapsamlı Ortak Eylem Planı) çekilmesi ve yaptırımları daha sert bir şekilde uygulamaya başlaması ekonomi üzerindeki belirsizlikleri artırmıştır.

Diğer taraftan, İran ekonomisinin içine kapalı ve dünyadan izole görünümü ortaya bir başka önemli etken daha çıkarmaktadır. Ülkedeki ekonomik durum genel bağlamda korumacı ve devletçi bir görünüm arz etmektedir. İran özel sektörü ülke ekonomisinin yalnızca %20'sini temsil etmektedir. Özel sektör ekonomiye hâkim olan devlet ve yarı-devlet şirketleri ve bonyad olarak bilinen dini vakıflarla rekabet etmekte yetersiz kalmaktadır. Yerli malların kalitesi düşük olup yabancı ürünlere karşı zorlukla rekabet edebilmektedir.

Uluslararası yaptırımlar ve içe kapalı korumacı ekonomik yapının verimsiz ve şeffaflıktan uzak tarzda yönetilmesi ekonomide kökleşen birçok yapısal sorunu beraberinde getirmiştir. Bunlar özetle, işsizliğin artması, yaygın yoksulluk, gelir dağılımında bozukluk, temel ihtiyaç malzemelerine uygulanan sübvansiyonların bütçe üzerinde artan yükü, büyük ve hantal kamu sektörü, devlet monopollerinin yeterince denetlenmemesi, suistimallerin artması, adam kayırma, uluslararası bankacılık sisteminden dışlanmadır. Bahsekonu süreç, zaman içinde hızlı bir büyüme göstermiş olan nüfusun baskısı ile daha da zorlu bir hâl almaktadır.

Bu itibarla İran'da piyasaya giriş konusunu yaptırımlar ve devletin korumacı yaklaşımı olmak üzere iki katmanlı bir süreçte değerlendirmek gerekmektedir.

İran'ın uzun yıllardır uluslararası alandan yalıtılmış ekonomisinde hemen tüm sektörlerde teknoloji ve know-how açığı bulunmaktadır. Ülkeye gelen yabancı yatırımın artırılması, büyük oranda ithal ikamesine dayanan ekonominin verimli bir şekilde yapılandırılması amacıyla farklı dönemlerdeki hükümetler tarafından mevzuat alanında birçok iyileştirme yapılmıştır. Bu amaçla, 12.11.1985 tarihinde yayımlanan tek maddelik bir yasa ile karşılıklılık şartına bağlı olarak yabancı şirketlerin pazarlama ve satış ofisi açmaları hakkındaki yasak kaldırılmıştır. 1993 yılında Serbest Bölgeler Kanunu, 2002 yılında ise yeni Yabancı Yatırımı Teşvik ve Koruma Kanunu (FIPPA) yürürlüğe sokularak yabancı sermaye ülkeye çekilmeye ve özel sektöre dinamizm kazandırılmaya çalışılmıştır.

FIPPA çerçevesinde, devletin kararları doğrultusunda ortaya çıkabilecek şirket zararları ile ana sermaye ve kârların yurt dışına transfer edilmesi devlet garantisi altına alınmış, yabancı sermayenin bir İran şirketi ile ortaklığı belli bir yüzde ile sınırlandırılmamış, yabancı sermayenin ülkeye giriş ve çıkışında serbest piyasa kurunun geçerli olması garanti altına alınmış, yabancı şirketler için vergiler %20'lere indirilmiş, ayrıca yatırım yapılan bölgelere göre 5-10 yıllık vergi muafiyeti dönemleri öngörülmüş, makine ve teçhizat gibi yatırım mallarının ülkeye girişi gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Tüm bu çalışmalara rağmen, ülke içindeki farklı siyasi kutupların da etkisiyle ekonominin yeniden yapılandırılması ve yabancı sermaye çekilmesinde istenen ivme yakalanamamıştır.

FIPPA konusuna bu bölümün ilerleyen kısımlarında yeniden değinilecektir.

5.2 Yabancılara bakış ve bu bakışın turizm, ticaret ve yatırımlardaki yansıması

İran'da yabancılara çelişkili bir bakış olduğu söylenebilir. Politik olarak İran rejiminin yabancılar ile mesafeli bir duruşa sahip olunması gerektiğine dair genel tutumu olduğu

bilinmektedir. Bununla birlikte, İran kültüründe yabancılara cömertlik, misafirperverlik, hoşgörü ile yaklaşılması esastır. İşte İran'a gittiğinizde bu iki zıt durumu bir arada yaşarsınız. Bu nedenle, çoğu kez toplum içerisinde karşılaştığınız bir İranlının sizi bu çelişkiden kurtarmak amacıyla resmi yetkililerden aldığınız olumsuz imajı giderecek şekilde nazik ve yardımcı davrandığını gözlemleyebilirsiniz. Bu arada dünyaya açık yaşayan ve yabancılarla ilişkilerinde önyargısız hareket eden İranlıların genelde yabancılardaki dakiklik, plancılık ve kurallara uyma eğilimine ayak uydurmaya çalıştığını, bu niteliklerin toplumsal yaşamda çok da egemen olmamasını eleştirdiklerini görebilirsiniz.

İranlılar misafirperver ve cömert insanlar olarak bilinir. Bu, İran'ın köklü kültüründen gelen ve bugün de halkın genelinde göreceğiniz bir özelliktir. Yabancılarla karşılaştıklarında onlara yardımcı olmaya çalışmaları, ikramda bulunmaları gibi jestler yaygındır. Hatta yabancı olduğunuzu anlayan İranlıların ihtiyaç duymasanız dahi sizle bir şekilde iletişim kurmaya çalışması dikkatinizi çekecektir. Ancak, Devrim sonrası dönemin bir izi olarak, seneler süren kapalılık ve tek başına ayakta kalma çabası İranlıları yabancılarla karşı mesafeli davranmaya itebilmektedir. Genel bir güvensizlik hali olarak adlandırabileceğiniz bu tutum sadece yabancılarla değil zaman zaman İranlıların birbirleri ile ilişkilerinde de su yüzüne çıkabilmektedir. Bu durum kendini, işadamları ve yatırımcılar ile ilişkilerinde de gösterebilir. Özellikle konu Türkiye ise yabancı hassasiyetinin arttığını hissedersiniz.

Bu durumun arka planında İran'ın dış politikasında Şiiliği öne çıkarması gibi mezhepsel ve Persler-Yunanlılar, Sasaniler-Bizanslılar, Safeviler-Osmanlılar çekişmesi gibi tarihsel bir neden bulunmakta, bu itibarla güvensizlik derinleşmektedir. Söz konusu psikoloji nedeniyle ülkenin çevresindeki ülkelerle ticaret bloğu kurma kapasitesi de azalmakta, bu durum İran'ı bölgeselleşme eğilimlerinin giderek arttığı dünya ticaretinde daha yalnız kılmaktadır.

Aslında İran halkı kendini Türk halkına yakın hissetmekte ve ortak tarih, coğrafya, benzer kültür gibi etkenlerle kaynaşma çok hızlı olmaktadır. Bu da İranlılarda Türkler ile iş ve ticaret yapma konusunda heves olarak kendini göstermektedir. Bununla birlikte bu olumlu durum, bölgesel rekabetten dolayı Türkiye'den gelen yatırımlara, Türkiye ile yapılacak ticarete ve hatta turizm faaliyetlerine her zaman rasyonel pencereden bakılacağı anlamına gelmemektedir. Bunun en somut sonucunu, İranlıların Türkiye'yi ziyaret konusundaki ilgisinin engelleyici önlemlerle karşılaşması olarak turizm alanında görmekteyiz. Ayrıca turizm, İran'ın çok büyük bir potansiyel taşıdığı halde geliştirilmesine yönelik çabaların gereken yoğunlukta olmadığı bir alandır.

İran'ın vize anlaşması sağladığı ülke sayısı resmi olarak açıklanmamakta olup, 10'u geçmediği tahmin edilmektedir. Türkiye ile de karşılıklı olarak 90 güne kadar vizesiz geçiş imkânı bulunmaktadır.

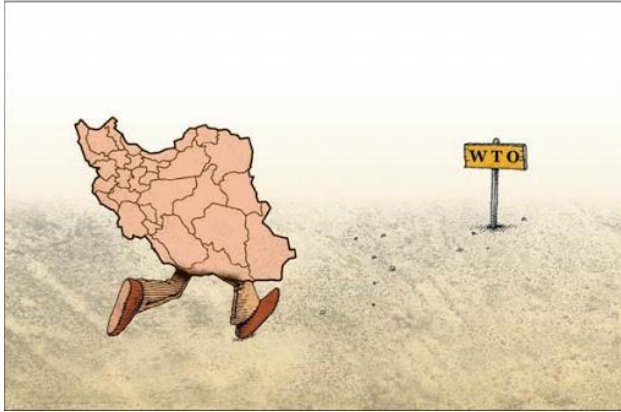
5.3 Yabancı yatırımlar

Daha önce de ifade edildiği üzere, İran'da %100 yabancı sermaye ile yatırım yapabilmek mümkündür. Firmalarımızın zaman zaman kendilerine tersi yönde bilgi verildiğini, yerli ortak alınmadığı takdirde yatırım yapılamayacağını söylendiğini ifade ettikleri gözlenmektedir. Bu nedenle, İran'da yabancı yatırım yapılması düşünülüyor ise daha baştan bu tip hayati detayların doğru şekilde öğrenilebilmesi için güvenilir kaynaklardan danışarak ilerlemek gereklidir.

Diğer taraftan, İran yabancı yatırımları çekmeye yönelik bir politika takip etmekte, bu kapsamda serbest bölgeleri ile özel ekonomik bölgeleri başta olmak üzere ülkenin tamamında yatırımlarını artırmaya çalışmaktadır. Yapılacak yatırımlara bölgelerin gelişmişlik düzeyine göre teşviklerin sağlandığı bu programın istenen başarıya ulaştığını söylemek ise güçtür. Bunda ülke dışından kaynaklanan (ambargo, siyasi nedenler vs.) nedenler olduğu gibi ülkenin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan nedenler de önemli rol oynamaktadır.

İran'da Devrim sonrası oluşturulan kapalı ekonomik yapının devam ettirilmesinden yana olan daha statükocu aşırı muhafazakâr kesim ile dış ekonomik ilişkilerde normalleşmeden yana

olan ılımlı kesim arasındaki görüş farklılıkları ikili bir yapı ortaya çıkarmakta ve bu da yabancı yatırımcıların sorun yaşamasına neden olabilmektedir. Bu nedenle, bir taraftan yabancı yatırımların artırılmasına yönelik olumlu adımların atıldığı, ancak diğer taraftan mevcut yabancı yatırımların bu adımlara rağmen sorun yaşadıkları görülebilmektedir. Başka bir deyişle İran, “yaratıcı yıkıma” izin vermemekte, piyasaya gerekli arzın uygun fiyattan sağlanmasını önceleyen kontrolcü bir

ekonomik modeli benimsemektedir. Bu yaklaşımın izlerine ekonominin tüm alanlarında rastlanmaktadır. Bunda önemli bir etkenin İran'ın dış ticaret politikasını da mevcut kapalılık çevresinde şekillendirmesi olduğu söylenebilir. Şöyle ki, ülkede derin bir korumacılık kültürü hakimdir ve bu durum ekonomik ambargo döneminde daha da ağırlaşmakta, kapalılığın yerli sermaye için yarattığı rekabetten uzak alan büyüdükçe ekonominin etkinliği azalmaktadır. İran'da birçok ürünün ithalatı ya yasaklanmış ya da oldukça zorlaştırılmıştır. Genel politika olarak ülkede üretilebilen ya da ihtiyaç duyulmayan, lüks addedilen ürünler yerine üretime girdi olabilecek ya da katkı sağlayacak makinelerin ithalatı öncelik kazanmaktadır. Ülkenin Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmaması, gümrük vergileri başta olmak üzere tüm başlıklarda İran'ın ani ve keyfi hareket edebilmesine imkân vermektedir. Düzenli bilgi akışının olmaması, şeffaflığın önemsenmemesi ve keyfilik yabancı yatırımcıların kısa vadede ne ile karşılaşacaklarını hesaplayamamaları gibi büyük bir sorun yaratmaktadır.

İran’da yabancı yatırımcıların dikkate alması gereken bir diğer önemli faktör, lobiler ve güç odaklarıdır. Ülkede çok sayıda lobi bulunmakta olup, yönetim üzerinde etki gücüne sahip olan bu lobiler zaman zaman yabancı yatırımcının performansını olumsuz yönde etkileyecek kararların alınmasını sağlayabilmektedir. Bu nedenle, yabancı yatırım olan bir üretim tesisinin ihtiyaç duyduğu hammaddenin ithalatının güçleşmesi, medyada yabancı sermayeye yönelik olumsuz haberler çıkması, çözülmesi kolay bir altyapı sorununun yıllarca beklemesi, sonuçlanmış bir ihalenin tekrar edilmesi, bitmek üzere olan bir inşaatın son aşamasında müteahhit firmanın projeyi bırakması gibi örnekler ile karşılaşmıştır.

Serbest bölgelerin de ayrıca değerlendirilmesi gerekir. İran’da serbest bölgeler, dünya uygulamasının tersine iç piyasaya çok önemli miktarlarda mal verilebilen alanlar olarak çalışmaktadır. Yapılacak yatırımın niteliğine, büyüklüğüne, üretilecek ürüne yapılan katma değer oranına bağlı olarak serbest bölge idaresinden alınan izin çerçevesinde iç piyasaya dönük çalışma şansı elde edilebilmektedir. Ancak, bu imkânı, İran’da kuralların sık değiştirilmesi gibi önemli bir parametre ile birlikte değerlendirmek gerekir. Ayrıca, serbest bölgelerin medyada sık sık eleştiri odağı olduğunu da unutmamak lâzımdır. Serbest bölgelerde baştan verilen bazı imkânların daha sonra geri alınması durumları ile karşılaşıldığı da düşünülürse yatırım gibi uzun vadeli planların yapılmasında zeminin kayganlığının mutlaka dikkate alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

5.4 FIPPA

İran’da yatırım planlamasının, 2002 yılında yürürlüğe giren Yabancı Yatırımı Teşvik ve Koruma Kanunu (FIPPA) dikkate alınarak yapılmasında fayda bulunmaktadır.

Bu itibarla, teşvik ve koruma sağlamak amacıyla yatırımın FIPPA çerçevesinde İran makamlarına tanıtılması ve kayda girmesi önem arz etmektedir. FIPPA üyeliği bir tür kalıcılığı göstermektedir. FIPPA, özel koşullar hariç olmak üzere devletleştirmeye karşı koruma ve sermaye çıkışını sağlama gibi önemli avantajları getirmektedir. Başta kurumsal firmalar olmak üzere yatırımcıların, planladıkları yatırımları konusunda FIPPA ile görüşmesi önemlidir. Zira, burada tüm Bakanlıkların ilgili birimlerinden uzmanlar gelerek firmalara bilgi vermektedir.

FIPPA’nın bir avantajı da, kredi ve royalti anlaşmalarının FIPPA tarafından onaylanması halinde vergi dairelerinde bir takım avantaj ve önceliklerin elde edilebiliyor olmasıdır. İran’da yabancı bankalardan kredi alınmadığı için yatırımcılar genelde ana firmadan borçlanma yoluna gitmektedirler. Bunun vergi mevzuatına göre gider sayılabilmesi için FIPPA üyeliği gerekmektedir. İran bankalarından kredi alırken de FIPPA üyeliğinin yararı bulunmaktadır.

5.5 Oturma izni, çalışma izni, ehliyet

Çalışma İzni: İşverenler yabancı çalışanları için çalışma izni almakla sorumludurlar. Çalışan, çalışma iznini İran’a giriş yapmadan önce almalıdır. Çalışma izin belgeleri bir yıllık düzenlenir ve her yıl yenilenir. Bir çalışanın, çalışma izni işlemde iken başlangıçta iş vizesi ile İran’a yolculuk etmesi halinde bu kişinin çalışma iznini iade etmeden önce İran’ı terk etmesi gerekir. İş sözleşmesinin bitimi ve sonlanması halinde çalışma izin belgesi başvurusunda bulunan işletme tarafından Kooperatif, Sosyal Refah ve İşgücü Bakanlığı’na 15 gün içinde başvuruda bulunulur. Çalışanın da çalışma izin belgesini aynı süre içinde ilgili Bakanlığa teslim etmesi gerekmektedir.

İşverenin çalışma izin belgesine ilişkin ihlal ve hatalarında 91-180 gün arasında hapis cezası ile karşılaşması mümkündür. Bu itibarla, İran’da çalışmak üzere bulunan yabancıların bu konuya özen göstermesi oldukça önemlidir.

Oturma İzni: Elinde oturma izni olan bir yabancının, İran'ı terk edebilmek için vergi borcunun bulunmadığına dair belgeyi göstermesi üzerine verilen bir çıkış iznine sahip olması gerekir. Yabancıların Tabii Olacağı Çalışma Hukuku Sosyal Güvenlik Kanunu'na göre İran'da çalışan yabancı uyruklu işçiler, sosyal sigorta güvence kapsamında şu durumlar dışında, adigeçen kanuna tabidirler: Ülkeleri ile İran

arasında hükümleri geçerli olan bir ikili veya çok taraflı sosyal güvenlik anlaşmasının mevcut olması; İran'da çalışan yabancı kişinin, ülkesindeki ilgili makama ait bir belgeye göre İran'da çalıştığı dönemde Sosyal Güvenlik Kanunu'nun 3. maddesi hükümlerinin bir kısmı veya tamamı bakımından veya başka bir ülkede sigortalı olması.

Ehliyet: İşadamlarımızın ehliyetlerin geçerliliği konusunda da sıkıntı yaşadığı görülmektedir. Ülkeye girişte T.C ehliyeti 6 ay süreyle kullanılabilen, İran ehliyeti alınmasında sıkıntı bulunmamakta, bununla birlikte ehliyetin her yıl yenilenmesi gerekmektedir. İran ehliyetleri sadece bir yıllık süreler ile verilmektedir. Bunun için Tahran'dan izin alınması gerekmektedir. Ancak bu süreç üç ay sürmektedir. Böylece bir yılın üç ayı boşa gitmektedir.

5.6 Türkiye'deki aracı İranlılar

İran, uzun yıllar başta ticaret ve ekonomi olmak üzere birçok konuda dünyadan izole hareket etmiş ve çeşitli ambargo uygulamaları ile karşılaşmış olduğundan ülkede iş yapma konusu dünyanın genelinde hakim olan kural ve teamüllerden farklı, kendine has bazı koşullara bağlı olarak gelişmiştir. Bunun doğal sonucu olarak, İran dışarıdan yabancılara kapalı kutu olarak görünmüş, ülke ile iş yapmak isteyenler önce güven unsurunu sorgulamıştır. Söz konusu güvenin tesis edilmesi ihtiyacı bazı İranlı aracılardan üçüncü ülkelerde ortaya çıkmasına ve kişi ya da firmaları İran'da iş yapma konusunda ikna etmeye çalışmasına ortam yaratmaktadır. Türkiye, hem İran'ın komşusu olması hem de iki ülke arasındaki iş potansiyelinin çok yüksek olması nedeniyle bu aracılardan en çok rastlandığı ülkelerin başında gelmektedir.

Söz konusu kişilerin firmalarımıza yaklaşımında kimliklerinin mutlaka öğrenilmesi, kartvizitlerinin talep edilmesi ve verdikleri bilgilerin İran'da güvenilir kaynaklardan teyit ettirilmesi önem taşımaktadır. Zira, bu aracılardan pek çoğunun İran'ın kapalı kutu görüntüsünden yararlanarak ya kişisel kazanç sağlamak ya da ambargo dahilinde bulunan bir işi yaptırabilmek amacıyla yanıltıcı bilgi verdikleri, hatta inandırıcı olmak adına Türkiye'den yetkilileri İran'a davet ederek yarattıkları dekor ile resmi yetkili gibi davrandıkları mizansenler oluşturdukları öğrenilmiştir.

Nitekim, Büyükelçiliğimize yapılan bu tip doğrulama taleplerinde, Türkiye’de firmalarımıza sunulan projelerin ya mevcut olmadığı ya da varsa dahi o kişinin proje ile ilgili birisi olmadığı, proje sahibi kurumu temsil etmediği ortaya çıkmıştır. Bazı durumlarda İranlı resmi makamların bu kişilerin isimlerini gazetelerde yayımlatarak, bu kişilerin kurumları ile bir ilgisi olmadığını duyurdukları da görülmüştür.

6. DİĞER KONULAR

6.1 İletişim

6.1.1 Sosyal medya

İranlıların devletin kontrolü dışında bulunan sosyal medya mecralarını yoğun olarak kullanmaya başlaması ile özellikle 2009 Cumhurbaşkanlığı seçimlerini takip eden olaylardan sonra devlet sosyal medyaya daha fazla önem vermeye başlamıştır. Sosyal medya kullanımını engellemenin mümkün olmadığını gören İranlı yetkililer devletin resmi pozisyonunun propagandasını yürütmek amacıyla sosyal medyayı etkin olarak kullanmaya başlamıştır. Bu konudaki önemli bir dönüm noktası 2012’de Sanal Ortam Yüksek Konseyi’nin kurulması olmuştur.

Ülkede en yaygın kullanılan sosyal medya iletişim aracı Telegram’dır. Önceleri açık olan, ancak 2018 başında Mashhad’deki olaylar üzerine ulusal güvenlik gerekçesi ile erişimi engellenen Telegram’ı halkın %55-60’ının kullandığı, buna karşılık devlet tarafından desteklenen yerli iletişim uygulamalarının (Soroush, Eitaai Igap gibi) ilgi görmediği belirtilmektedir.

Erişime engel getirilmeyen Instagram ve WhatsApp da Telegram’dan sonra en popüler uygulamaların başında gelmektedir. Erişimi engellenmiş olan Facebook ve Twitter’a ise VPN aracılığı ile ulaşılmakta olup, diğer uygulamalar kadar yaygın kullanılmamaktadır. Ayrıca, Youtube da erişimi engellenen siteler arasında yer almaktadır. Diğer taraftan, Instagram çok sayıda İranlı tarafından sipariş alınarak iş yapılan bir sosyal mecradır. Tüm firmaların, özellikle restoran ve kafelerin Instagram hesabı bulunmakta ve bu kanal reklam için yoğun olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, birçok İranlı Instagram üzerinden tekstil, parfüm, lüks spor ayakkabı, ayakkabı, tava-tencere, porselen vb. ürünlerin taleplerini toplayıp Türkiye’den ithalat yapmaktadır.

6.1.2 Cep telefonu bağımlılığı

Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi İran’da da cep telefonu bağımlılığı endişe verici boyutlara ulaşmış durumdadır. Sokakta yürürken, durakta beklerken, otobüste, metroda, bankada, alışverişte, binaların kapısında nöbette ve aklınıza gelen her yerde hemen herkes cep telefonu ile meşgul olmakta ve bu da günlük hayatta etkisini hissettirmektedir. Bunun en belirgin ve tehlikeli olduğu yerlerden birisi de trafiktir. Yoğun trafik özellikle Tahranlıların arabalarında telefonla sohbet, film izleme vs. ile vakit geçirmelerini çok doğal bir hale getirmiştir.

Araba kullanırken cep telefonu kullanılması o denli yaygındır ki, hergün rahatlıkla en sol şeridi işgal ederken cep telefonu ile haşır neşir olan ve trafiği aksatan onlarca kişiye şahit olabilirsiniz. Bu kişilere tepki gösterdiğinizde sizin tepki görmeniz de durumun toplumca kanıksanmışlık derecesine dair fikir verecektir. Öte yandan, son dönemde yapılan bir düzenleme ile ülkeye gelen yabancıların 30 günden fazla ülkede kalacak olması durumunda cep telefonlarını ülkemizdekine benzer şekilde ücret karşılığında kaydettirme zorunluğu getirilmiştir.

6.1.3 Uydu yayınları ve Türkiye'ye bakış

İran halkı arasında Türkiye'ye yoğun bir ilgi bulunmaktadır. İmkânları olan birçok İranlı tatillerde Türkiye'ye seyahat etmeyi tercih etmektedir. Erzurum, Van gibi Doğu illerimiz, İstanbul, Antalya, İzmir gibi turistik illerimiz her sene çok sayıda İranlıyı ağırlar. İran'da bazı dönemler ekonomik ya da siyasi sorunlardan kaynaklanan engeller yaşandığında Gürcistan ya da Bulgaristan da popülerlik kazanmaktadır. Ancak, başta orta sınıfta yer alan İranlılar olmak üzere toplumun geneli için en gözde ziyaret ülkesi Türkiye'dir.

Diğer taraftan, Türkiye'ye hiç gitmediği halde Türkçe konuşan çok sayıda Fars kökenli İranlı vardır. Bunun nedeni Türk televizyonlarının yoğun olarak izlenmesidir. Özellikle Türk dizileri önemli bir çekim alanı oluşturmuştur.

Bu konuda bilgi aldığımız İranlılar, özellikle analog uydu döneminde Türk kanalları ve bazı Arap kanalları dışında seçenek olmadığını, 90'lı yıllarda İran'da uydu kanalı izlemenin Türk televizyonlarını izlemek anlamına geldiğini, Tahran gibi Fars kültürünün baskın olduğu şehirlerde o yıllarda popülerleşmiş İbrahim Tatlıses, Sibel Can, Ebru Gündeş, Mahsun Kırmızıgül, Hülya

Avşar vs. sanatçıların 2000'li yıllardan itibaren ün kazananlardan daha fazla bilindiğini, dijital uydunun gelmesi ve Avrupa ve Amerika'dan Farsça yayın yapan televizyon kanallarının yayına başlamasının Türk televizyonlarının rakipsiz dönemine son verdiğini, gene de bugün itibarı ile bilhassa Azerbaycan bölgesinde yaşayanların hala en yoğun şekilde Türk televizyonlarını takip ettiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte, yurt dışından Farsça yayın yapan kanallar da çok sayıda Türk dizisini Fars dilinde dublaj ile ve beğenilen eğlence programlarını ise Farsça altyazı ile yayınlamaktadır.

Ancak, uydu yayınlarının takibi her zaman kolay olmamıştır. Rejimin, özellikle İran dışından Farsça yayın yapan muhalif kanalların izlenmesini engellemek amacıyla zaman zaman antenlerin toplatıldığı ve dozer ya da tanklarla imha edildiği görülmüştür. Ayrıca, siyasi gerginliğin arttığı dönemlerde parazit yayılarak yayınlar bozulmakta, takibinin zorlaştırılması amaçlanmaktadır.

İranlılar Türkiye’yi, Türklerin İran’ı tanıdığından daha detaylı ve doğru tanımaktadır. Birçok İranlı Türkiye ile iş ya da ailevi ilişkiler geliştirmiş, Türkiye’yi gezmiştir. Ayrıca, Türkiye’ye gitmese dahi Türkiye’deki siyasi, ekonomik, sportif ve toplumsal gelişmeleri yakından takip etmektedir.

6.2 Toplumsal yaşam

6.2.1 Evlilik kurumu ve mihir

İran’da resmi nikâhlar Yargı Erki’ne bağlı olan Tapu ve Kadastro’nun altındaki Evlendirme Dairelerinde yapılmakta olup, törenin din adamları tarafından yapılması gibi bir şart yoktur. Evlendirme memurları İçişleri Bakanlığı tarafından bu iş için yetkilendirilmiş resmi görevliler olabileceği gibi din adamları da olabilir. Bu konuda noterlik kurumu benzeri bir sistem kurulmuştur. Buna göre, evlendirme memurları sınav geçerek yetki almakta ve evlenme ve boşanma işlemlerinde yetkili olmaktadır. Muhafazakâr kesim, ayrıca bir dini nikâh yapmaktadır.

Ülkede, bir erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi (çok eşlilik) kanunen mümkün olmakla birlikte, bunun merkezden kırsala gidildikçe arttığı gözlenmektedir. Karmaşık sosyo-kültürel nedenleri olan çok eşliliğe yönelik istatistikler sağlıklı değildir. Ayrıca, bu istatistiklerde, gene İran’da geçerli olan “geçici evlenmenin” de (ülkemizde “muta” olarak bilinen bu nikâh türü İran’da “siga” olarak adlandırılmaktadır) yer alması konu hakkında tam fikir sahibi olunmasını engellemektedir. Ancak, çok eşliliğin ve geçici evlenmelerin özellikle büyük şehirlerde yaygın olmadığı ve hatta modern hayat görüşüne sahip birçok İranlının, İran imajının muta nikâhı ile anılmasından büyük rahatsızlık duyduğu gözlemlenmiştir.

İran yasalarına göre kadının bazı temel hakları bakımından erkeğin iradesine tabi olması nedeniyle evlilik kurumunda bu durumu dengelemek amacıyla bu hakların evlilik sözleşmesine yazılması uygulamasına gidilmektedir. Şöyle ki, “evlilik cüzdanında” (varsa) nikâh öncesi koşulların yazılması için ayrılan bir kısım mevcuttur ve buraya kadının bu hakları kullanabileceği yazılmaktadır. Bunlar arasında çalışma, yurt dışına çıkma, okuma gibi çok temel haklar da mevcuttur. Bunları evlenirken sözleşme altına almadığı takdirde kadın bu temel haklarından eşinin rızası olmaksızın yararlanamamaktadır.

Evlilik kurumunun önemli kavramlarından birisi “mehir”dir ki, bu evlenirken erkek tarafının çok dikkat etmesi gereken bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre, erkek evlenirken kadın için bir mehir bedelinin altına imza atmaktadır. Bu da genelde altın ile ölçülür. Bu konuda kanuni bir üst sınır belirlenmediği için mehir bedeli kadının ağırlığına ya da yaşı kadar sikke (tam altın) gibi astronomik seviyelere çıkabilmektedir. Kadınlar mihiri evliliğin herhangi bir aşamasında isteyebileceği gibi boşanma halinde de alma hakkına sahiptir. Erkek bunu vermezse boşanamamakta ve hatta hapis cezası bile alabilmektedir. Buna karşılık, kadın boşanmadan kimseyle görüşmemekte ve hatta yurt dışına bile çıkamamaktadır.

Mehir uygulamasında temel mantık kadının korunmasıdır. Erkeğe ise ödemede taksit imkânı sağlanabilmektedir. Ancak, mehir kurumunun günümüzde kadınlar tarafından suistimal edildiği, amacından saptırıldığı, adeta bir para kazanma yoluna dönüştürüldüğü anlaşıldığından, devlet bu konuda bazı düzenlemelere gitmektedir. Örneğin, hâlihazırda mehir bedelini mahkeme konusu yapan bir erkek için azami 124 altın sınırlaması getirilmiştir.

Mehir kurumunun mecrasından uzaklaşmasına neden olarak kadına verilmeyen bazı hakların dengelenmesi ihtiyacı gösterilmektedir. Yasaya göre erkek, eşinin haklarını ödemesi koşulu ile istediği zaman mahkemeye başvurarak gerekçe sunmaksızın boşanabilmektedir. Kadının ise boşanmak için mahkemeye başvurarak kocasının uyuşturucu bağımlısı olduğu, ahlaksızlığa düştüğü, 6 aydan fazla hapis cezasına çarptırıldığı vs. gerekçeler sunarak bunları ispatlaması gerekmektedir. Öte yandan, çocukların velayeti yasaya göre babaya aittir ve isterse belli yaştan sonra çocukları anneleriyle görüştürmeyebilir.

İran yasalarına göre ayrılan çiftlerin çocuklarının velayeti de erkeği daha avantajlı bir konumda tutmaktadır. İran’da velayet, çocuk hakkında karar alabilmek anlamındadır ve bu hak her koşulda babaya aittir. Baba öldüğü takdirde anneye değil dedeye geçer ve o da yoksa mahkemeler karar verir. Anneye “hezanet” adı verilen çocuğa bakma hakkı devredilebilir. Erkek çocuklar 2, kız çocuklar 7 yaşına kadar anneden ayrılamazlar ve çocuğa bakma hakkı annesindedir. Baba ise çocuğun masraflarını karşılamakla yükümlüdür. Bu ve benzeri hususlarda erkeğe verilen orantısız haklara karşı mehir kadınlar tarafından baskı aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Aslında, genel olarak evlilik kurumu ile ilgili İran yasalarının bu kurumu zorlu bir süreç haline getirdiği ifade edilmektedir. Örnek olarak evliliğin, erkeğin isterse kadının anne babasıyla görüşmesini yasaklayabildiği, kadının da erkeği mihirden dolayı tutuklabildiği bir hale dönüştüğü belirtilmektedir.

6.2.2 Beyaz evlilikler ve Aryan nikâhı

Yapılan araştırmalar İran’da evlilik kurumuna bakışın zaman içinde değişim gösterdiğini, bunun bir yansıması olarak boşanmaların arttığını göstermektedir. Muhafazakâr bir yapıya sahip olan toplumda böyle bir eğilimin ortaya çıkması dikkat çekici olup, bunun temelinde muhtelif sosyo-ekonomik nedenler bulunmaktadır. 1906 yılındaki Meşrutiyet Devrimi’ne kadar İran’da evliliklerin geleneksel çizgide gittiği görülmektedir. 1906 sonrasında ise yaşanan siyasi değişimler kadın ve erkeğin toplumdaki ve ailedeki rollerini de etkilemiş, buna kentleşmenin ve modernleşmenin eklenmesi ile evlilikler daha farklı yapıya bürünmüştür.

İslâm Devrimi ise evlilik kurumunu muhafazakâr çizgisinde tutmaya gayret göstermiştir. Devrim sonrası ortadan kaldırılan ve evlilik müessesesini düzenleyen eski yasaya göre (Ailenin Himaye Edilmesi Kanunu) İran’da diğer modern ülkelerde olduğu gibi kızlar 18 yaşından sonra kendi kararlarıyla evlenebilmekte idi ve kadına belli haklar tanınmaktaydı. Mevcut yasada ise kızın yaşına bakılmaksızın ilk evliliği ancak babasının iznine bağlıdır. Babanın olmadığı hallerde izin dedesinden alınmakta veya hiçbir velisi olmadığı durumda ise izin almak için mahkemeye başvurulmaktadır. Annenin bu süreçte izin verme hakkı yoktur.

Buna rağmen İran’da gençler arasında evliliğe mesafeli bakış ve boşanmalardaki artış son yıllarda iyice belirginleşmiş olup, bunun sonucu olarak nikâhsız yaşama anlamına gelen “beyaz evliliklerin” yaygınlaşmaya başladığı ve saklandığı belirtilmektedir. Devlet bu tip bir yaşam biçimini caydırmaya, evlilikleri özendirmeye gayret etmektedir. Nitekim devlet hem evlilik kurumunun teşviki hem de belli sayıda çocuk yapılmasının zaruryeti üzerine çıkışlar, girişimler yapmaktadır. Bunun son örneği de 2019 yılında üst düzey bir Devrim Muhafızları Ordusu yetkilisinin genç çiftlerin aile başına on çocuk yapmalarını beklediklerini ifade etmesi olmuştur. Ayrıca, 2005 yılında çıkan “Evliliği Kolaylaştırma Kanunu” ve 2017 yılında

boşanmaların Hükümet tarafından en önemli beş sosyal sorun arasında gösterilmesi de bu konuda verilebilecek örneklerdir.

Son yıllarda özellikle başkent Tahran’da yeni evlenen şehirli gençler arasında popülerleşen “Aryan nikâhı” gün geçtikçe yayılması sebebiyle İranlı dini ve siyasi elitlerin dikkatini çekmektedir. Fars milliyetçiliğinin sembollerinden olan Aryan nikâhı, resmi nikâhtan sonra bir nevi ritüel şeklinde uygulanmaktadır. Gençler görsel olarak kayıt altına alınan bir odada, temsili olarak yeniden nikâh kıydırmaktadır. Nikâhın kıyılacağı oda dini motiflerden arındırılmış bir şekilde süslenmektedir. Resmi bir niteliği olmayan bu sembolik nikâhta İslâm öncesi İran toplumunu çağrıştıran Aryan tabiri, tören sırasında Farsça bir yemin edilmesi gibi yönler öne çıkmaktadır.

6.2.3 Kuralların uygulanmasında keyfilik

İran’da yabancı olmanızın alışverişlerinde size yorucu bir belirsizlik olarak döneceğini söyleyebiliriz. Bir yerde karşılaştığınız muamele ya da kurallar başka bir yerde tam tersine dönüşebilir ve nerede neyle karşılaşacağınızı öngörememek bir yerden sonra yorucu olmaya başlar. Bunun tipik bir örneği, turistik yerlere girişler konusunda karşılaşacağınız keyfiliktir. Müzeler yabancılara, İranlılara göre bazı durumlarda katlarca daha pahalı olmakla birlikte neden her yerde aynı fiyatlamanın olmadığını ya da neden bazı müzelerde diplomatik kartın kabul edilmediğini öğrenmeden ülkeden ayrılmanız olasıdır.

Bu olumsuzluk bazen sizi turistik bir yerde parasını ödeyerek katıldığınız bir etkinliğin sonucunda sizden ilave ücret istenmesi, başta anlaştığınız fiyatın reddedilmesi, gerçek dışı konuşmakla itham edildiğiniz oldukça nahoş durumlara sokacak kadar ileri gidebilir. Üstelik bu tavrın, orada bulunan görevli tarafından sergilendiğini, kendisini şikâyet ettiğinizde sonuç alamadığınızı da görebilirsiniz. İran’da turizmin altyapıdan ziyade zihinsel dönüşüm gerektirmesinden kaynaklanan sorunları bulunmaktadır. Bu nedenle turistler zaman zaman kendilerini “kimi kime şikâyet ediyorum” durumunda bulabilmektedir.

Bunun en önemli nedeni İran’ın içine kapalı yapısı ile turizmin dışı açık doğası arasındaki çelişkidir. Bu çelişki, söylemlerinde turizmi önemseydiği izlenimi veren İran’ın aslında turizme zihnen hala kapalı olduğunu düşündürmektedir. Dışa açılmaya olan direnç ve statükonun bozulması kaygısı günlük hayatın küçük detaylarında bile kendini kayıtsızlık olarak göstermektedir.

6.2.4 Tevellodet Mobarak

İran’da bir kafe ya da restoranda otururken mekânın müziği bir anda durabilmekte, yüksek sesli bir kutlama şarkısı başlayabilmektedir. Fark etmemenizin mümkün olmadığı bu değişikliğin nedeni oradaki birinin doğum gününün kutlanıyor olmasıdır. Birçok kültürde olduğu gibi İranlılar için de doğum gününün önemi büyüktür. Çocukların birinci yaş günü sembolik önemdedir ve büyük organizasyonlarla kutlanmaya gayret gösterilir. Oturduğunuz mekânda dinlediğiniz şarkının ismi ise “tavallodet mobarak”tır (iyi ki doğdun).

Bazı anlarda bu kelimenin “tavallodat” olarak yazıldığı görülebilir. İran'ın kullandığı Arap Alfabeti'nin Latin harflerine dönüştürülmesi özellikle üç sesli harfte (a-e; e-i; u-o-v) sorunla karşılaşılmasına neden olmaktadır. Bu durum aynı kelime için farklı Latin harfli yazımları beraberinde getirebilmektedir.

6.2.5 Sanat

İran, Devrim sonrasında sanatın her türünün darbe aldığı bir dönemden geçtiyse de bu topraklarda sanat hiç bitmemiştir. Edebiyatta, resimde, heykelticilikte çok önemli sanatçılara sahip olan İran'ın sinema sektörü uluslararası platformda yer edinmiştir. Bunun yanı sıra müzikte de gerek folk gerek klasik dalda önemli sanatçı ve grupları bulunmakta, bu sanatçılar rejimin elverdiği ölçüde ülkede faaliyetlerine devam etmektedir. Örneğin Tahran Senfoni Orkestrası her konserinde büyük ilgi ile karşılaşmaktadır. Aynı ilgi, zaman zaman başta Tahran olmak üzere ülkeye gelen yabancı sanatçılara da gösterilmektedir.

Bununla birlikte, ülkede kadınların ses sanatçısı olamaması, müzik aletlerinin televizyonda gösterilmemesi gibi yasaklar dikkat çekmektedir. Ayrıca, bu yasaklar nedeniyle yaşamını ve meslek hayatını İran dışında sürdüren ve İranlıların gösterilerini izlemeye gittiği çok sayıda sanatçının olduğunu da belirtmek gerekir. Özellikle Nevruz döneminde Türkiye (başta İstanbul ve Van), BAE, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan gibi ülkelerde bu sanatçıların turneler düzenlediği bilinmektedir.

6.2.6 En sevilen sporlar ve Traktör Sazi gerçeği

İran, geleneksel olarak güreş ve halterde uluslararası dereceleri olan önemli sporcular ile tanınmaktadır. Kuşkusuz ülkede en popüler spor futboldur. İran'ın bir numaralı ezeli rekabeti olarak Tahran'daki Persepolis ve İstiklal kulüpleri daha çok tanınmakla birlikte İran'daki Türklerin kulübü Traktör Sazi'nin ülke futbolunda ayrı bir yeri bulunmaktadır. Zira, Tebriz'deki traktör fabrikası tarafından 1970'te kurulan kırmızı-beyaz renkli Traktör Sazi, ülkedeki Türk kökenlilerin ateşli bir şekilde peşinden gittiği ve sık sık üzerinden bazı siyasi ve toplumsal mesajlar verdiği önemli bir sosyal fenomene dönüşmüştür.

Hakkında araştırmalar yapılmış olan Traktör Sazi kulübünün taraftarları Türkiye'yi ve Türk futbolunu yakından takip etmekte, maçlarını oynadıkları 80 bin kişilik Yadegar-e Emam Stadı'nı tıklım tıklım doldurmaktadır. Rejimin, özellikle İran-İrak savaşı sonrası futbola başka bir yönüyle yaklaştığı, bu oyunu toplumda biriken negatif enerjiyi statlarda boşaltma ve orada sınırlı tutma yolu ile kullandığı gözlemlenmektedir.

Popüler oyunlarda kadınların kendi profesyonel organizasyonları bulunmaktadır. Ancak kadınların erkekler tarafından icra edilen spor müsabakalarına gitmesi yasaktır. Buna rağmen kadınların futbola ilgisi yoğundur ve çok sayıda kadın taraftarın maçlara erkek kılığında girdiği/girmeye teşebbüs ettiği bilinmektedir.

Bu konu ülkede önemli bir toplumsal tartışma alanı yaratmıştır. 2018 yılında İran Milli Takımı'nın Bolivya ile oynadığı maça 300 kadar kadın seyirci alınması ülkede 39 sene sonra ilk

kez kadınların bir futbol maçını statta izlemesi anlamına gelmesine rağmen maç sonrasında dini otoriteler bu duruma karşı çıkan sert açıklamalar yapmıştır. Diğer taraftan, toplumda kadınların uluslararası başarıları da sadece gazetelerde haber olarak takip edilebilmektedir. Örneğin, İran Kadın Futsal (Salon Futbolu) Milli Takımı 2018 yılında Asya şampiyonu olmuş ve maçları televizyondan

verilmediği için bu başarı ancak yabancı kanallardan ya da gazetelerden izlenebilmiştir.

İran'ı ziyaret eden ve yaşayanların muhtemelen bilmediği, ülkede badminton, masa tenisi ve salon futboluna (futsal) olan ilgidir. Gerçekten de İran'da futbolun salonda oynandığı çok sayıda mekân mevcuttur. Ayrıca, salon ve plaj futbolunda hem erkeklerde hem kadınlarda İran dünyada söz sahibi bir konumdadır. Diğer taraftan, parklarda da yan yana dizilmiş masalarda insanları pinpon oynarken görebilirsiniz.

6.3 Şehirler

İran'ın en büyük kenti artık dünyanın en karmaşık trafiğine sahip metropollerinden biri haline gelmiş olan Tahran'dır. Bunun haricinde çok sayıda tarihi kent bulunmakta, bunlardan bazıları (Mashhad, Tebriz, İsfahan, Şiraz vs.) tarihi bir çekirdek etrafında veya yanında büyümüş ve ülkenin Tahran'dan sonraki önemli nüfus odakları haline gelmiştir. Şehirlerde gözlediğimiz dikkat çekici bazı detayları bu bölümde ele almak istedik.

6.3.1 Balkonlar

İran şehirlerinde dikkat çeken bir özellik, balkonların bizdeki kadar yaygın olmamasıdır. Çok sayıda binanın balkonu ya hiç yoktur ya sembolik denecek kadar küçüktür. Var olan balkonlar daha ziyade depo olarak kullanılmaktadır. İran mimarisinin temel karakteristiği, zaten eskiden beri çok katlı olmayan binalarda içe dönük, ortada bir alana ve sokağa değil o alana bakan pencerelere sahip binalar şeklindedir. Bu binalarda ortada bulunan bahçe yoğun kullanılmaktadır. Ancak, 1979 Devrimi'nin etkisi ile insanların evlerine kapanmasından ve o tarihten sonra verilen inşaat izinlerinde ayrıca dikkat edilmesinden dolayı balkon kültürü giderek zayıflamıştır. Gerçekten de örneğin Tahran'da, Türkiye'deki gibi güzel havalarda balkonlarda oturan insanların olduğu binaları ender görebilirsiniz.

6.3.2 Meşhur Tahran trafiği

Tahran'ın trafiği üzerine çok konuşulmuş, yorumlar yapılmıştır. Genelde İran ve özeldde Tahran'daki trafik üzerine bazı bilgiler verelim. Ülkedeki araç sayısının 20 milyon civarında olduğu bilinmektedir. Farklı sayılar zikredilmesine rağmen motosiklet sayısı hakkında kesin bir rakama ulaşılamamakta, önemli bölümü Tahran'da olmak üzere milyonlarca motosiklet olduğu ifade edilmektedir. Zira, motosikletler hem kargo hem yolcu taşınmasında en ön plandaki araçlardır.

Trafik kazası ve ölüm sayısı dünyanın en yükseklerinden birisi olan İran'da 2018'de trafik kazalarında 16 bin kişi hayatını kaybetmiştir. Bir kaynağa göre ülkedeki trafik kazalarında günde 46 kişi hayatını kaybetmektedir. Bunda ülkede kullanılan araçların genelde eski model ve güvensiz olmasının rolü büyüktür. İran Standartlar Kurumu tarafından güvensiz olduğu için üretiminin durdurulması kararlaştırılan ve ülkedeki en fazla kullanılan araçlardan birisi olan Saipa Pride için firmanın verdiği yanıt düşündürücüdür: "Saipa, Pride'a talep oldukça üretimi sürdürecektir."

Trafiğin karmaşıklaşmasında büyük payı olan motosikletlerin toplam kazalardaki rolü %30'lardadır. Gerçekten de motosikletlerin trafikte çok rahat ve sorumsuzca hareket etmesi, zaman zaman kaldırımda dahi karşınıza çıkması artık gelenek haline gelmiş ve kanıksanmış durumdadır.

Ancak, birinin ölümüne ya da zarar görmesine kazara yol açıldığında adına "diye" denen bir kan parası (diyet) ödenmesi gündeme gelmektedir. Kaza, fıkhıya göre savaşın haram olduğu aylar olarak nitelendirilen Recep, Zikade, Zilhicce ve Muharrem aylarında olursa "diye" iki katına çıkmakta olup, olay sonucunda zarar gören kadınsa erkeğin yarısı kadar "diye" belirlenmektedir.

Taksiler ise belli bir düzen içinde düşünülmemelidir. Sarı ve yeşil renkli taksiler trafikte kolayca fark edilebilmektedir. Ancak, ek gelir amacıyla bir yerden bir yere giderken yolcu alan, kırsal kesimden gelerek arabasında yaşamak suretiyle Snapp veya TAP30 gibi uygulamalarla taksicilik yapan çok sayıda kayıtsız araç da bulunmaktadır. Kadın taksiciler az sayıda da olsa çalışmakta ve arabalarına sadece kadın yolcular binmektedir. Toplu taşımada dolmuş ve belediye otobüslerinin yanısıra adına "müstaghim" denen ve doğrusal bir rotada mekik gibi gidip gelen, içine dört kişiye kadar yolcu alan binek araçlar da önemli işlev görmektedir. Metro ve otobüslerde kadınlar arka tarafta erkekler ise ön tarafta yolculuk etmektedir. Aile ile binilse dahi bu kural aynen uygulanmaktadır.

Sarı ve yeşil taksiler savaş gazileri ve şehit yakınlarına ayrılmıştır. Aslında, üniversitelere giriş, işe yerleştirme gibi uygulamalarda "sehmiyye" denilen şehit yakınları ve gazilere ayrılan kontenjanın zaman zaman tartışmalara yol açtığı bilinmektedir.

6.3.3 Meşhur hava kirliliği

Yıllardır süren ambargolardan ve içe kapalı ekonomik yapıdan dolayı, otomotiv sektöründe ortalama araç motoru teknolojisinin 30 yaşında olduğu İran'da eski teknoloji ile üretilen otomobillerin sera gazı emisyonunun yüksek olması ve toplu taşımının eski ve yetersiz oluşu sebebiyle kişisel araç kullanımının yüksekliği hava kirliliğini ve buna bağlı astım gibi hastalıkları artıran bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Gelişmiş petrokimya endüstrisinin varlığı ve atık dönüşüm teknolojisi ve uygulamalarının yetersizliği neticesinde İran'ın dünyada kişi başına en fazla plastik atığı çıkaran ülkelerin başında geldiği görülmektedir. Ülkedeki ekonomik hacmin neredeyse yarısının, nüfusunun ise yaklaşık 1/6'sının yaşadığı Tahran'da ise daha çok insan kaynaklı hava kirliliği yaygındır.

Ülke gündeminin değişmez konularından birisi Tahran'daki hava kirliliğidir. Asya dışı şehirler arasında Kahire'den sonra en yüksek hava kirliliğine sahip şehir olarak gösterilmektedir. Dünyadaki 26 megaşehir arasında ise hava kirliliği en yüksek 12. şehir Tahran'dır. Şehirdeki hava kirliliğinin nedenleri olarak hızlı nüfus artışı ve şehirleşme, şehrin etrafında bulunan ağır sanayi fabrikaları, yüksek sübvansiyon nedeniyle tüketimi yoğun olan benzin ve doğalgaz kullanımı ve toplu taşımının gelişmemesi gösterilmektedir. Tahran'ın coğrafi koşulları da hava kirliliğine müsaittir. Zira, etrafında bulunan Albroz Dağları hava sirkülasyonuna izin vermemekte ve kirli havayı şehrin bulunduğu merkeze hapsedmektedir. Şehrin önemli akslarından olan Hemmat Otoyolu, şehri doğu-batı ekseninde kesmektedir. Bu otoyolun yapımına zamanında şehrin nefes alabildiği rüzgâr akımının da yolu olması nedeniyle itirazların yükseldiği, ancak bu itirazlara rağmen otoyolun inşa edilmesinin şehrin bugün hava kirliliğinden adeta boğulmasına önemli katkı yaptığı belirtilmektedir.

Tahran'da yılda ortalama 111 gün hava kirliliği yaşanmaktadır. Hava, Dünya Sağlık Örgütü'nün belirlediği kriterlerin dört katı oranında kirlidir. Hava kirliliğinin Tahran'da yılda 4 bin kişinin ölümüne yol açtığı, bunun yanı sıra birçok hastalığın da nedeni olduğu belirtilmektedir. Ülkedeki hava kirliliğinden dolayı zaman zaman okullar tatil edilmektedir. Hava kirliliğinin şehir ekonomisine maliyeti OECD tarafından yapılan bir çalışmada yılda 2,6 milyar dolar olarak belirlenmiştir.

Ülkede zaman zaman başkentin değiştirilmesi gibi öneriler kamuoyu gündemine gelmektedir. Ayrıca, Temiz Hava Yasası, hibrid araçlara teşvik, bisiklet kullanımının yaygınlaştırılması gibi çalışmalar yapılmaktadır. Bununla birlikte, hava kirliliğinin yaygın bir şekilde hayatı olumsuz etkilediği dönemlerde kurumlar arasında birbirini suçlayıcı açıklamalar yapılmakta ve bir türlü istenen ilerleme kaydedilememektedir. Tahran Belediye Başkanı tarafından 2019 yılında yaşanan rekor hava kirliliği döneminde şehrin tahliye edilmesi gerektiği, bunun yerine kirlilikten sorumlu 19 kuruluşun birbirini suçlayıcı açıklamalarla günü geçirdiği ifade edilmiştir.

6.3.4 Çelik konstrüksiyonun önemi

İran, %90'ı fay hatları üzerinde bir ülkedir. 1900 yılından beri meydana gelen depremlerde maalesef 126 bin civarında can kaybı kayıtlara geçmiştir. Tahran da bu açıdan iyi durumda olmayan şehirler arasındadır. Dört fay hattı tarafından çevrilen şehirdeki kaotik günlük hayat şiddetli bir depremin yaratacağı yıkım hakkında oldukça endişe verici fikirler vermektedir. Tahran'ın güneyinin nispeten daha güvenli olduğu belirtilmekte ama gene de şehrin genelinde binaların inşaatında çelik konstrüksiyon malzemenin yaygın kullanımı dikkat çekmektedir.

6.3.5 Şehir makyajı

İran şehirlerinde bina duvarları, parklar, meydanlar, köprüler büyük resimlerle donatılmaktadır. Başkent Tahran'ı bu faaliyetin en büyük mekânı ve ülkenin tamamının bir yansıması olarak görebiliriz. Başkent'in duvarlarının en önemli teması şehitlerin resimleri ile siyasi argümanların mesajlaştırıldığı figür ve posterlerdir. Senelerce savaşların ve acıların en önde gelen konular olduğu İran'da bu şaşırtıcı bir durum olmamalıdır. Bununla birlikte, acı, matem, silah, savaş gibi temalardan yer bulabildiği ölçüde ülkedeki sanat becerisinin ortaya çıktığı, yaratıcı ve ilgi çekici şehir süslemelerine de rastlanmaktadır. Bu şehir süslemelerinin önemli mekânlarından birisi köprü ayaklarıdır. Aslında köprülerin ayakları ve duvarları şehir süslemesi konusunda yaygın olarak değerlendirilen önemli alanlardır. Şehirlerin ana caddelerinde de irili ufaklı dekoratif süslemeler, detaylı çalışılmış çevre düzenlemeleri vs. uygulamalar sıklıkla görülmektedir. Diğer taraftan, Nevruz esnasında şehrin muhtelif yerlerinde insan boyunda dev yumurta maketlerinin sayısız renk ve desende boyanarak sergilenmesi de gerçekten çok güzel ortamlar yaratmaktadır. Bazı parklarda bu yumurtalar iki taraflı yol boyunca konumlandırılmaktadır. Parklar ve bahçelerde de özgün heykeller ve ilginç banklar dikkat çekmektedir.

Bu şehir süslemelerinin önemli mekânlarından birisi köprü ayaklarıdır. Aslında köprülerin ayakları ve duvarları şehir süslemesi konusunda yaygın olarak değerlendirilen önemli alanlardır. Şehirlerin ana caddelerinde de irili ufaklı dekoratif süslemeler, detaylı çalışılmış çevre düzenlemeleri vs. uygulamalar sıklıkla görülmektedir. Diğer taraftan, Nevruz esnasında şehrin muhtelif yerlerinde insan boyunda dev yumurta maketlerinin sayısız renk ve desende boyanarak sergilenmesi de gerçekten çok güzel ortamlar yaratmaktadır. Bazı parklarda bu yumurtalar iki taraflı yol boyunca konumlandırılmaktadır. Parklar ve bahçelerde de özgün heykeller ve ilginç banklar dikkat çekmektedir.

6.3.6 Trafik lambaları

Şehirlerde trafik lambalarının genelinde elektronik saniye levhasının bulunması sürücüler için oldukça kullanışlı bir özelliktir. Trafiğin durumuna göre burada geriye doğru sayan bir süre ya da "PO (police)" ifadesini görebilirsiniz. "PO" gördü iseniz, o kavşaktaki ışığın kontrolü polistedir ve her an değişme olabilir demektir.

Bu noktada, dikkatli olunması gereken asıl husus, trafik ışığında geriye doğru sayan süre levhasının çok iyi takip edilmesidir. Zira, trafiğin durumuna göre polis kalan süreyi bir anda azaltarak pozisyonu değiştirebilir. Böyle bir durumda, kırmızı yanarken sürenin azalması sizi memnun edebilecek iken, yeşil yanarken aniden kırmızı yanması sizi kavşağın ortasında zor durumda bırakabilir.

6.3.7 Site hayatı

İran’da başta Tahran olmak üzere büyük şehirlerde, bodrum katında havuz, spor salonu, parti alanı gibi bölümlerin bulunduğu apartmanlar oldukça yaygındır. Bazı sitelerde ise bunun da ötesine geçilerek yaşam alanları oluşturulduğu, basket sahaları, masa tenisi, yüzme havuzu, market, “mezon” adı verilen moda mağazaları, kuaförler olduğu görülmektedir. Apartman girişlerinde lobi denilen bekleme alanlarının gösterişli ve geniş olması ve bu alanlarda görevli olan “Seraydar” denilen kapıcıların rolü de dikkate değerdir.

6.4 Dikkat çeken bazı sembolik değerler ve diğer detaylar

İran dendiğinde hemen herkesin aklına gelen İran halısı, kedisi, fıstığı, karpuzu, hurması gibi simgesel ve ekonomik önemi olan kalemlerin yanında bu ülkenin bunların biraz gerisinde kalmış olmasına rağmen tarihsel ve ekonomik önemi olan başka sembolleri de vardır. Çalışmanın son bölümünde bunlardan bazıları hakkında özet bilgiler vermek istiyoruz.

6.4.1 Narın önemi

İran kültüründe nar önemli bir yer tutmaktadır. Sevgiyi, aşkı, güneşi ya da üretkenliği sembolize eden narı birçok ritüelin içinde görebilirsiniz. Örneğin, şeb-e yelda gecesi en uzun gece olduğundan güneşe benzetilen nar, bahara duyulan özlemi temsil etmektedir. Başka bir örnek olarak, duruma göre birine nar (ya da kırmızı elma) verilmesi aşk ilanı anlamına gelebilmektedir. Zerdüşter de narı kutsal görürdü ve çok çocuk getirdiğine inanırdı.

Dünyada en çok nar İran’da yetiştirilmektedir. Ülkenin pek çok yerinde nar sembolleri, narı çağrıştıran resim ve desenler bulunmakta, ayrıca şehirlerin birçok noktasında meyve suyu sıkılan mekânların portakal ile birlikte en çok sattığı meyve nar olmaktadır.

6.4.2 Tavla

Tavla, İran'da Devrim sonrası yasaklanmış bir oyun olmasına rağmen toplumun tavla sevgisi engellenememiştir. Nitekim bu oyunun İran ile köklü bir ilişkisi bulunmaktadır. 1400'lü yıllarda Osmanlı'ya da gelen tavlının çıkış noktası çok net değildir ve buna dair M.Ö 3000'nci yıla kadar giden rivayetler bulunmaktadır. Huzistan Eyaleti'nin Şuş kentinde tavla oyununa dair bulgular mevcut olduğu gibi Hindistan ve Mısır'da da bulgular vardır. Tavlının İran ile ilgili hikâyesi oldukça

ilginçtir. Rivayete göre bundan 1400 yıl önce Hint İmparatoru, Pers İmparatoru'na bir hediye gönderir. Bu hediye bir satranç takımındır. Yanında da bir mektup vardır. Oyunun nasıl oynandığını açıklamayan İmparator notunda şunları söyler: “Kim daha çok düşünüyor, kim daha iyi biliyor, kim daha ileriye görüyorsa o kazanır, işte hayat budur.” Hediyeyi alan Pers İmparatoru vezirine mesaj gönderir: “Oyunu çöz ve karşılık olarak da bana başka bir oyun icat et.” Vezir haftalarca çalıştıktan sonra satrancı çözer ve 10 günde tavlayı bulur. Pers İmparatoru'ndan Hint İmparatoru'na giden hediye tavlasının yanında şöyle bir mesaj vardır: “Kim daha çok düşünüyor, kim daha iyi biliyor, kim daha ileriye görüyorsa o kazanır ama bu biraz da şansır, işte hayat budur.” Vezir tavlayı zaman kavramından ilham alarak tasarlamıştır. Çünkü tavla bir tanedir (senenin birliği). Dört köşesi dört mevsimi, içindeki karşılıklı 6'şar hane 12 ayı, pulların toplamı ayın 30 gününü, siyah taşlar geceyi, beyaz taşlar gündüzü ve karşılıklı 12'şer hane de günün 24 saatini simgeler.

6.4.3 En popüler efsaneler

Kuşkusuz her ülkenin tarihinde olduğu gibi İran tarihinde de çok sayıda efsane bulunmaktadır. Bunlardan daha ziyade Farsilere ait olan üç tanesini popüler olduğu için çalışmamıza aldık.

✓ Simurg Efsanesi

İran'ın önemli efsanesi "Simurg" yani "Zümrüd-ü Anka" efsanesine göre, Simurg adındaki her şeyi bilen bilge kuş Kaf Dağı'nın tepesinde yaşamış. Dünyadaki tüm kuş türleri onu bulmak üzere yola çıkmış ve yedi vadiyi (istek, aşk, marifet, istisna, tevhid, şaşkınlık, yok oluş) geçmeleri gerekmiş. Çoğu bu vadileri geçememiş. Sadece otuz kuş hedefe ulaşmış. Simurg Farsça "otuz kuş" anlamına geldiği için anlaşılıyor ki aslında Simurg o otuz kuşun kendisi imiş.

Burada, asıl bilgeliğin insanın kendi içinde yer aldığı ve ona ulaşmanın iç dünyamızdaki yolculuğa bağlı olduğu teması bulunmaktadır. İran'da oldukça popüler olan bu efsanenin adını alan meşhur bir de restoran bulunmaktadır.

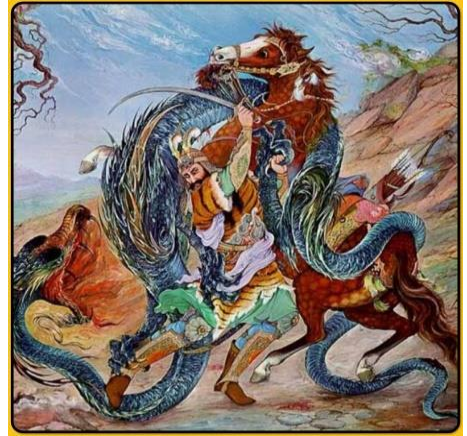
✓ Homa Efsanesi

İran'da bir efsane kuşu da "Homa"dır. Bu kuşun hayatı boyunca yeryüzüne hiç konmadan yerkürenin çok yükseklerinde bir yerlerde görünmeden devamlı olarak uçtuğu rivayet edilmektedir. Efsaneye göre Homa o kadar yüksekte uçmaktadır ki, yumurtaları boşluğa bıraktığında hala havadayken çatlamakta, yavru çıkmakta ve gözleri açılan yavru yeryüzüne yaklaştığını görünce ölümü hissedip tiz bir sesle annesine doğru yukarıya havalanmaya başlamaktadır. Bu kuşun adı ve resmi İran'da birçok yerde simge olarak karşınıza çıkmaktadır (Iran Air, Homa Hotel vs).

✓ Rüstem Efsanesi

İran'ın büyük efsanelerinden birisi de Rüstem efsanesidir. Efsaneye göre Zaloğlu Rüstem çok güçlü ve yiğit bir savaşçıdır. O kadar iridir ki, doğumunda annesinin karnı yarılarak çıkarılır ve ona tam on sütanesi bulunur. Tam olarak yaşadığı zaman ve mekân bilinmemekte ama 12. ya da 13. yy'da yaşamış olma ihtimali üzerinde durulmaktadır. Başka toplumlarca da sahiplenilen Rüstem'in ilginç bir efsanesi de, kendisi gibi yiğit bir Türk savaşçısı Alp Er Tunga ile yaptığı mücadeledir. Hatta bazı kaynaklara göre Rüstem, Tunga'yı hileli bir yolla yenmiştir ve bizdeki "tongaya düşmek" tabiri de buradan gelmektedir.

6.4.4 Safran

Safran, İran'ın milli baharatıdır desek yanlış olmaz. Orijinali İran olan (üzerinde tartışmalar da olsa) bu baharat safran bitkisinden elde edilmekte olup, dünyanın en pahalı baharatı konumundadır. Kalitesine ve türüne göre değişse de İran'da da pahalı olan safranın ortalama olarak gramı 2,5-3 dolar civarında değişiyor. Bu fiyat dünyada 5-6 dolar/gr dolaylarında. Safran İran'da başta pilav olmak üzere birçok yerde kullanılmaktadır ve dondurması bile vardır. İran'da, safran bitkisinin özelliği olan sakinleştirme etkisinin İranlıların genel sakinliğinin kaynaklarından birisi olduğuna dair tahminler de duyabilirsiniz.

Safran bitkisi Horasan'ın toprağını ve iklimini sevmesi nedeniyle ağırlıklı olarak Horasan bölgesinde üretilmektedir. Afganistan'da da üretimi mevcuttur. Avrupa'da kilosunun fiyatının 7000 dolara kadar yükseldiği belirtilmektedir. Safran ticareti yüksek kârlı bir iş olmasına rağmen henüz iş dünyamız tarafından keşfedilmemiştir. Bunun önemli bir nedeninin, ülkemizde bu baharatın tüketilme alışkanlığının çok az olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Yaptırımlar döneminde Avrupa'da İspanyol ve Yunan şirketlerinin İran'daki safran ticaretine aracı olduğu firmalarca dile getirilmektedir.

6.4.5 Süt ürünleri

İran'da yaşarken kısa zaman içinde süt ürünlerinin kalite ortalamasının oldukça yüksek olduğunu fark edersiniz. Gerçekten de çok sayıda markanın süt ürünleri (peynir çeşitleri, süt, yoğurt, dondurma ve doogh-ayran) piyasada rekabet etmekte ve tüketiciye geniş seçenekler sunmaktadır. Lezzet ve çeşitlilik bakımından oldukça tatmin edici olan bu ürünlerde dikkat çeken bir özelliği de yeri gelmişken belirtelim. Ülkede sadece bu sektörde değil

hemen hemen tüm sektörlerde ambalaj sanayinin düşük kaliteli ürünleri nedeniyle pek çok tüketim maddesinde ambalajların açılması anında sıkıntılı durumlarla (açılma anında içindeki ürünün dökülmesi vs.) karşılaşabilirsiniz. Bu da bilhassa gıda sektöründe kalitenin tutturulabildiği ürünlerde dahi markanın itibarına zarar verebilecek bir husus olup, ülkedeki ekonomik şartların getirdiği hammadde sorunu ve teknoloji geriliği ile açıklanmaktadır. Bu alanda, gerek içerik gerek ambalaj konularında ülkemiz firmaları ile İranlı firmaların sadece Türkiye ve İran'da değil, üçüncü ülkelerde de önemli işbirliği imkânları mevcuttur.

6.4.6 “Nargile” ile “dem ve derman”

Doğu kültürü ile özdeşleştirilmiş öğelerden olan nargile, İran coğrafyasında da yaygın olarak tüketilmektedir ve tüm şehirlerde bolca bulunan nargile evleri ülkenin sembollerinden birisi haline gelmiştir. Nargile kelimesinin kökeninde Farsça'da Hindistan cevizi anlamına gelen “nargil” kelimesi vardır. Hindistan'da bulunduğu tahmin edilen ve daha sonra hızla İran, Arap coğrafyası ve Anadolu'ya yayılan nargile İran'da "ghalian" olarak adlandırılır ve çeşitli lezzetler veren türleri vardır. Ana teması nargile olan kafelerin yanısıra birçok kafe ya da restoranda da yemek sonrası için nargile ikramı bulunmaktadır.

Sigaradan bile daha zararlı olduğu söylenen, ayrıca hijyen sorunları nedeniyle tüberküloz, hepatit gibi ciddi hastalıklara da yol açabilen nargilenin İran'da bir dönem sağlık nedenleri öne sürülerek yasaklanması yoluna gidilmiştir.

Gene İran'da bazı restoran ve kafelerde “dem ve derman” adı verilen, çalışma prensibi nargileye benzeyen, ancak tütün değil nane gibi bazı bitkilerin nefes açıcı olarak tüketildiği bir dumanlı içeceğe rastlayabilirsiniz. Adından da anlaşılacağı gibi “dem ve dermanın” bir süre demlenmesi gerektiği ve ciğerlere iyi geldiği belirtilmektedir. Ancak, alternatif tıp olarak düşünülen bu içeceğin bilimsel bir temeli olup olmadığına dair bir bilgiye rastlayamadık.

6.4.7 Pars

Fars sözcüğü etimolojik olarak “Pars (Pers)” sözcüğünden gelmektedir. Pars kelimesi Arapça'nın etkisiyle Fars haline gelmiştir. Arapça'da bulunmayan “P” harfi “F” ile ikame edilmiştir.

Bir hayvan türü olan pars ise Türkçe kökenli bir kelimedir. Bu hayvan Kafkaslar, Anadolu, Orta Asya ve İran coğrafyasında görülmekte olup, en iri türü İran'dadır. Ayakları ile birlikte boyu 2 metrenin üstüne çıkabilen bu hayvan bugün İran'ın sembolleri arasında yer almakta, ancak bu sadece bir kelime benzerliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu durumun ilginç bir hikâyesi olduğu belirtiliyor. Buna göre, aslında İran'ın tarihten gelen asıl sembolü aslandır. İran'da aslan bayraklarda ve paralarda sürekli yer almıştır. Tarihi eserlerde de aslan sembolünün oldukça yaygın olduğu görülebilir. Parsın aslanın yerine geçmesinin arka planında ise Kacar Hanedanı ile Pehlevi Hanedanı arasındaki geçiş bulunmaktadır. İran coğrafyasında bol bulunan aslanın soyu, Kacar Hanedanı döneminde çok sayıda avlandığı için tükenmiştir.

Parsın ön plana çıkarılması ise modern İran devleti kurulmasına yönelik çabaların arttığı Pehlevi döneminde İran milliyetçiliğinin canlandırılması politikasının bir sonucu olmuştur. Bugün birçok köklü İran firmasında ya da bankasında Pars ibaresinin ya da sembolünün bulunması bu politikanın uzantısı olarak yorumlanmaktadır. Pars kelimesinin firmaların isimlerinde yer alması bugün de oldukça sık rastlanan, popüler bir durumdur. Devrim'den sonra kurulan veya bugün kurulmakta olan firmaların isimlerinde de “Pars” ibaresine sıkça rastlanır. Diğer taraftan, parsların neslinin tükenme tehlikesi ile karşı karşıya kalınması nedeniyle bugün de çevre kuruluşlarının İran'da bu türü öne çıkarma amaçlı bazı faaliyetleri (örneğin Milli Takım'ın formasında pars sembolü bulunması) dikkat çekmektedir.

Söz açılmış iken İran kedisine yönelik bir yanlış algıyı da burada belirtelim. İran kedisi bundan yüzyıllar önce Şiraz ve Yezd arasında yetişen bir tür iken, o tarihlerde Avrupa'ya götürülmüş ve aradan geçen sürede İran'da yok olmuş, varlığını Avrupa'da (muhtemelen değişikliklere uğrayarak) sürdürmüştür. Bu nedenle, bugün bizdeki Van Kedisi ya da Sivas Kangalı gibi bir İran Kedisi yetiştirilmesinden bahsetmek zordur. Ancak, mutlaka İran'a mahsus bir kedi türünden bahsetmek gerekirse bu, Sistan, Horasan ve Gülistan Eyaletleri'nde bulunan Kum Kedisi (Gorbe-ye Şeni) olabilir.

6.4.8 Firuze taşı

Firuze taşı (Türk ya da Turkuaz taşı) dünyada en çok İran'da bulunan bir taştır. İran'dan sonra ABD, Meksika, Şili, Afganistan, Tibet, Avustralya, İsrail ve Çin'de de bulunan firuze taşından yapılan takılar İran'dan alınabilecek hediyelerin başında gelmektedir. Ancak, piyasada çok miktarda sahtesi de dolaştığı için böyle bir alışverişin yanınızda bilen birisiyle yapılmasında fayda vardır. Taklitleri ile asıllarının ayrıldığı en önemli özellik damarlardır. Ayrıca, taşın iç ve dış renginin aynı olması da hakiki olduğunu göstermektedir. Tarihi eski Mısır'a kadar uzanan, Türklerin savaş aletlerini yaptığı malzeme olarak da belirtilen firuze taşının bir tür "denge" unsurunu yansıttığı söylenmektedir. Bunun nedeni de renginin, gökyüzünün mavisi ile yeryüzünün yeşilinin karışımı olmasıdır. Bu taş hem aksesuar olarak kullanılmakta hem de bazı konularda şifa getirdiğine inanılmaktadır. Bazıları ise bu taşın uğur getirdiğine

inanılmaktadır. Bu değerli taş İran'ın Rezevi Horasan, Güney Horasan, Kirman, Yezd ve Semnan Eyaletlerinde bulunmaktadır. İran'ın en ünlü firuze taşı ise Rezevi Horasan Eyaleti'ndeki Nişabur yöresinin firuze taşıdır. Bu taş dünyaca ün yapmış bir taş olduğundan, dünyada firuze taşları değerlendirilirken Nişabur'un firuze taşı referans alınır ve buna "İran kriteri" denir. Nişabur'un firuze madeni dünyanın en eski firuze madenlerinden biri olup, bu madenden binlerce yıldır firuze taşı çıkarılmaktadır. Nişabur'un firuze taşından yapılan en eski eser ise, mazisi yedi bin yıla dayanan bir buzağı heykelidir.

BAĞLANTILAR

Genel Bilgiler

T.C Tahran Büyükelçiliği, Ticaret Müşavirliği:

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/genel-bilgiler>

Bilgi Notları

Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakları Bilgi Notuna ulaşmak için [tıklayınız](#).

İsrail Menşeli Ürünlerin İthalatına veya İran üzerinden Transit Geçişine Müsaade Edilmemesine İlişkin Nota ulaşmak için [tıklayınız](#).

İran'a Ticaret Heyeti Düzenlenmesinde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar Notuna ulaşmak için [tıklayınız](#).

Ticari Sözleşme Yapılırken Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar ve Tahkim Mekanizması Notu için [tıklayınız](#).

İran'daki Enerji Maliyetleri Tablosuna ulaşmak için [tıklayınız](#).

İran İç Vergi Uygulamaları Bilgi Notuna ulaşmak için [tıklayınız](#).

İran Sosyal Güvenlik Sistemi Bilgi Notu ve İşgücü Maliyetleri Bilgi Notuna ulaşmak için [tıklayınız](#).

İran Pazarında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar Bilgi Notuna ulaşmak için [tıklayınız](#).

İran'da Uygulanmakta Olan Tüketici Satış Bedeli Notuna ulaşmak için [tıklayınız](#).

İran'da Şirket, Şube ve JV Kurulması, Temsilcilik ve Acente Tayini Bilgi Notuna ulaşmak için [tıklayınız](#).

İran'da Çalışma İzin Belgeleri, İkamet İzni ve Yabancıların Tabi Olacağı Çalışma Hukuku Düzenlemeleri için [tıklayınız](#).

İran'da Kamu İhaleleri ve Banka Teminat Mektupları için [tıklayınız](#).

İran'daki İthalat Sürecindeki Zorunlu Standartlar Bilgi Notuna ulaşmak için [tıklayınız](#).

İran Yolcu Beraberi Döviz Uygulamaları Notuna ulaşmak için [tıklayınız](#).

Sektör Raporları

Tarım

İran Tarım, Gıda ve Hızlı Tüketilen Gıda Raporuna ulaşmak için [tıklayınız](#).

Sanayi

İran Tıbbi Cihaz ve İlaç Sektör Raporuna ulaşmak için [tıklayınız](#).

İran Tekstil, Halı ve Deri Sektörleri Raporuna ulaşmak için [tıklayınız](#).

İran Otomotiv, Otomotiv Yedek Parçası ve Lastik Sektör Raporuna ulaşmak için [tıklayınız](#).

İran Mobilya Sektör Raporuna ulaşmak için [tıklayınız](#).

İran Elektrikli Ev Aletleri Sektör Raporuna ulaşmak için [tıklayınız](#).

İran Kozmetik Sektör Raporuna ulaşmak için [tıklayınız](#).

İran Petrokimya Sektör Raporuna ulaşmak için [tıklayınız](#).

Hizmet

İran Yurtdışı Müteahhitlik ve Teknik Müşavirlik Sektörü Raporuna ulaşmak için [tıklayınız](#).

İran'dan Türkiye'ye Öğrenci Göndermeye Yetkili Acenteler Listesine ulaşmak için [tıklayınız](#).

İran Ulaşım Altyapısı ve Gümrük Kapıları Raporuna ulaşmak için [tıklayınız](#).

İran Dağıtım ve Perakende Sektör Raporuna ulaşmak için [tıklayınız](#).

İran Reklam ve Tanıtım Sektör Raporuna ulaşmak için [tıklayınız](#).

İran Su Sektör Raporuna ulaşmak için [tıklayınız](#).

İran Sağlık Turizmi Sektör Raporuna ulaşmak için [tıklayınız](#).

Maden-Metal

İran Maden ve Metal Sektör Raporuna Ulaşmak için: <https://bit.ly/2YVWQn7>

Enerji

İran Enerji Sektörü Raporu için [tıklayınız](#).

Bankacılık

İran Bankacılık Sektör Raporuna ulaşmak için tıklayınız. <https://bit.ly/3csPv2r>

İran'da Yatırım

<https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/pazar-bilgileri/iranda-yatirim>

İran Yurtdışı Yatırım Ülke Raporuna ulaşmak için [tıklayınız](#).

ABD Yaptırımları

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/raporlar/genel-raporlar>

Önemli Kurumların Siteleri

İran Ticaret Geliştirme Kurumu'nun internet sitesi:

<http://www.tpo.ir>

İran Yatırım Ajansı'nın internet sitesi:

<http://www.investiniran.ir>

İran'daki önemli ticari ve kurumsal internet sitelerine ulaşmak için:

<http://eng.tpo.ir/documents/document/12237/12952/Domestic-Trade-Info-Sources.aspx>

İran'da faaliyet göstermekte olan firmaların listesine ulaşmak için:

<http://eng.tpo.ir/index.aspx?siteid=5&siteid=5&fkeyid=&siteid=5&pageid=2081>

İran Küçük İşletmeler ve Sanayi Siteleri'nde faaliyet göstermekte olan firmaların listesi:

<http://www.sme.ir/?lang=en>

İran'ın dış ticaret mevzuatı ve ithalat vergisi oranları:

<http://eng.tpo.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=5&pageid=1933>

İran'da düzenlenecek olan fuarlarla ilgili bilgiler:

<http://en.iranfair.com/index.aspx?siteid=3&fkeyid=&siteid=3&pageid=137>

TPO (Ticaret Geliştirme Kurumu) listeleri Önde Gelen İhracatçılara ilişkin bilgiler:

<http://eng.tpo.ir/index.aspx?siteid=5&fkeyid=&siteid=5&pageid=1945>

İran Ticaret ve Sanayi Odaları:

www.iccima.ir

Tahran Ticaret ve Sanayi Odası:

<http://www.tccim.ir/english/>

Tebriz Ticaret ve Sanayi Odası:
<http://www.tzccim.ir/>

İran İthalatçılar Derneği:
<http://www.majmavaredat.ir>

İran Gıda Sanayicileri Federasyonu:
<http://www.ifif.ir>

İran Vergi İdaresi:
<http://en.intamedia.ir>

KAYNAKLAR

Bu çalışmada yer alan bilgiler, dört yıl boyunca yaşanan deneyimlerin ortaya çıkardığı bazı tespit ve soruların birebir yapılan görüşmeler, gözlemler, basında yer alan haberler veya muhtelif eserlerden araştırmalar aracılığıyla teyit edilmesi sonucu derlenmiş olup, bu süreçte yararlanılan kaynaklar şunlardır:

- ✓ İran Tarihi Gene R. Garth Waite
- ✓ İran'da Modern Olmak Fariba Adelkhah
- ✓ 100 Soruda İran Mohammad Reza Djalili-Thierry Kellner
- ✓ Among the Iranians Sofia Koutlaki
- ✓ Reset Stephen Kinzer
- ✓ İRAM (İran Araştırmaları Merkezi) yayınları